T.C.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AHKÂM TEFSİRLERİNDE KADINA BAKIŞ: KURTUBÎ'NİN ''EL-CÂMİ' Lİ-AHKÂMİ'L- KUR'ÂN'' ADLI TEFSİRİ ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Nağme ŞİMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi Ersin ÇELİK

RİZE

2023

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Ersin ÇELİK danışmanlığında, Nağme ŞİMŞEK tarafından hazırlanan *Ahkâm Tefsirlerinde Kadına Bakış: Kurtubî'nin "el-Câmi' li-Ahkâmi'l- Kur'ân" Adlı Tefsiri Örneği* adlı bu tez çalışması, …/…/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**Unvan, Adı SOYADI**	**İmza**
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Ersin ÇELİK	
Üye	: Prof. Dr. Mustafa HOCAOĞLU	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HARBİ	

ETİK BEYAN

Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim " Ahkâm Tefsirlerinde Kadına Bakış: Kurtubî'nin "el-Câmi' li-Ahkâmi'l- Kur'ân" Adlı Tefsiri Örneği " konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.
..... /...../2023

(İmza)

Nağme ŞİMŞEK

ÖN SÖZ

İnsanlık tarihi her dönemde çeşitli tartışmalara şahit olmuştur. Ancak kadın konusu din, dil, ırk gözetmeksizin bütün toplumlarda tartışılagelen bir problem olarak görülmüştür. Zira kadın çocukluğundan gençliğine kadar evliliğinden anneliğine kadar her toplumda tartışılmıştır.

Eski toplumlar ve medeniyetlerden bazılarında anaerkil ya da ataerkil bir yapı görmemiz mümkündür. Anaerkil düşüncenin beraberinde getirdiği kadının bereket unsuru olarak algılanması, ataerkil düşünceyle birlikte yok sayılmaktaydı. Dolayısıyla kadının konumu günümüz problemi olmaktan daha çok geçmişten günümüze ulaşan bir problemdir.

Modernist dünyanın getirmiş olduğu eşitlikçi anlayış neticesinde yeniden ele alınan kadın mefhumu günümüz algısı üzerinden daha feminist okumalar üzerinden açıklanmaktadır. Ancak insanları böyle bir okumaya iten arka planı da göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim çok ünlü medeniyetler de karşılaşılan olumsuz kadın algısı günümüzde kadın konusu üzerinde konuşulmasına kapı aralamaktadır.

Dünyada ki önemli medeniyetlerden bir olan Yunan medeniyetinde, kadınların politik ya da mirasla ilgili konularda herhangi bir söz hakkı bulunmamaktaydı. Bununla birlikte erkek çocuğu doğurmadığı takdirde eşi tarafından vasıfsız olarak nitelendirilip boşanılmaya zorlanan kadınların evlilik müessesesi içerisinde bir güvenceleri de bulunmamaktaydı. Aynı uygulamaları Roma medeniyetinde de karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla burada da kadın kamusal anlamda bir hakka sahip olmayıp özel hakları da sınırlandırılmaktaydı. Evlenmeden önce babasının hâkimiyetin de olan kadın evlendikten sonra ise kocasının hâkimiyetine girip yeni bir hakka sahip olamamaktaydı. Kendi ile ilgili konularda dahi tasarruf yetkisi elinden alınan kadının durumu dolayısıyla evdeki bir objeden farksız bir duruma dönüşmekteydi.

İlahi kaynaklı dinlerde ise bu durum pek de farklı değildi. Zira Yahudiler de kadını ilk günahın başlangıcı olarak görüp kadının tek varlığının çocuk doğurmak olduğunu düşünmüşlerdir. Yahudilerin kadına karşı ileri derece olan olumsuz bakışları onları her sabah Tanrıya kendilerini kadın yaratmadığı için dualar etmeleri şeklinde tezahür etmiştir. Hristiyan dünyasında de asli günahın sebebi olarak görülen kadın ilk

dönemlere nazaran sonraki yıllar da daha kötü konuma düşmüştür. Zira Orta Çağ'da kilise babaları yüzünden cadı statüsüne konulan kadınlar ya yakılarak ya da boğularak öldürürken bazı Hristiyan meclislerinde ise kadının neredeyse yaratılışını geçersiz kılma noktasında ruhunun varlığı dahi sorgulanır hale gelmiştir. Ayrıca kadının hiçbir değerinin olmadığı orta çağ döneminde kadın eşleri tarafından küçük ücretler karşılığında satılan bir meta haline dönüştürülmüştür. Dolayısıyla sadece erkeğin ihtiyaçlarını karşılayan gerektiğinde ona para kazandıran ama hiçbir söz hakkı bulunmayan bir varlık olarak yeryüzünde var olmaktaydı.

Kadın mefhumu İslâmî gelenek içerisinde de çokça tartışılmıştır. Lakin İslâm özelinde kadını sadece bir çağ nezdinde değerlendirmek bizi doğru bir sonuca götürmeyecektir. Zira İslâmiyet'le şereflendirilmeden önce Câhiliye Araplarının kültüründe kadın, önemli bir varlık olarak görülmeyip sadece çocuk doğurduğu sürece varlığı kabul ediliyordu. O da sadece erkek çocuklar ile sınırlıydı. Ayrıca kız olarak dünyaya gelmenin bir utanç kaynağı görülmesinden ötürü de diri diri toprağa gömülmek zorunda kalan kız çocuklarına dair ifadeler hem Kur'an (Nahl/59, Tekvîr/8) hem de siyer kitapları ortaya koymaktadır. Daha sonrasında İslâm ile birlikte toplumun dönüşümü sayesinde kadın, artık hakları ve hukuku olan bir insan kategorisine yükselmiştir.

Klasik İslâm literatüründe ki çalışmalar da kadın konusunun çok az işlendiği görülmekle birlikte, bu dönemde kadının dindeki ve toplumdaki rolü ya da statüsü hakkında yazılmış müstakil eserler göze çarpmamaktadır. Zira bu dönemde kadının varlığı diğer dini geleneklerdeki gibi yok sayılmamakta bir kul olarak görülmektedir. Müstakil bir eser ortaya konulmamakla birlikte kadının dindeki rolü tefsir, fıkıh ve hadis kitaplarından derlenip İslâm'ın geleneksel dönemde ki kadın düşüncesi ortaya konulmaktadır.

Günümüzde kadının dindeki ve toplumdaki konumu hakkında ki bilgileri daha çok fıkıh kitaplarından edinmekteyiz. Ahkâm tefsirleri ise bu alanda üzerinde çalışma yapılacak nadide eserler olmakla birlikte, ahkâm tefsirleri alanında kadın konusu üzerine yapılmış müstakil bir çalışma/tez bulunmamaktadır. Lakin kadının din içerisinde üstlendiği görevler bağlamında daha açıklayıcı olan bu tefsirlerden kadın statüsünü ortaya koymak daha doğru görülmektedir. Zira bu tefsirlerde yer alan

görüşler mezhepler başlığı altında kadının evlenme, boşanma, miras vb. gibi toplumsal sosyal birçok hak ve hukuklarını içermektedir.

Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l- Ḳur'ân* adlı eseri klasik dönemde ahkâm tefsiri alanında telif edilmiş en kapsamlı eser olarak öne çıkmaktadır. Zira eser hüküm içeren ayetlerde çokça tafsilat vermekte olup bu konuları başlıklar altında incelemektedir. Kendi mezhebi dışında diğer mezhep imamlarının da görüşlerini aktardığından hükümlere karşılaştırmalı olarak bakabilmeye olanak sağlamaktadır. Ayrıca Kurtubî, Kur'an'ın tamamını tefsir etmesi yönünden diğer ahkâm tefsiri müfessirlerinden ayrılmaktadır. Böylelikle diğer ahkâm tefsiri müfessirlerin değinmediği kadının yaratılışı, cennetten çıkarılması gibi konulara da değinen Kurtubî, kadın konusunu bizlere daha bütünsel olarak sunmaktadır. Tafsilatlı bir tefsire sahip olan Kurtubî'nin kadınlarla ilgili hükümler ve meselelerin gerekçeleri hakkında tahlillere ise çok fazla yer vermesi onun tefsirinde kadın konusunu çalışmamızı cazip hale getirmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana yardımcı olan hocam Prof. Dr. Mustafa HOCAOĞLU'na, tamamlamamda çokça emeği geçen Dr. Öğr. Üyesi Ersin ÇELİK hocama, her zaman yanımda olan benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve yaptığım işte her zaman yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Nağme ŞİMŞEK
2023/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE BEYAN I
ETİK BEYAN II
ÖN SÖZ III
İÇİNDEKİLER VI
ÖZET VIII
ABSTRACT IX
KISALTMALAR X
GİRİŞ 1
1. AHKÂMÜ'L KUR'ÂN GELENEĞİ VE KURTUBÎ 3
1.1. Ahkâm Tefsiri 3
1.2.Ahkâm Tefsirinin Ortaya Çıkışı 5
1.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri 6
1.2.2. Sahâbe Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri 8
1.2.3. Tâbiûn Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri 10
1.2.4. Tedvin Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri 11
1.3.Ahkâm Tefsiri Alanında Yazılmış Önemli Eserler 12
1.3.1. Hanefî Geleneğinde 13
1.3.2. Malikî Geleneğinde 13
1.3.3. Şâfiî Geleneğinde 14
1.3.4. Hanbelî Geleneğinde 15
1.3.5. Şiî Gelenekte 15
1.4. Kurtubî ve el-Câmi' li-Ahkâmi'l Kur'ân 16
1.4.1. Doğumu ve Yetişmesi 16
1.4.2. İlmi Hayatı ve Ahlâki Şahsiyeti 17
1.4.3. Eserleri 19
1.4.4. el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân 20
2. KURTUBÎ'NİN EL-CÂMİ'Lİ AHKÂMİ'L KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE KADIN TASAVVURU 23
2.1. Kadının/Hz. Havva'nın Yaratılışı 23
2.2. Kadının/Hz. Havva'nın Cennetten Çıkarılması 27
2.3. İslâmiyet Öncesi Uygulamalarda Kadın 29

2.4.Evlilikte Kadın 35
2.4.1. Kefâet (Denklik) 35
2.4.2. Kavvâm/Derece Üstünlüğü.....38
2.4.3. Nüşûz 42
2.4.4. Çok Eşlilik 45
2.4.5. Mehir.....49
2.5.Boşanmada Kadın 54
2.5.1. Talâk 55
2.5.1.1.Hul' 59
2.5.1.2.Hülle 61
2.5.2. İddet 62
2.5.3. Müt'a.....68
2.5.4. Nafaka.....70
2.6.Toplumsal ve Dini Uygulamalarda Kadın 72
2.6.1. Siyasal ve Kamusal Düzlemde Kadın.....72
2.6.2. Şahitlik.....75
2.6.3. İbadethanelerde Kadın. 77
2.6.4. Tesettür 80
2.6.5. Miras 84
2.6.6. Câriye.....88
2.7.Ahirette Kadın.....93
SONUÇ.....98
KAYNAKÇA.....103

ÖZET

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ersin ÇELİK

Hazırlayan: Nağme ŞİMŞEK

Yıl: 2023

Sayfa Sayısı: 107

AHKÂM TEFSİRLERİNDE KADINA BAKIŞ: KURTUBÎ'NİN "EL-CÂMİ' Lİ- AHKÂMİ'L- KUR'ÂN" ADLI TEFSİRİ ÖRNEĞİ

Ahkâm tefsirleri dinin toplumsal düzlemde anlaşılması ve uygulanması için açıklayıcı mahiyette ortaya konulmuş eserlerdir. Nitekim geleneksel dönemde popüler olan bu eserler günümüzde de önemini korumaktadırlar. Bu noktada yazılmış eserlerden bazıları sadece ahkâm ayetlerini ele almaktayken üzerinde çalışma yapacağımız Kurtubî'nin eseri ise Kur'an'ın tamamını tefsir etmesi bakımından diğer ahkâm tefsirlerinden ayrılmaktadır. Bu yüzden kadın konusu klasik âhkamü'l-Ḳur'ân geleneğinin en kapsamlı eseri olan Kurtubî'nin eseri üzerinden ele alınacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde ahkâm tefsiri ile ilgili genel bilgilere, Kurtubî'nin hayatına ve eserlerine yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise kadının yaratılış, evlilik, boşanma, dini ve toplumsal uygulamalar gibi başlıkları içeren konular Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı tefsiri merkeze alınarak Kurtubî'nin kadınlara dair hükümlerin gerekçelerine dair yorumlarından onun kadına dair bakışı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ahkâm, Kadın, Kurtubî, Aĥkâmü'l-Ḳur'ân

ABSTRACT

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ersin ÇELİK

Author: Nağme ŞİMŞEK

Year: 2023

Page: 107

A LOOK AT WOMEN INTERPRETATION OF AHKÂM: AN EXAMPLE OF Al-KURTUBÎ'S COMMENTARY NAMED EL- CÂMİ' Lİ-AĤKÂMİ'L-ĶUR'AN

Aḥkām al-Ḳurʾān are works of explanatory nature for the understanding and application of religion on a social level. As a matter of fact, these works, which were popular in the traditional period, maintain their importent today. While some of the works written at this point only deal with the verses of judgment, the work of Abū Bakr al-Ḳurṭubī al-Andalusī, on which we will study, differs from other interpretations of judgments in terms of interpreting the entire Qur'an. Therefore, this discussion topic will be discussed through the work of Kurtubî, which is the most comprehensive work of the classical Aḥkām al-Ḳurʾān tradition. In the first part of the study, general information about the interpretation of judgments, al-Ḳurṭubī's life and works will be given. In the second part of the study, topics such as the creation of women, marriage, divorce, religious and social practices are focused on al-Ḳurṭubī 's commentary called al-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, and from al-Ḳurṭubī 's comments on the justifications of the provisions on women, his interpretation of women. perspective was attempted.

Keywords: Interpretation, Ahkâm, Woman, al-Ḳurṭubī, Aḥkām al-Ḳurʾān

KISALTMALAR

a.s. : aleyhi selam

bk. : Bakınız

b.y. : Basım yeri yok

c.c : celle celâlühü

çev : Çeviri

Ed :editör

Hz. : Hazret, Hazreti

md. : Madde

Nşr : neşreden

ö :ölüm tarihi

Örn. : Örneğin

s.a.v. : sallahu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Trc :tercüme

t.y.. : Tarihi yok

v. : vefat tarihi

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Araştırmanın ana konusu Kurtubî'nin *El-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı eserindeki kadın tasavvurunu ortaya koymaktır. Bu tefsir üzerinden kadın mefhumu Kurtubî'nin bilgi birikimi esas alınarak incelenecektir. Ayrıca fıkıh-sünnet ilişkisi çerçevesinde kadının bir insan olarak yaratılış ve toplumda varoluş durumu da bu tefsir üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Modern dönemde İslâm'ın kadına dair hükümlerini içeren birçok farklı görüş ortaya konulmakta ve bunun için farklı gerekçeler sunulmaktadır. Bu gerekçelerin klasik ahkâm tefsirinde nasıl ortaya konulduğunu bilmek, modern yorumlar ile klasik yorumlar arasındaki farkın daha iyi anlaşılmasına katkı yapacaktır. Biz klasik ahkâmü'l-Kur'ân geleneğinde kadın tasavvurunu daha detaylı bir şekilde ele alabilmek için bu konudaki en kapsamlı eser olan Kurtubî'nin *El-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*'ını adlı eserini tercih ettik. Zira modern dönemde kadına yaklaşımdaki değişime paralel olarak, kadına yaklaşıma dair tezlerin daha çok modern tefsirlerdeki kadın olgusuna odaklandığı görülmektedir.[1] Klasik dönem tefsirlerinde konuyu ele alan çalışmalar yapılmış olsa da bunlar ya kapsamını tam çizmeden çok geniş bir alanda yazılmış ya da klasik dirayet tefsirlerinden biri üzerinden konu ele alınmıştır.[2] Bizim çalışmamız

[1] bk. F. Zeliha Özdemir. *İslamcı Feminist Söylemde Kur'an ve Kadın: Amine Wedud'un Bakış Açısı İle Kadın Konulu Kur'an Ayetlerinin Yeniden Yorumlanması*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013). Mustafa Atilla. *Bayraktar Bayraklı'nın ''Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri'' Adlı Eseri ve Kadın Hakkındaki Ayetlere Getirdiği Yorumlar.* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Narin Yavuz. *Kadınlarla İlgili Hükümler Açısından Mehmet Vehbi Efendi ve Sait Şimşek Tefsirleri.* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Fadime Yenilmez. *Semra Kürün Çekmegil'in 'Okuyucu Tefsiri'nde Kadın Algısı*. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019). Halel Özgür. *Mevdudi'nin Tefhimu'l Kur'an Adlı Eserinde Kadın Olgusu*. (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020). A. Betül Oruç. *Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı.* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016). Leyla Şahin. *Klasik ve Modern Tefsirde Kadın Tasavvurundaki Değişim: Razi Ve Süleyman Ateş Mukayesesi.* (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

[2] Safiye Gürlevik. *Mekki Surelerde Kadın (Razî Tefsiri Örneği).* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2006). Arif Tokgöz. *Klasik ve Modern Tefsirde Kadın ve Erkeğin Toplumsal Konumu (Nesefî- Sületmen Ateş Kıyaslaması).*(Ardahan: Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2023). Zehra Davarcı. *Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinde Kadının Sosyal Statüsü.* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

ise ahkâma dair en geniş tefsir olan, Kurtubî'nin tefsiri üzerinden meseleyi derinlemesine ele almakla bu çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Bu çalışmamızdaki amaç kadına dair bazı hükümlerin klasik dönemde nasıl anlaşıldığı veya kadınlarla ilgili hükümlerin sebeplerine ve hikmetlerine nasıl yaklaşıldığını Kurtubî tefsiri üzerinden tasvir edilmesidir. Dolayısıyla çalışmamızın günümüzdeki kadına dair hükümlerin gerekçelerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Kurtubî'nin tefsiri üzerinde bu konuyu çalışmamız daha önce ahkâm tefsirleri bazında bu konunun ele alınmamış olmasıdır. Ayrıca Kurtubî, Kur'an'ın tamamını tefsir ettiği için diğer ahkâm tefsirlerinden ayrılmaktadır. Zira bu alanda yazılmış diğer tefsirler sadece ahkâm konularını içeren ayetlerin tefsirini yapmakla yetinmiştir. Dolayısıyla bu noktada yapılacak olan bir çalışma daha bütüncül bir bakış açısını sunacak, ayrıca dini ve toplumsal hayata fıkıh ve sünnet çerçevesinde bakılmasına olanak sağlayacaktır.

Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmamızda Kurtubî'nin görüşleri betimsel tarzda ortaya koyulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde ahkâm tefsirleri hakkında bir çerçeve çizilmekle birlikte bu literatürün tarih içerisinde nasıl oluştuğuna değinildi. Ayrıca çalışmamıza konu olan Kurtubî'nin hayatı, eserleri ve üzerinde çalışma yaptığımız *el- Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı eserinin baskın yönleri ve bu literatür içerisindeki konumuna değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında ise kadının medeniyet ve ilahi kaynaklı dinlerde ki konumu ele alınmıştır. Çalışmanın asıl kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise kadının İslâmiyet öncesindeki konumu, yaratılışı, cennetten çıkarılması, evliliği, boşanması, toplumsal ve dinsel hayattaki durumu anlama/açıklama metodu çerçevesinde ele alınmıştır.

Araştırmamız Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı 20 ciltlik eserini kapsamaktadır. Bu eser bağlamında kadın ile ilgili ayetler ele alınmıştır. Ele alınan ayetler ise kadının varlığı, hak ve hukukları aynı zamanda toplumsal statüsüyle alakalı olup bu konular ahkâm tefsiri üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN GELENEĞİ VE KURTUBÎ

Ahkâmü'l-Kur'ân kavramı tefsir edebiyatın da önemli bir yere sahiptir. Kur'an'ın amelî boyutuna özel önem veren bu çalışmalar mihenk taşı görevini üstlenmektedirler. Dolayısıyla bizim yaptığımız bu çalışma da ahkâm tefsirleri üzerine olduğundan öncelikle ahkâm tefsirlerinin kavramsal çerçevesini çizmek daha doğru olacaktır.

1.1.Ahkâm Tefsiri

Fıkhî tefsir olarak da bilinen ahkâm tefsiri, Kur'an-ı Kerim'in amel yani ibadet ve muamelat yönleri ile meşgul olan, bu konu ile ilgili ayetlerin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin bunlardan çıkardığı farklı neticelere işaret eden tefsir ekolüdür.[3] Bu tür tefsirlerin gayesi ise Kur'an'ın ihtiva ettiği amelî hükümleri, kaide ve prensipleri açıklayarak onların nasıl uygulanacaklarını göstermek suretiyle, insanlara dünya ve ahirete mutluluğunu temin etmektir.[4]

Allah'ın (c.c.) Kur'an'ı göndermesinde ki ana neden, insanoğlunun onunla amel edip dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmasıdır. Bu ise ancak Allah'a kulluk vazifesiyle gerçekleşmektedir. Nitekim Allah (c.c.) '' *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım''*[5] ayetine bu minvalde bakıldığında Allah'ı tanımak ve O'na kul olmak esastır. Allah'a kul olmak ise O'nun gönderdiği kitabı anlayıp hayata tatbik etmekten geçmektedir.

Ahkâm ayetlerinin kaç tane olduğu Kur'an'da hangi ayetlerin bu kapsam altında değerlendirileceği hususunda farklılıklar bulunmaktadır. Zira ahkâm tefsirleri alanında araştırma yapan her müfessirin bilgi birikimi ve anlama kudreti[6] farklı olduğundan ahkâm ayetleri içerisinde ele aldıkları ayet sayıları da birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Nitekim bu hususta İslâm âlimleri arasında bir ittifak gerçekleşmemiştir. el-Gazzâli (ö.505/1111) ve er-Râzî (ö.606/1210) gibi bilginler

---

[3] Bedrettin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1988), 1/551-52.

[4] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve ilk Fıkhî Tefsir* (İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996), 52.

[5] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli,* çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), ez-Zâriyât 51/56.

[6] Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi,* 16.

Kur'an'daki ahkâm ayetlerinin sayısını beş yüz olarak belirlemişlerdir. Bu sayıyı sekiz yüze dayandıranlar olduğu gibi iki yüz gibi bir rakamı ileri sürenlerde mevcuttur.[7] Nitekim bu alanda meşhur olan el-Cessâs, (ö.370/980) Aḥkâmü'l Ḳur'ân'ın da bin kırk sekiz, Herrasî (ö.504/1110) beş yüz otuz altı, İbnü'l-Arabî (ö.543/1148) ise sekiz yüz yetmiş iki,[8] son olarak M. Sıddık Hasan Han da iki yüz elliye yakın ahkâm ayetini tespit etmiştir.[9] Bu kadar farklı rakamların olmasının sebebi bazı ayetlerde ahkâma açıkça işaret edilmesinden kaynaklanıyorken, bazılarında ise -kıssa, emsâl vb. gibi - dolaylı yoldan bir hüküm çıkarmaya olanak sağlayan ayet gruplarının bulunmasından kaynaklanmaktır. Bu yönüyle ahkâm ayetleri ikiye ayrılır:[10]

1. İçinde ahkâm ayetleri açıklanmış ayetler. (el-Bakara, en-Nisâ, el-Mâide ve el-En'âm sûrelerinde oldukça fazladır.)
2. Doğrudan doğruya hüküm ifade etmeyip, istinbat yöntemiyle hüküm çıkarılabilen ayetlerdir. Bu ayet grupları da kendi içerisinde iki gruba ayrılıp, bunlardan birincisi başka bir ayete müracaat etmeden doğrudan hüküm çıkarılabilen ayetler olurken ikincisi ise bir kaç nass yardımıyla hüküm çıkarılabilen ayetlerdir. [11]

Ahkâm ayetleri ayrıca ibadet, muâmelat ve ukûbât konularını içermektedir. Bu grupta yer alan ayetlerin tam sayısı belli olmamakla birlikte son zamanlarda benimsenen tasnife göre, yüz kırk ayet ibadetlere, yetmişi aile hukukuna, yetmişi medeni hukuka, otuzu ceza hukukuna, on üç veya yirmisi usûl-i muhâkemata, yirmi ikisi harp ve sulh hukukuna, onu da mali ve iktisadi konulara dairdir.[12]

İbadetler, aile, miras ve cezalar gibi konularda ahkâm ayetleri hakkında tafsilatlı bir açıklamaya yer veriliyorken bunların dışında kalan anayasa, devletler hukuku, borçlarla ilgili alanlarda sadece genel prensipler ortaya konulmuştur. Zira ilk kategoride olan grup taabbudî olup bu konularda aklın bir faktörü bulunmamaktadır. İkinci grup ise zaman ve mekânın değişmesi neticesinde yeniliğe açıktır. Dolayısıyla

[7]İsmail, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 463.

[8] Mustafa Hocaoğlu, "*Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi (Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri*) (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2010), 8.

[9] Cerrahoğlu. *Tefsir Tarihi,* 463.

[10]Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân". 1/551-552.

[11]Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân". 1/551-552.

[12]Çetiner, " Ahkâmü'l Kur'ân". 1/551-552.

zamanın ihtiyaçları göz önüne alınarak bu noktada içtihada gidilmeye fırsat tanınmıştır.[13]

Ancak fıkhî tefsirin konusu, sadece ahkâm ayetleri olmayıp bu konu ile ilgili olabilecek bütün ayetleri kapsamaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın fıkhî yönü sadece yukarıda belirtilen ayet grupları olmayıp Kur'an'ın ibadetler ve insanların hukuki fiilleri ile ilgili bütün ayetlerinden istifade edilmesidir. Dolayısıyla yukarıda da geçtiği üzere her müfessirin kabiliyeti noktasında ele aldığı ahkâm ayeti sayısı bu nokta da değişiklik göstermiştir.[14] Ancak bu değişiklik bir kenara bırakılacak olursa bu eserlerde ortaya konulan ilk yaklaşım Kur'an'ın fıkhî yönünü ortaya koyup insanoğlunun fillerinin yapılış gayelerini ortaya koymaktır.

Son olarak, Kur'an'ın amel ve hareketle ilgili yönünden, İslâm'da fıkıh ilmi doğmuş olup daha sonrasında fıkhî alanda eserler ortaya konulmuştur. İslâm coğrafyasının farklı yerlerinde *''Aḥkâmü'l-Ḳur'ân''*, *''Fıkhu'l-Ḳur'ân''* ve *''Tefsiru Âyâti'l-Aḥkâm''* adları altında fıkhî tefsirler ortaya çıkmıştır. Bunların isimlerinde farklılık ortaya çıksa da muhteva olarak hepsi ahkâm ayetlerini içermektedir.[15] Sadece ele aldıkları ahkâm ayetleri nezdinde birbirlerinden farklılık göstermişlerdir. Nitekim bu hususta Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*'ı büyük ölçüde diğer ahkâm tefsirlerinden ayrılmaktadır. Zira kendisi sadece ahkâm ayetlerini tefsir etmekle kalmamış, Kur'an'ın tamamını tefsir yapmıştır.

1.2.Ahkâm Tefsirlerinin Ortaya Çıkışı

Kur'an'ı Kerim'i anlama faaliyeti geçmişten günümüze insanoğlunun üzerinde durduğu ve algılamaya çalıştığı bir alanı teşkil etmektedir. Nitekim bu anlama ve yorumlama çalışmaları tefsir metodolojisi içerisinde günümüze kadar devam etmiştir. Ahkâm tefsiri geleneği de Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetinin en kadim geleneklerinden birisini teşkil etmektedir. Şimdi de bu geleneğin Hz. Peygamber'den günümüze nasıl geldiğine dair kısa bir değerlendirmeye geçebiliriz.

---

[13] Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi*, 20.
[14] Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi*, 51.
[15] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 464.

1.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri

Kur'an'ı Kerim nazil olmaya başladığı günden itibaren açıklanmaya gerek duyulan yerlerde Hz. Peygamber (a.s.) tarafından hem sözlü hem de tatbiki olarak açıklanmıştır.[16] Nitekim Hz. Peygamber'in bu yönü Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir:

''*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun…''*[17]

''Öyleyse Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilin ki elçimize düşen apaçık bir tebliğdir.''[18]

Hz. Muhammed (a.s.) yapmış olduğu bu tefsir faaliyetinin çoğunu fiilî olarak gerçekleştirmiştir. Zira onu, söz söyleyen peygamberden daha çok yaşayan ve yaşayarak gösteren ahlaklı bir insan olarak anlamak daha doğru gözükmektedir[19] Ancak Hz. Muhammed (a.s.) sahâbenin anlamadığı hususları da onlara sözlü olarak açıklayarak görevini yerine getirmiştir. Nitekim Kur'an'daki ahkâm ayetlerine dair peygamberden gelen nakillerin azlığına rağmen bu hükümlere dair sünnetteki malzemenin bolluğu da bunu göstermektedir.

Hz. Peygamber (a.s.) zamanında Müslümanların Arapçaya yatkınlıkları itibari ile Kur'an'ın zahirini ve ahkâmını anlamaları son derece doğaldı. Ancak Arap dilinde ustalaşmış olmak Kur'an'ı ayrıntılı bir anlamayı veya bilmeyi mümkün kılmamaktaydı. Aksine bu noktada ashâb izahata muhtaç olan/gördükleri veya üzerinde fazlaca kafa yordukları ayetler hususunda Hz. Peygamber'e (a.s.) müracaat ediyorlardı.[20]

Aynı şekilde sahâbe içerisinde aklî meleke ve Kur'an'ı anlama noktasında farklı seviyede olanlar da mevcuttu. Dolayısıyla indiği toplum da izahata ihtiyaç kalmayacak neticede toplumun birden Kur'an'ı anlaması şeklindeki düşünceler gereksiz bir genel kabule yol açmaktır. Nitekim ez-Zehebî, İbn Haldun'un belirttiği gibi Arap dili ve belağatında inen bu kitabı bölgedeki Arapların hepsinin anladığı

---

[16] Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014*),* 79.

[17] el-Mâide 5/67.

[18] el-Mâide 5/92.Ayrıca bk. el-Mâide 5/99; el-A'râf 7/ 68; İbrahîm 14/4; en-Nahl 16/44, 82; el-Ankebût 29/18; el-Ahzâb 33/39; Yâsîn 36/17.

[19]Mustafa Karagöz (ed), *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 22.

[20] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Tercümesi*, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayıncılık,2018), 1/52.

şeklindeki düşüncesini kabul etmeyip bu hususta İbn Haldun'u eleştirmektedir[21]Ayrıca ez-Zehebî, hiç kimsenin bir toplumun bütün fertlerinin kendi dillerindeki bütün kelimeleri bildikleri şeklinde bir iddia da bulunamayacağını belirtmektedir.[22]

Ancak İbn Haldun yukarıda belirttiğimiz açıklamasından sonra nitekim sözlerindeki hatanın farkına varıp Kur'an'ın izahata muhtaç yönlerinin olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber'in bu hususta Müslümanlara yol gösterdiğini ifade etmiştir.[23]

Hz. Peygamber'in ahkâma ve günlük hayata dair yapmış olduğu açıklamalara yönelik bazı örnekler ise şunlardır: Mesela, Hz. Peygamber Mâide sûresi'nin 1. "*…Haram kılınanlar müstesna olmak üzere davarlar size helal kılınmıştır…*" ayetinde ki haram kılınanların neler olduğunu yine aynı sûrenin 3. ayetinde geçen "*Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, boğularak, vurularak veya sürüklenerek ölen, canavar tarafından parçalanan hayvanı haram edilmiştir*." ayeti ile açıklayarak oluşan kapalılığı gidermiştir.[24]

Kur'an'da kapalı olan kelimelerden olan namaz, hac, oruç gibi bazı ibadeteler ise Hz. Peygamber'in açıklamaları veya uygulamaları neticesinde açıklığa kavuşmuştur.[25]

Hz. Peygamber'in (a.s.) fıkhî konularda yaptığı tefsire ilişkin örnek, Bakara sûresi 196. ayette[26] yaptığı tefsirdir. Nitekim burada hacda yapılmaması gereken fiiller anlatılırken, ancak eza ve hastalık halleri istisna kılınmış, bunun için de oruç, sadaka ve kurbandan biriyle fidye verilmesini şart koşmuştur. Fakat bu fidyenin miktarı belirlenmemiştir. Ancak Hz. Peygamber, oruç, sadaka ve kurbandan tayini yapılmayan bu fidye miktarını kendisinden gelen bir rivayette açıklamıştır.[27]

---

[21] ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi*, 1/53.

[22] ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi*, 1/53.

[23] İbn Haldun, *Mukaddime*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 786.

[24] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 465.

[25] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 465.

[26] "*Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin. Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir*.''

[27]Buhârî, *Ṣaḥiḥ-i Buhârî Muhtasarı*, çev. Abdullah Durmuş vd. (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2016), Kitabu'l-Muhsar, 5. ''Abdullah İbn Ma'kıl şöyle dedi: Ka'b İbn Ucre'nin (r.a.) yanına

Bu konuda bir başka örnek ise Mâide sûresi 3. ayette geçen ‘’… *Ölü, kan… üzerinize haram kılınmıştır*’’ ayetiyle bütün ölü ve kan olanların haram kılındığı anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in bu ayeti açıklarken kullandığı ölü etlerinden balık ve çekirgeyi, kanlardan da ciğer ve dalağı istisna etmesi bu durumda olanların yenilebileceğini belirtmektedir.[28]

Hz. Peygamber (a.s.) döneminde kısmî olarak başlayan tefsir hareketi daha çok insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzereydi. Bu noktada belli konular üzerinde başlayan tefsir hareketi günümüzde popüler olan konulu tefsirinde ilk örneklerini ortaya koymaktadır. Zira ashâbın fıkhî anlamda sormuş oldukları ayetler bir bütün içerisinde ele alınacak olursa ahkâm tefsirini Hz. Muhammed (a.s.) döneminden başlatmak uygun görünmektedir.

1.2.2. Sahâbe Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri

Hz. Peygamber’den sonraki ilk devirde insanlar dini naslar konusunda yorum yapmaktan çekinme, inananlardaki aklî seviye, günlük hayattaki ihtiyaçların sınırlı oluşu ve bütün bunlarla birlikte tefsir mefhumunu, Allah bununla şunu kastetmiştir şeklinde anlamaları neticesinde Kur’an tefsirinde kendilerine tevkîfî olarak nakledilenin dışında söz söylemekten kaçınmışlardır.[29]

Hz. Muhammed’in (a.s.) vefatının sonrası diye değerlendirdiğimiz bu dönemde sahâbenin yapmış olduğu tefsir faaliyeti günümüzde anladığımız şekilde bir tefsir faaliyeti değildir. Nitekim Hz. Peygamber’den duyduklarını ve anladıklarını aktarma görevi yapıyorlardı.[30]

Ancak Hz. Peygamber zamanında ihtilafa düştükleri ve manalarını anlamadıkları hususları Peygambere soran ashâb Peygamberden sonra ihtilaflı hususlarda daha temkinli davranmışlardır. Bu dönemde daha çok Kur’an’ı Kur’an ile

---

oturdum. Ona fidye konusunu sordum, şöyle dedi: Bu konu ile ilgili ayet benim hakkımda indirilmekle birlikte hükmü hepiniz hakkında geçerlidir. Başımdaki bitler yüzüme doğru dökülürken Resûlullah’ın huzuruna götürüldüm. Bana: ‘*Ben bitlerin sana bu kadar eziyet edeceğini sanmazdım. Bir koyun alabilir misin?’* diye sordu. Ben ‘hayır’ dedim. Resûlullah (s.a.v.): ‘*Öyleyse üç gün oruç tut veya her bir fakire yarım sa’ olacak şekilde altı fakiri doyu*r’ buyurdu.’’

[28] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 465.

[29] Emin el-Hulî. *Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metod,* çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995), 17.

[30] Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*, 23.

ya da Hz. Peygamber'in sözleri ile tefsir yapsalar da yer yer içtihada da başvurmuşlardır.

Sonraki dönemlere nazaran daha az ihtilafa rastlanılan bu dönemde yine de ahkâm ayetleri hususunda bazı ihtilafların vuku bulduğu da bir gerçektir. Mesela; Hz. Ömer ile Hz. Ali arasında eşi vefat eden hamile kadının iddeti konusunda görüş farklılığı meydana gelmiştir. Hz. Ömer kadının iddetinin hamilelik süresi olduğuna hükmetmiş, Hz. Ali ise iddetini iki süreden doğum ve dört ay on günden en uzun olanı olarak belirlemiştir. Böyle bir ihtilaf, iki umumi nassın birbirine karşı gelmesinden kaynaklı olup daha sonra Hz. Ömer'in kadının iddetinin doğumla bittiği şeklindeki görüşü yaygınlık kazanmıştır. Zira Sübey bint Haris'in doğumundan yirmi beş gün sonra evlendiğine dair gelen rivayette Hz. Ömer'in görüşünü destekler niteliktedir.[31]

Bu konuda çokça zikredilen diğer örnekler Hz. Ömer'in Tevbe 60. ayette[32] geçen müellefe-i kulûbe zekât verilmesini terk etmesi ile kıtlık zamanlarında Mâide sûresi 38. ayette[33] geçen hırsızın elinin kesilmesi cezasını uygulamamasıdır.[34]Dolayısıyla Kur'an'da olan hükmü, dönemin getirdiği arızî şartlara göre yeniden yorumlayan Hz. Ömer'in bu uygulamaları sahabe döneminde yapılan fıkhî tefsire örnek teşkil etmektedir.

Ashâb arasında bu tür görüş ayrılıklarının yaşanması, Kur'an ayetlerini, dış etkenleri eksik veya farklı anlamalarından kaynaklanmaktaydı. Zira onlar ortaya koymuş oldukları görüşleri son dönemlerde ki gibi kıyasıya savunmak yerine hakkı talep edip, doğru olan ortaya çıktığında kendi görüşlerinden vazgeçip hak yolu takip ederlerdi.

1.2.3. Tâbiûn Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri

Sahâbeden sonra gelen tabiûn dönemini ilmi açıdan kesin tarihlerle ayırmak mümkün görünmemektedir. Zira hayatın doğal akışı içerisinde nesiller birbiri ardınca

---

[31]Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 466. ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3/13-14.

[32] اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ''*Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.''*.

[33] وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللهِ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ''*Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin.*''

[34] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 466-467.

gelmiş, sahâbe devrinde tabiûndan bazı kişilere rastlanırken tâbiûn devrinde de sahâbeden bazı kişilere rastlanılmıştır.[35]

Tâbiûn dönemi Emevîler Devrinin (41-132/661-750) içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak bu dönem içerisinde Halife Ömer b. Abdülaziz döneminin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Zira bu dönem istisna edilirse, Emevî halifeleri şahsi meselelerini ve siyasi hususları Kur'an'ın naslarına dayandırmaktan çekinmemişlerdir.[36]

Tâbiûn döneminde fetih politikasıyla oldukça büyüyen İslâm coğrafyasında bilgiye ulaşmak için bazı büyük şehirlerde ilim merkezleri ve medreseler ortaya çıkmıştır. Bu ilim merkezleri ve medreseler etrafında kısa sürede büyük gruplaşmalar da meydana gelmiştir. Bu medreseleşme ve gruplaşmanın nedenlerinin ise farklı hoca, toplumsal ve kültürel yapı ile farklı coğrafyaların etkisinin de olduğu yadsınamaz bir gerçektir.[37]

Nitekim tâbiûn döneminde belli başlı tefsir ekollerinin oluştuğu görülmektedir. İbn Abbâs önderliğinde Mekke Tefsir Ekolü, Übey b. Ka'b liderliğinde Medine Tefsir Ekolü, Abdullah b. Mesud liderliğinde Irak Tefsir Ekolü oluşmuştur.[38] Çok önemli şahsiyetlerin yetiştiği bu medreselerde bulundukları bölge nezdinde tefsir faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.

İslâm coğrafyasının genişlemesi ile farklı coğrafyalarda günlük hayatta çözülmesi gereken birçok sorun ortaya çıkmıştır. Sahâbe döneminde sadece gerekli görüldüğü noktada Kur'ân ayetleri açıklanırken artık bu dönemde Kur'an'ın tamamına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmış ve Kur'an baştan sona tefsir edilmeye çalışılmıştır. Ortaya konulacak bu tefsir hareketinde ise tâbiûn neslinin elinde yeterli rivayet bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bunun neticesinde ayetleri açıklama yönünde sebebi nüzule, Arap diline ve içtihada eserlerinde çokça yer vermişlerdir. Ayrıca bu dönemde özellikle kıssalarla ilgili Kur'an'ın değinmediği hususlarda isrâili rivayetlere de başvurulduğu dikkat çekmektedir.

---

[35]Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi,* 80.

[36]Geniş bilgi için bk. Erol Efiloğlu, *Emevilerin Dini Siyaseti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Nihat Uzun, *Hicrî II. Asırda Siyâset-Tefsir İlişkisi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008). İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları,2003).

[37] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 468.

[38] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 112.

Tâbiûn ulemasının bazı ahkâm ayetlerini rey ve içtihadleri ile açıklamaya çalışmaları o dönemin gerekli şartlarından biri kabul edilmektedir. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi fetih politikaları ile gittikçe büyüyen İslâm coğrafyası beraberinde hiç karşılaşılmamış problemleri de getirmekteydi. Şimdi bu dönemde yapılan fıkhî tefsirle ilgili bazı örneklere geçebiliriz.

Örneğin bu dönemde Bakara sûresi 237. ayette geçen "*Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur…"* ayetindeki birleşmekten kastın cimâ olarak anlaşılırken, aynı şekilde Bakara 185. ayette geçen "…*Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor.*" 'zorluk' ve 'kolaylık' ifadesi ise farklı şekillerde anlaşılmıştır. Nitekim burada geçen zorluktan kasıt bazılarına göre seferde oruç tutmak, kolaylık ise seferde oruç tutmamak olurken, Ömer b. Abdilaziz'e göre ise böyle bir kayda gerek olmadığı o an kişinin kolayına ne geliyorsa onu yapmasıdır.[39] Dolayısıyla burada ki görüşlerden biri seferi, orucun zorluk ya da kolaylığı üzerinden bir hükme bağlarken bir diğerinde kişinin güç yetirebilmesinin esas alınıp ona göre bir yol izlenmesi gerektiği şeklinde bir hükme varılmıştır.

1.2.4. Tedvin Döneminde Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri

Emevîler devrinden sonra gelen Abbasiler dönemi, tebeu't tâbiîn dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde ilme, âlime saygı gösterilip devlet tarafından desteklenmesinden ötürü her alanda tedvin faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ayrıca bu dönemde İslâm'a giren yeni milletlerin ve kültürlerin olması sebebiyle fıkhî hükümler çıkarmak ve içtihatta bulunmak yoğunlaşmıştır. Bu da sonucunda daha fazla ihtilafı beraberinde getirmiştir.[40]

Tâbiûn döneminde olan kısmî gruplaşmalar bu dönemde fıkıh mezheplerini doğuracak yeni metot ve usûller arkasında gruplaşmaya olanak sağlamıştır. İlk dönem mezhep imamlarının mezhep taassupları olmadığı bilinmekle birlikte daha sonra gelen grup katı bir mezhep tasassubu içerisinde sıkışıp kalmıştır. Nitekim bu dönemde bulunan taklitçiler bütün ilmi gayretlerini imamlarının mezhebini desteklemeye ve

[39] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 468-469.
[40] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 469.

yaygın hale getirmeye harcamışlardır. Ellerinden geldiğince de karşı mezhebin argümanlarının yanlışlığını orta çıkarmaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda ise ahkâm ayetlerini kendi mezhepleri ölçüsünde tevil etmede ve argümanlarını desteklemede kullanmışlardır.[41]

Kur'an, nüzulünden itibaren ortaya çıkan mezhep olgusu çeşitliliği ölçüsünde fıkhî tefsirler ortaya konulmuştur.[42]Bu hususta Ehl'i sünnetin, Haricilerin, Zahirilerin, Şiâ ve diğer mezheplerin altında kendi düşüncelerini destekleyen fıkhî tefsir argümanları ortaya çıkmıştır.

Kur'an'ı Kerim tefsirlerinde az veya çok ahkâm ayetlerinin tefsirlerine rastlasak da sadece ahkâm ayetlerini esas alan ayetleri inceleyen müstakil fıkhî tefsirlerin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı sorusuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Mukātil b. Süleyman'ın (ö.150/767) *''Tefsîrü'l-ḫamsi mi'e âye mine'l-Ḳur'ân''* adlı eserini, bugünkü bilgiler ışığında ilk tedvin edilmiş eser olarak kabul edilmektedir.[43]

Sonuç olarak şu söylenebilir ki Kur'an nüzulünün hemen ardından Kur'an'ı hayata tatbik etmek için fıkhî cephesi de onunla birlikte açıklanmaya başlamıştır. Dolayısıyla yukarda anlattığımız üzere konulu tefsir başlığı altında ilk ahkâm tefsirlerinin Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde başladığını söylemek mümkün görünmektedir. Hz. Peygamber ile başlayıp günümüze ulaşan bu fıkhî tefsir hareketi başlangıçta ihtiyaç dâhilinde ilerlerken daha sonrasında müstakil bir hüviyet kazanmış ve bu alanda önemli eserler ortaya konulmuştur.

1.3.Ahkâm Tefsir Geleneğinde Yazılmış Önemli Eserler

Yukarıda tanımını yaptığımız fıkhî tefsir hareketi içerisinde pek çok önemli eser bulunmaktadır. Ahkâmü'l-Kur'an türünde yazılmış eserlerin bir kısmını burada zikretmek uygun olacaktır. Ancak burada zikredeceğimiz ahkâm tefsirlerini amelî mezhepler altında belirtmeyi daha uygun bulmaktayız. Çünkü bu tefsir geleneğinde yazılan eserler de ahkâm ayetleri bir mezhebin görüşleri doğrultusunda telif edilmiş, bazılarında ise adeta söz konusu mezhebin içtihatları Kur'an'a dayandırılarak ortaya konulmuştur.

---

[41] ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3/16-17

[42] ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3/19.

[43] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 470.

1.3.1. Hanefî Geleneğinde

Hanefî mezhebi, hicrî ilk iki yüzyılda Kûfe merkezli olarak Irak bölgesinde başlayan ve daha sonraki yüzyıllarda giderek gelişip yaygınlaşan Irak fıkhı, bu fıkhın metodoloji, doktrin ve sistematiğinin oluşmasında en büyük paya sahip bulunan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye (ö.150/767) nisbetle Hanefî mezhebi (Hanefiyye) olarak adlandırılmış, bu mezhebe mensup olan fakihlere ve bu mezhep görüşüyle amel eden kişilere de Hanefî (çoğulu Hanefiyyûn, ahnâf) denilmiştir.[44] Bu mezhebe mensup olan kişilerin eserlerinde ise mezhebin kabul gören fıkhî bilgileri esas alınarak açıklama yaptıkları görülmektedir. Hanefi mezhebine mensup olup mezhebin genel kabullerini esas alınarak yazılan önemli ahkâm tefsirlerine şu müfessirleri örnek verebiliriz.

1. Yahya b. Eksem (v.242/857) *İcâbu't-Temessük bi Aĥkâmi'l-Ḳur'ân*[45]
2. Ebû Câfer, Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (v. 321/933) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[46]
3. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cassâs (v. 370/981) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[47]
4. Konyalı Mehmet Vehbi (v. 1369/1949) *Aĥkâm-ı Ḳurâniye*[48]
5. Zafer Ahmed Osmani (v. 1394/1974) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[49]

1.3.2. Mâlikî Geleneğinde

Medine merkezli olarak ortaya çıkan Ehl-i Hicâz fıkhı, bu fıkhın gelişmesinde en büyük paya sahip bulunan Mâlik b. Enes'e (ö.179/795) nispetle Mâlikî mezhebi (Mâlikiyye) olarak adlandırılmış, mezhebe mensup olan fakihlere ve mezhep görüşüyle amel eden kişilere Mâlikî denilmiştir.[50] Bu mezhebin fıkıh âlimlerinin ahkâmü'l Kur'an tarzında daha fazla eser verdiği görülmektedir. Mâlikî gelenekten

---

[44]Ali Bardakoğlu, "Hanefi Mezhebi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 16/1-21.

[45]H. Emin Sert, "*Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrler ve İmam Şafiî'ye Nisbet edilen Ahkâmu'l-Kur'an*" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 38.

[46]Sert, *Tefsir Tarihinde Fıkhî Tefsirler,* 40.

[47]Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 481. Cessâs kendi mezhebinin görüşlerini diğer mezheplere karşı müdafaa edip diğer mezhebin görüşlerini *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde çürütmeye çalışmıştır.

[48] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrler,* 57.

[49] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrler,* 58.

[50]E. Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010*),* 27/519-535.

ahkâmü'l-Kur'ân sahasında eser telif eden müellifler ve eserlerinden bazıları ise şunlardır:

1. İsmâil b. İshâk el-Ezdî (v. 282/896) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[51]
2. Ebû Bekr ibnu'l-Arabî (v. 543/1148) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[52]
3. Bekr el-Kuşeyrî (v. 344/955) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[53]
4. Saîd el-Bellutî (v. 355/966) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[54]
5. Kasım b. Şa'ban (v. 355/966) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[55]
6. Ebu'l Mutarrif eş-Şâbî (v.497/1104) *el-Aĥkâm*[56]

1.3.3. Şâfiî Geleneğinde

İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) nisbet edilen fıkıh doktrini ve bu çizgide üretilen fıkıh birikimi Şâfiî mezhebi (Şâfiiyye) diye adlandırılmış, bu mezhebe mensup fakihlere ve mezhebin görüşüyle amel eden kişilere de Şâfiî denmiştir.[57] Mezhebin karakteristik özelliklerini yansıtan ya da bu mezhebe mensup olduğu bilinen müfessirlerin ahkâm tefsiri özelinde yazdıkları eserlere şunları örnek verebiliriz.

1. eş-Şâfiî (v.204/819) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*

Dört büyük kurucu mezhep imamlarından biri olan İmam Şafiî'nin Aĥkâmü'l–Ḳur'ân adlı eseri, fıkhî tefsir alanında bazı kaynaklarda ilk tefsir olarak kabul edilse de bugün elimizde bulunan bu eser Şâfiî'nin bizzat kaleme aldığı bir eser değildir. el-Beyhâkî'nin (ö.458/1066) çeşitli isnadlarla Şâfiî'den gelen ahkâm ayetleri hakkında ki görüşleri toplayan bir eserdir.[58]

2.Kiya el-Herrâsî (v.504/1110) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[59]

---

[51]Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrler,* 39. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 498.
[52] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 47.
[53] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 42.
[54] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 42.
[55] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 42.
[56] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 45.
[57]Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/233-247.
[58]Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 474.
[59]Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrler,* 45.

Bu eser Şâfiî fıkhında öncü kabul edilmektedir. Ancak Herrâsî'nin bazı noktalarda Şâfiî fıkhını savunmada insafsızlığa kaçıldığını belirterek bu noktada katı bir mezhep savunuculuğu yapmamaktadır.[60]

3.Şihabüddin el-Halebi (v.756/1355) *el-Ḳavlü'l-Veciz*[61]

1.3.4. Hanbelî Geleneğinde

Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) görüşleri etrafında oluşan ve ona nisbetle anılan Hanbelî mezhebi, gerek mezhep imamının yaşadığı dönem gerekse mezhepleşme süreci bakımından Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhebinden sonra ortaya çıkmış dördüncü büyük Sünnî mezhepdir. Bu mezhebe mensup olan fakihlere ve bu mezhebin görüşüyle amel eden kişilere Hanbelî (çoğulu Hanâbile) denilir.[62] Bu mezhebin görüşlerinin esas alınarak yazıldığı bilinen ahkâm tefsirleri şunlardır.

1. Ebû Ya'la el- Kebir (v. 370/981) *Aĥkâmü'l-Ḳur'ân*[63]

1.3.5. Şiî Gelenekte

Şiî gelenekte ki ahkâm tefsirlerini burada zikretmemizdeki maksat hemen her mezhepte fıkhın Kur'ân üzerinde yansıdığını göstermektir. Şiî ahkâmü'l-Kur'ân geleneğinin bariz farklarından birisi, bu tarzdaki bütün eserlerinin fıkıh baplarına göre telif edilmiş olmasıdır. Erken döneme dair eserleri ulaşmayan Şiî ahkâm tefsirlerinden bazıları şunlardır:

1. Kutbüddin er-Ravendi (v.573/1178) *Fıkhu'l-Ḳur'ân*
2. Mikdad es-Suyûri (v. 826/1423) *Kenzü'l irfan fi Fıkhu'l Ḳur'an*[64]
3. Ahmed el-Erdebilî (v. 993/1585) *Zübdetü'l- Beyan fi Berahini Aĥkâmi'l Ḳur'an*[65]
4. Muhammed el-Esterâbâdî (v. 1028/1069) *Tefsiru Âyati'l Aĥkâm*[66]

---

[60]Hocaoğlu, *Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi*, 45.

[61]Sert, T*efsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrler*, 50.

[62]Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/525-547.

[63]Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 44.

[64] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 51.

[65] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 53.

[66] Sert, *Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrl*er, 53.

1.4.Kurtubî ve el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân

Bu çalışmada Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı eseri ana ekseni oluşturduğundan bu eseri ortaya koyan şahsiyeti tanımak, verdiği kararlarda nasıl bir yol izlediği hakkında bilgi sahibi olmak onu daha iyi tanımak noktasında bize ışık tutacaktır. Bu nokta da fazlaca çalışma yapılmış olmakla birlikte çalışmamıza bir giriş mahiyetinde olması açısından bizlerde burada Kurtubî'nin hayatı ve kişiliğine kısmi de olsa değinmeye çalışacağız.

1.4.1. Doğumu ve Yetişmesi

İmam Kurtubî'nin asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî el-Mâlikî Ebû Abdullah el-Kurtubî'dir.[67] Ancak Endülüslü olması hasebiyle el-Endelüsî[68] ya da bazıları tarafından Şemsüddîn[69] ismiyle de anılmıştır. Künyesi ise Ebû Abdillah'tır.[70]

Kurtubî'nin ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemekle birlikte hicri 6. yüzyılın sonları veya 7. yüzyılın başları olarak tahmin edilmektedir.[71]Kendisinin Kurtuba'da (Córdoba) dünyaya geldiği bilinmektedir.[72] Doğumu hakkında yeterli bilgiye rastlanılamayan kaynaklarda ölümü hakkında ortak bilgiler bulunmaktadır. Nitekim kaynaklar ittifakla kendisinin hicri 671 yılında vefat ettiğini ortaya koymuştur.[73] Hatta bazı eserlerde ölüm tarihi çok daha detaylı verilmektedir. Nitekim ed-Dâvûdî, ez-Zehebî'den naklettiği bir hususta Kurtubî'nin 671 yılı 9 Şevval Pazartesi günü vefat ettiğini belirtmektedir.[74]

---

[67]Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l- Müfessirîn,* nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetün Vehbetün, 1392/1972), 2/ 65.

[68]ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Tercümesi*, 3/48.

[69]Gülşen Ekrem, "*Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*" (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 15.

[70] Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005), 1/13.. Ansiklopedik tarzda olan bu eser günümüzde M. Beşir Eryarsoy tarafından 20 cilt halinde Türkçeye tercüme edilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.

[71] Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/455-457.

[72] Altıkulaç, ''Kurtubî'', 26/455-457.

[73] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/13.

[74] ed-Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l- Müfessirîn,* 2/ 66.

Kurtubî'nin hayatı üzerine birçok çalışma yapılmakla birlikte net bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak kendisinin bazı eserlerinden yola çıkarak hayatı hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Mesela Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı tefsirinin Âl-i İmrân sûresi 169-170. ayetlerinde sunduğu açıklamalara bakıldığında bize hayatı ve ailesi hakkında bilgi vermektedir. Şöyle ki Kurtubî, bu ayetlerin izahatında 'Düşman Baskının Sırasında Öldürülenlerin Hükmü' adlı bir başlık açıp 627 yılının Ramazan ayının üçüncü gününde düşmanın bulundukları yere baskın yapmasıyla pek çok kişinin öldürüldüğünü ve esir alındığını belirtmekle birlikte babasının da öldürülenler arasında olduğunu söylemektedir.[75]

Babasının öldürülmesini esas olarak alan Kurtubî, bu başlık altında ayrıca şehidin kimler olabileceği, yıkanması, kefenlenmesi ve namazının kılınması gibi konular üzerinde hocalarına sorup aldığı cevapları zikretmektedir.[76] Daha sonra açtığı başlıkta ise Allah yolunda şehit olmanın fazileti[77] üstünde durarak dönemin getirdiği şartlar nezdinde tefsirinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu ifadeden Endülüs'ün o zaman zarfında henüz Müslümanların elinden çıkmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde bu ayettin izahatında Kurtubî'nin 627 yılının Ramazan ayının 3'ünde Endülüs'te bulunduğu ve çiftçi bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır.[78]

Aynı şekilde Bakara sûresi 245. ayetin tefsirinde hocası Eş'ari Ebu Âmir Yahya b. Ahmed b. Menî' den 628 yılınının Rabiu-l Âhir ayında Kurtuba'da kendisinin kıraat ile hadis haber verdiği görülmektedir.[79] Buradan da Kurtubî'nin 628 yılına kadar Endülüs'te kaldığı sonucuna varılmaktadır.

1.4.2. İlmi Hayatı ve Ahlakî Şahsiyeti

Endülüslü düşünürler, eğitimin temel hedefinin insanın gerek dünya gerekse de ahiret mutluluğunu elde edecek yapıya ulaştırmak olduğu hususunda aynı

[75] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/470.
[76] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/470.
[77] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/470.
[78] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/14.
[79] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/436-437.

görüştedirler. Dolayısıyla dinin temel hedefleri eğitiminde temel hedefleri olarak belirlenmiştir.[80]

Bu görüşler dikkate alındığında Endülüslülerin, ilk önce diğer İslâm beldelerinde de olduğu gibi çocuklara Kur'ân eğitimi verdikleri görülmektedir. Ayrıca Kur'an'ı Kerim'in yüzüne okunması ve ezberlenmesi dışında Arapça okuma, yazma ve gramer eğitimi ile birlikte şiir ezberi de yapılmaktaydı.[81]Daha sonrasında tefsir, fıkıh, lügat, hadis ve bazı beşeri bilimler okutulmakla birlikte son aşamada ise ihtisaslaşma başlardı.[82]Kurtubî'de Endülüs'te ki eğitimine öncelikle Kur'ân hıfzı ile başlamakta ve daha sonrasında tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, lügat, tarih vb. ilimlerde beceri sahibi olmuştur. Bu durumu ise tefsirini incelediğimizde anlamaktayız.[83]

İlmi kişiliğinin yanında ahlakî kişiliği de ön plana çıkan Kurtubî, abid vera' sahibi ve zahid bir âlim olarak nitelendirilmektedir.[84]Ahiret işleriyle ilgili kendisini ilgilendiren ne varsa onu alıp kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak durmaktaydı.[85]Ayrıca kendisinin dünyayla bu kadar ilişkisini kesmesi sonucunda bir lokma bir hırka kabilinde bir elbise ve bir takke ile yürüdüğü belirtilmektedir.[86]

Kurtubî'nin zühd ve takva yönünü ortaya koyması açısından İsrâ sûresi 45. ayetinin[87] tefsirinde aktardığı bir hadiseyi bu başlık altında ele almak uygun görünmektedir. Kurtubî, bu ayetin tefsirinde Endülüs'te bulunduğu sırada Mensûr diye bilinen bir kalede başına gelen olayı anlatmaktadır. Bu olayda kendisin düşmandan kaçıp bir yere saklandığını ve ardından da düşmanın onu takip ettiğini anlatmaktadır. Kendisini gizleyecek hiçbir şeyin bulunmadığını belirten Kurtubî, düşmanların onu aradığı sırada Yâsîn sûresinin baş taraflarını ve Kur'an'ı Kerim'den bazı bölümleri okuduğunu belirtmektedir. O esnada düşmanların onun yanından gidip tekrar geri döndüklerinde birinin diğerine, ''Bu bir Diyeblo'dur''[88], dediğini işitmiştir. Bu

---

[80] Mehmet Özdemir, *Endülüs*, (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 235.
[81] Özdemir, *Endülüs*, 235-236.
[82]Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* (Ankara: TDV Yayınları 1995), 11/211-225.
[83] ed-Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l- Müfessirîn,* 2/65-66.Gülşen, "*Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzû*l", 26.
[84] ed-Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l- Müfessirîn,* 2/65.
[85] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/25.
[86] ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Tercümesi*, 3/48.
[87] el-İsrâ/45. "*Kur'an okuduğun zaman seninle, âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz."*
[88] İspanyolca 'da şeytan anlamında kullanılan bir kelimedir.

ifadeyle onun şeytan olduğunu düşünen düşmanın, Allah'ın basiretlerinin köreltmesi neticesinde kendisini göremediklerini anlatmıştır.[89]

Kendisinin ahlaki kişiliğini ortaya koyan birçok açıklama bulunmakla birlikte burada onların hepsini zikretmek çalışmamızı uzatacağından konuyu tamamlamayı uygun görmekteyiz.[90]

1.4.3. Eserleri

Kurtubî'nin matbu, yazma veya kendisine nispet edilen birçok eseri bulunmaktadır. Ancak bu alanda daha önce yapılmış birçok çalışma olup o çalışmalarda bu eserler daha derinlemesine işlenmiştir.[91] Dolayısıyla biz burada *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı eserinde atıf yaptığı eserler hakkında kısa bilgiler vermekle yetineceğiz. Daha sonrasında ise asıl ilim dünyasında iz bıraktığı tefsiri üzerinde duracağız.

1. et-Tizkâr fi Efdali'l-Ezkâr

Kurtubî bu eserinde Kur'an'ın faziletinden, onu okuyan, dinleyen ve gereğince amel edenlerin üstünlüklerinden ve tilavetinin keyfiyetinden bahsetmektedir.[92] Ayrıca müfessirin yazmış olduğu tefsirindeki mukaddimeye ilaveler yaparak bu eseri yazdığı düşünülmektedir.[93]Ancak benzerlik olmasına rağmen *et-Tizkâr, Mukaddime*'ye göre daha geniş kapsamlıdır.

2. et-Tezkire fi Ahvâli'l- Mevtâ ve Umuri'l-Âhira

Kurtubî bu eserinde ölüm halleri ve ahiret ile ilgili hususları ele almaktadır.[94] Ayrıca tefsirinde bu tür bahisleri geniş işleyen Kurtubî bu eserinden çokça alıntı yapmaktadır. Bu da bu eserini tefsirini kaleme almadan önce yazdığını göstermektedir.[95]

---

[89] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 10/410.

[90] Ayrıca bk. I/564-566, el-Bakara, 2/32. ayet 2. başlık; V/180-182, en-Nisâ, 4/36. Ayet 1. Başlık.

[91] Mesela bk. ed-Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l-Müfessirîn,* 2/65-66; Gülşen, *Kurtubî Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl,* 42-46; Ramazan Gökmen, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsir Usûlündeki Yeri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 42-48; Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/63-68.

[92]Ramazan Gökmen, "*Kurtubî Tefsiri Mukaddimesinin Tefsir Usulündeki Yeri*" (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 44.

[93] Gülşen, *"Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl",* 43.

[94] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/63.

[95] Gülşen, *"Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl",* 43.

3. el-İ'lâm fî Ma'rifeti Mevlidi'l-Mustafa Aleyhisslatu Vesselam

Tefsirinde atıf yaptığı bu eser de Hz Peygamber'in soyu, doğumu gibi hususları zikretmektedir. [96]

4. el-Muktebes fî Şerhi Muvatta-i Mâlik İbn Enes

Malikî mezhebini benimsemiş olan Kurtubî, mezhebinin imamı olan İmam Malik'in *Muvatta* adlı eserinin şerhini yapmıştır. *Muvatta*'nın şerhini oluşturan bu eserden Kurtubî tefsirinde yer yer atıflarda bulunmuştur.[97]

5. el-Esnâ fî Şerhi Esmâi'llahi'l-Hüsnâ

Tefsirinde Allah'ın (c.c.) esmasının zikredildiği ayetlerde bu eserden geniş açıklamalarda bulunmuştur.[98]

6. Kam'u'l-Hırs bi'z-Zühdi ve'l-Kanâ'ah

Kitabın ismi '' Zühd ve kanaat ile hırsın kökünün kazınması, kazanç ve sanat ile de dilenciliğin zilletinin bertaraf edilmesi''[99] olup Kurtubî tefsirinde bu eserinden üç yerde atıfta bulunmaktadır.[100]

7. Menhecu'l-Ubbâd ve Mahaccetü's-Sâlikîne ve'z-Zühhâd

Kitabın adı ''Abidlerin İzlediği Yol ve Saliklerle Zahidlerin Takip Ettikleri İz'' olup Kurtubî bu eserinden sadece bir kere atıfta bulunmaktadır.[101]

1.4.4. el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân

Kurtubî'nin günümüzde bilinen ismiyle *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı tefsirinin asıl adı, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân ve'l-Mübîn Limâ Teżammenehû mine's-Sünneti ve'l Âyi'l-Ḳur'ân'*dır.[102] Eserinin adında da belli olduğu üzere Kurtubî konuları daha çok sünnet ekseninden işlemektedir.

Tefsirinin mukaddimesinde eserine *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân ve'l-Mübîn Limâ Teżammenehû mine's-Sünneti ve'l Âyi'l-Ḳur'ân'* adını veren Kurtubî, '' Allah bunu kendisi için hâlis kılsın. Onunla beni, anne ve babamı ve onun dileyeceği

---

[96]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Kurân*, 1/66.

[97]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/65.

[98]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/65.

[99] Gökmen, *"Kurtubî Tefsiri Mukaddimesinin Tefsir Usulündeki Yeri"*, 45.

[100]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/65. en-Nisâ, 4/32, 4. başlık; el-Furkān, 25/50, 3. başlık; ez-Zâriyât, 51/22.

[101]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/66.

[102]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/200.

kimseleri lütfu ile faydalandırsın.'' şeklinde duada bulunmaktadır.[103] Kurtubî'nin bu kitabı yazma amacı, tefsire, dile, i'raba ve kıraatlere dair nükteler bulundurmak, sapık ve delalet içerisinde olanların kanaatlerini reddetmek, zikredilen hükümlere ayetlerin nüzulüne dair pek çok hadisi belge olarak ortaya koymak, böylelikle de anlaşılması zor olan ayetleri açıklığa kavuşturmak ve kendisine bir öğüt, ölüm gününde bir azık ve ölümden sonrası içinde sâlih amel olmasıdır.[104] Zira o Kıyâme sûresinin *''O günde insana önden yolladığı şeyler de, geriye bıraktığı şeyler de haber verilir''*[105] ayetini zikrederek sadaka-i cariye olarak bu tefsiri bıraktığını belirtmektedir.

Kurtubî bu eseri ortaya koyarken izleyeceği tefsir metodunu mukaddimesinde ortaya koymaktadır. Bu minvalde Kurtubî, eserini hazırlarken dile, i'raba ve kıraatlere dair bilgiler vereceğini belirtmektedir. Bunun dışında görüşlerin ve hadislerin kaynağını belirteceğini ifade etmektedir. Zira eğer hadisin kaynağı belirtilmezse okuyan kişinin hadisin sahih mi yoksa zayıf mı olacağını anlamayacağını ifade etmiştir.[106] Kendisi bu hususta oldukça hassas davranmıştır. Ancak takip etmiş olduğu bu yöntemin dışında dirayet metodunu da kabul etmektedir. Çünkü yapmış olduğu tefsirde Kitabı asıl sünneti ise onun beyanı tutacağını söyleyen Kurtubî, ulemanın istinbatını da bu sıralamaya eklemektedir. Ulema ifadesine yer vermesi ise yukarıda bahsettiğimiz gibi dirayet metoduna kendine kapı aralamak içindir.[107]

Tefsirde izleyeceği bir diğer metod pek çok kıssadan ve tarihçilerin aktardığı rivayetlerden uzak duracağı şeklindedir.[108] Ancak bazı yerlerde yaptığı açıklamalarda Ehli Kitap bilgilerine fazlaca rastlanılmaktadır.[109] Ehl-i kitap ile ilgili kısımlara oldukça fazla yer veren Kurtubî, kimi yerlerde İncil'den alıntılar yapıp inanç yanlışlıklarını ortaya koymaktadır.[110] Ancak bazı noktalarda ise Ehl-i kitap kültüründe çokça yer bulmuş olan rivayetleri ayetin tefsirinde kullanmaktadır.

---

[103] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/200.

[104] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/199.

[105] el-Kıyâme, 75/13.

[106] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Kur'ân*.1/200.

[107] Mehmet Demirci, "*Kurtubî'nin El-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 135.

[108] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/200.

[109] Mesela bk. Bakara, 2/35. ayet 4. başlık. Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 1/585.

[110] Ayşe Kızılay, "*Kurtubi Tefsiri'nde Ehl-i Kitap'a Yönelik Teolojik Eleştiriler*" (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 33.

Son olarak üzerinde duracağımız metodu ise ahkâm ayetleri üzerinde izlemiş olduğu yöntemlerdir. Kendisi ahkâm ayetlerinin anlaşılması için anlamlarına açıklık getirmek ve hükümleri öğrenmek isteyenler için ayetlerin muktezasına ineceğini ve bir, iki ya da daha fazla hüküm içeren ayetlerde ise nüzul sebepleri, garip kelimelerin ve hükümlerin açıklamasını yapacağını belirtmektedir.[111] Hüküm olmayan ayetlerde ise tefsir ve te'vile dair açıklamaları vermekle yetineceğini ifade etmektedir.[112]

Ahkâmü'l-Kur'ân literatüründe öncü olan bu eserinde Kurtubî, çoğunlukla ayetlerin fıkhî konulara nasıl delil teşkil ettiğine başka bir ifadeyle fukahanın fıkhî bir hüküm hakkında ayeti nasıl delil olarak kullandıklarına açıklık getirmektedir.[113] Fukahanın ayet hakkında ki karşıt görüşlerini ayet üzerinde ele alan Kurtubî, çok mezhep taassubu gütmemekle birlikte Mâlikî mezhebinin görüşlerine de ayrı bir önem vermektedir.[114]

Kurtubî ahkâm konularını tefsirinde işlerken ayetler altında başlıklar açmakta ve o başlıklar altında hükmü açıklamaktadır. Hükmü açıklarken bazen yalnızca Mâlikî mezhebine mensup fakihlerin görüşlerini sıralayan Kurtubî, bazen de Mâlikî mezhebindeki âlimlerin görüşlerini zikreder ve bunlar arasında üstün bulduğunu belirtir. Bunun dışında Mâlikî mezhebi ile başka mezheplerin görüşlerini de aktaran Kurtubî, bazı yerler de mezhep görüşlerini karşılaştırmalı olarak sunar. Sonunda ise tefsirinin birçok yerinde ihtilaflı görüşleri telif etmeye çalışan Kurtubî, telifin mümkün olmadığı yerlerde görüşler arasında tercihte bulunur.[115]

---

[111] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/200..

[112] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/200.

[113]Demirci, *"Kurtubî'nin El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi",* 217.

[114]Demirci, *Kurtubî'nin El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi,* 225.

[115]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/145-146.

2. KURTUBÎ'NİN EL-CÂMİ' Lİ-AHKÂMİ'L- KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE KADIN TASAVVURU

Kurtubî'nin tefsirinde sadece ahkâm ayetlerinin açıklaması bulunmadığını birinci bölümde aktarmıştık. Bu bölümde onu diğer ahkâm tefsirlerinden ayıran bu özelliği neticesinde diğer tefsirlerde ele alınmayan ayet gruplarını da açıklamaya gayret göstereceğiz. Diğer bir ifadeyle inceleyeceğimiz kısımlar bize onun kadın tasavvurunu daha geniş bir perspektiften ortaya koyma fırsatı sunacaktır.

2.1. Kadının/Hz. Havva'nın Yaratılışı

Kadının yaratılışı hususu tefsir külliyatında çokça ele alınan konular arasındadır. Ancak ahkâm tefsirlerinde bu konu üzerinde bir açıklama bulunmamakla birlikte Kurtubî, Kur'an'ı Kerim'in tamamını tefsir etmesi açısından bu hususlara da derinlemesine değinmiştir. Bu noktada kadının yaratılışı bahsi hususunda çok fazla açıklamalara yer verdiği görülmektedir.

Kur'an'da yaratılışın çok farklı şekillerde gerçekleştiği bildirilmekle birlikte ayetlere bütüncül bakış açısıyla bakıldığında yaratılışın bir süreçten geçtiği görülmektedir. Nitekim bu hususta insanın süzülmüş çamurdan,[116] topraktan,[117] pişirilmiş çamurdan,[118] balçıktan[119] nutfeden[120] alakadan[121] ve çamurdan[122] yaratıldığı belirtilmektedir. Kurtubî ayetlerde geçen topraktan yaratılan kişinin Hz. Âdem olduğunu belirtmekte birlikte [123] aynı zamanda bazı ayetlerin açıklamasında ayet her ne kadar Hz. Âdem'in yaratılışından bahsetmese dahi bilinen bir bilgi olması sebebiyle ayetteki ifadenin Hz. Âdem'e atfedebileceğini belirtmektedir.[124] Ayrıca Kurtubî fer'in asla izafe olması gerektiği şeklindeki görüşünden hareketle çamurdan yaratılanın Hz. Âdem ve onun soyundan gelenler olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Bu konudaki

[116] el-Mü'minûn/12.
[117] Fâtır/11, el-Hac/5, Âl-i İmrân/59.
[118] er-Rahmân/14.
[119] el-Hicr/28.
[120] el-Kehf/37, Fâtır/11.
[121] el-Alak/2.
[122] el-En'âm/2.
[123] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/332, 12/5, 4/228.
[124] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 12/173.

ikinci bir görüşü ise insan nutfesinin hakiki anlamda çamurdan olduğu ve nutfenin bazı değişikliklere uğraması sonucunda insanın yaratıldığı şeklindedir.[125]

Yaratılış bahsi konusunda ele alınabilecek bir başka kavram ise *tek bir can* anlamına gelen *nefsi vahide* ifadesidir. Aynı zamanda bu kavrama Kur'an'ın birçok yerinde de rastlanmaktadır. Kurtubî, Nisâ sûresinde[126] geçen *nefs-i vahide* ifadesinden kastın Hz. Âdem olduğunu belirtmekle birlikte[127] hadis külliyatımızda çokça geçen ayrıca diğer semavi dinlerde de yer bulmuş olan kadının erkeğin eğri kaburga kemiğinden yaratıldığını anlatan rivayetlere de tefsirinde yer vermektedir.[128]Nitekim yaratılış bahsinin işlendiği Bakara sûresinde Kurtubî, Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden farkına varılmaksızın yaratıldığını[129] bir başka yerde ise Hz. Havva'nın Hz Âdem'in kısa kaburga kemiğinden, onu yalnızlıktan kurtarmak adına yaratıldığını belirtmektedir.[130] Zira eğer Hz. Âdem'in bu durumdan acı duyması halinde erkeklerin hanımlarına merhamet göstermelerinin mümkün olmayacağı[131] görüşünü de aktarmaktadır.

Kaburga kemiğinden yaratılma hususunun gerçekliğini kabul eden âlimler içerisinde bulunan Kurtubî, kadında bir eğrilik bulunduğunu zira bu eğriliğinde kaburga kemiğinden yaratılmaktan kaynaklandığını belirmiştir.[132] Bu konuda âlimlerin ve Kurtubî'nin esas aldığı meşhur rivayet ise sahih kabul edilen hadis külliyatında geçmektedir.

Kurtubî bu durumu ''*Kaburga kemiğinin en eğri bölgesi ise, en üst tarafıdır. O bakımdan kadın sana karşı hiçbir zaman aynı şekilde dosdoğru olamaz. Sen ondan istifade edecek olursan eğriliği ile birlikte ondan istifade edersin. Onu doğrultmaya kalkışırsan onu kırarsın. Onu kırma ise onu boşamaktır.*''[133] hadisini zikrederek ayeti

---

[125] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 6/533.

[126] en-Nisâ/1. ''*Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok kadın ve erkek üretip yayan Rabbimize itaatsizlikten sakının…*''

[127] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/546.

[128] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/547.

[129] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/585.

[130] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/585. Â'raf/189 '' *Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafîf bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!"*

[131] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/585.

[132] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/585.

[133] Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Buhârî, *Câmiʿu'ṣ-Saḥîḥ,* (Bulak: el-Matbaâtü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1311), ''Hadisi'l Enbiya'', 2, ''Nikâh'', 81. Ebû Hüseyin Müslim b. El Haccâc

tefsir etmeye çalışmıştır. Kurtubî'nin kadının kaburga kemiğinden yaratıldığına dair delil getirdiği başka bir husus ise sakal, meme ve küçük abdestini bozmak bakımından eşit şekilde erkek ve kadın alametlerini kendisinde taşıyan hünsa-i müşkilin miras durumudur. Kurtubî, hünsa-i müşkil durumunda olan insanın kaburga kemiği sayının fazla olması halinde o kişinin kadın olduğuna hükmedileceğini azlığı halinde ise erkek hükmünde olacağını kabul etmektedir.[134] Böylelikle kişinin alacağı miras miktarı farklılık göstermektedir.

Kurtubî kaburga kemiği hadisinin işlendiği ''*Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı…*''[135] ayetinin tefsirinde Hz. Âdem'den Hz. Havva'nın yaratıldığını belirtmekle birlikte insanın kendi cinsinden kendi türünden ve kendi hilkati gibi eşlerin yaratılması gerekliliğine de vurgu yapmaktadır. Ona göre kadının erkeğe bu şekilde izafe edilmesi erkeğin varlıkta asılı teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır.[136] Hilkat ve tür açısından kadının erkekle aynı olması gerektiğini vurgulayan Kurtubî bu durumu Tevbe sûresinde geçtiği üzere kendi cinsinden peygamber gönderilme durumuna benzetmektedir.[137] Bu görüşünün bir benzerini ise Zümer 6. ayette ortaya koymaktadır. Bu duruma göre Kurtubî, ayette ifade edilen *tek bir candan* kastın tek bir şekil ve nitelik olduğu ve o candan yaratılanın da onun kendisinden değil cinsinden yaratıldığını söylemektedir.[138]

Kurtubî *nefsi vahide* ifadesinin geçtiği A'râf sûresi '' *'Sizi tek bir candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur*''[139]ve Zümer sûresinde ''*O sizi tek bir nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir…*''[140] ayetlerinde çoğunluğun görüşünü esas alarak bu ifadeden kastedilenin Hz. Âdem (a.s.) olduğunu belirtmektedir.[141] Bununla birlikte ayette geçen eş sıfatının da Hz. Havva'ya

b. Müslim, *Ṣaḥiḥ-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakîi (Kahire: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-Arabiyye, 1374/1955), ''Radâ", 59.

[134] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/586.

[135] en-Nahl/72.

[136] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 10/221.

[137]Kurtubî, *el-Câmi'li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 10/220. et-Tevbe/128, ''*Andolsun, size içinizden bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminler karşı şefkat ve merhamet doludur.*''

[138] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 7/540.

[139] el-A'râf/189.

[140] ez-Zümer/6.

[141] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 7/537, 15/142.

ait olduğunu[142] ve onların yaratılmasının cennette gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.[143]

Kurtubî, "*Ey Âdem, sen zevcenle birlikte cennete yerleş…*"[144] ayetinin tefsirinde ayette geçen zevcden kastın Hz. Havva olduğunu aynı zamanda Hz. Havva'ya bu ismi verenin de Hz. Âdem olduğunu belirtmektedir.[145] Zira "*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti…"*[146]ifadesi Kurtubî'nin bu görüşünü açıklar mahiyettedir. Ayrıca Kurtubî Hz. Âdem'in Hz. Havva'yı isimlendirmesi ile ilgili bir rivayeti de aktararak bu ifadesini daha açık hale getirmektedir. Aktardığı rivayete göre Hz. Âdem'e "Uyandığında: Bu kimdir diye sorulmuş, Hz. Âdem de: Bu bir kadındır, cevabını vermiş. Ona: Adı nedir, diye sorulunca o da "Havva" demiş. Niye bir kadındır (imrae) dedin diye sorulunca o: Çünkü (kişi anlamına gelen) mer'den alınmadır. Bu sefer: Neden peki Havva adını verdin diye sorulunca Hayy (diri) den yaratılmıştır. Cevabını vermiş."tir.[147]

Bu konu hususunda insanın yaratılışının çiftler[148] ya da iki cinsten[149] gerçekleştiğini anlatan ayetler de bulunmaktadır. Kurtubî ayetlerde geçen çift yaratılma ifadesinden erkek ve dişinin anlaşılabileceğini belirtmektedir.[150] Ayrıca çift ifadesinin kendisine muhtaç olan bir şeyi ifade ettiğini de belirtmekle birlikte Arapların zevc kelimesini de bu minvalde kullandığını belirtmektedir.[151]

Yaratılışta iki cinsi ifade eden ayetlerde de cinsten kastın bir erkek ve bir kadın olduğunu belirten Kurtubî, yaratılış konusunda iki cinsin de eşit olduğunu ayrıca ayette geçen erkek ve dişiden kastın da Hz. Âdem ve Hz. Havva olduğunu belirtmektedir.[152] Ayetin tefsirinde asıl üstünlüğün, insanlar arasında takva üzere olduğu ve hiçbir insanın hiçbir insana üstün olmadığının vurgulandığı görülmektedir.

---

[142] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 7/537.

[143] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 7/538.

[144] el-Bakara/35.

[145] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/585.

[146] el-Bakara/31.

[147] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/585.

[148] Hûd/40, ' *'Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nûh'a dedik ki: 'Her türden (hayvan) birer çift ile –daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!*'', ez-Zuhruf/12, ' *'Bütün çiftleri yaratan*…'', en-Nebe/8, ' *'Sizi çifter çifter yarattık.*''..

[149] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 7/540, 15/142.

[150] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 9/56, 15/84, 18/334.

[151] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 9/56.

[152] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/281.

Kurtubî, kadının özü itibariyle yapmış olduğu ifadelere ek kadının fıtratında bulunan bir özellikten ötürü de kadının yaratılış itibariyle eksik olduğunu belirtmektedir.[153]

Kurtubî'nin yaratılış bahsi hususunda aktarmış olduğu bilgilere bakıldığında ilk yaratılanın Hz. Âdem olduğu ve Hz. Havva'nın da ondan yaratıldığı şeklinde ki genel görüşü kabul ettiği görülmektedir.[154] Zira bu hususta yaptığı açıklamalar ve aktarmış olduğu rivayetler birinci görüşe daha yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu konuya getirmiş olduğu ikinci bir görüş olan Hz. Havva'nın tek bir şekil ve nitelikten yani onun cinsinden yaratıldığı şeklindeki ikinci görüşünü iki yerde zikretmektedir.[155] Ancak ikinci görüşü ayetin anlamını anlama noktasında bize göre daha uygun bir izah olarak görünmektedir. Ayrıca bazı ayetlerde yaratılış olarak erkeği daha ön plana çıkarma gayreti bulunmakla birlikte Hucûrat sûresi bağlamında yaratılışta herkesin eşit olduğunu ve kimsenin yaratılış bakımından bir üstünlükte ve alçaklıkta bulunmadığını belirtmektedir[156]. Ancak kadının yaratılış olarak eksik meziyetler barındırdığını düşündürecek ifadeleri de tefsirinde zikretmektedir. Dolayısıyla ifadeleri dikkate alındığında bu konu hakkında tutarlı bir yaklaşım ortaya koymadığı görülmektedir.

2.2. Kadının/Hz. Havva'nın Cennetten Çıkarılması

Kadının cennetten çıkarılması mevzusu diğer semavi dinlerde olduğu gibi İslam dininde de çok fazla yer bulmaktadır. Bu hususta monoteist dinlerde çok fazla açıklamalara gidildiği görülmekle birlikte ahkâm tefsirleri bu konuda yeterli bilgi

---

[153] Müslim, ''İmân'', 132. Buhârî, ''Hayz'', 6. ''Resûlullah (s.a.v.) bir kurban bayramı veya Ramazan bayramı günü namazgâha çıktı. Kadınların yanından gelince şöyle buyurdu*: ''Ey kadınlar topluluğu, sadaka veriniz! (Çünkü sizler bana cehennem ehlinin çoğunluğu olarak gösterildiniz." Kadınlar: Bu nedendir ey Allah'ın Resûlu? diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sizler çokça lanet okur, kocalanınızın iyiliklerini inkar ediverirsiniz. Ben akıl ve din itibariyle eksik olmakla birlikte, sizden herhangi birinizden daha çok kararlı bir adamın aklını baştan çıkartan bir kimse görmedim."* Kadınlar: *Aklımızın ve dinimizin noksanlığı ne demektir, ey Allah'ın Resûlu? Diye sordular. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: ''Kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı gibi değil midir?'' Evet, dediler. Hz. Peygamber: ''İşte bu, aklının noksanlığındandır. Peki ay hali olduğu zaman namazı terk ediyor, oruç tutmuyor değil mi?" diye sordu. Onlar: Öyledir ey Allah'ın Resûlu, dediler. Bu sefer Hz. Peygamber: "İşte bu da dinin noksanlığındandır.''* diye buyurdu.

[154] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/185.

[155] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 10/220-221, 7/540.

[156] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/281.

sunmamaktadır. Ancak Kurtubî, ahkâm tefsiri olarak bilinen eserinde bu konu hakkında ki düşüncesini anlamamıza yetecek düzeyde açıklamalara yer vermektedir.

Cennette yaşayan Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın bir imtihana tabi tutulmaları sonucunda cennetten kovulmaları konusunun işlendiği ''*Ey Âdem sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz'' dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olarak inin!..''*[157] ayetlerinin tefsirinde Kurtubî, cennetten kovulma durumunun faili olarak Hz. Havva'yı görmektedir. Zira bu konuda iblisin ilk konuştuğu ve aldatmasına ilk uyanın Hz. Havva olduğunu belirtmektedir. Bu konudaki düşüncesine ek olarak erkeğe vesvese verenin kadın olduğunu ve kadınlar aracılığı ile erkeklerin ilk defa fitneye maruz kaldığını dile getirmektedir.[158]

Şeytanın yılanın karnında[159] cennete girdiği şeklindeki rivayetleri aktaran Kurtubî Tâhâ suresindeki ''*Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: 'Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?''*[160] ayetinin bu duruma delil olduğunu ve karşılıklı konuştuklarını belirtmektedir.[161] Ancak bu ayete bakıldığında ilk kandırılma fiilinin Hz. Âdem üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Zira Kurtubî'nin belirttiği gibi Hz. Havva'nın Hz. Âdem'i fitneye düşürmesi gibi bir çıkarım ayetin metninde ortaya çıkmamaktadır.

Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı hataya düşürerek cennetten çıkarılmalarına sebebiyet verenin şeytan olduğu bilinmekle birlikte Hz Âdem'i aldatıp onu bu hatayı yapmaya itenin Hz. Havva olduğu tefsirlerde ortaya konulmaktadır. Ancak Kurtubî, cennetten kovulmanın sonucunda Hz. Havva'nın bazı cezalara matuf olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu hususu tefsirinde ''Hz. Havva'ya: Sen bu ağacı kanattığın (meyvesini keserek yaraladığın gibi) sen de her ay bu şekilde kanama göreceksin. Zorluk ve sıkıntı ile gebe kalacak ve doğumunu yapacaksın. Defalarca ölmek noktasına geleceksin.'' rivayeti ile belirtmektedir.[162] Kurtubî, ayrıca Taberî ve en-

[157] el-Bakara/35-36.
[158] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/592-593.
[159] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 11/434.
[160] Tâhâ/120.
[161] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 11/434.
[162] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/598.

Nakkāş'tan kadının daha önceden vakur ve ağırbaşlı olduğunu ancak bu fiili işledikten sonra hafif bir insan olduğunu[163] belirten görüşü de bu konu üzerinden aktarmaktadır.

Kurtubî, bir tarafta kadının dünya da karşılaşacağı cezaları aktarırken başka bir ayetin tefsirinde de cennetten çıkışın ikisi için gerçekleştiğini lakin sıkıntıya matuf olacak kişinin sadece Hz Âdem olduğunu belirtmektedir.[164] Bedeni olacak olan bu sıkıntı ise tamamen Hz. Âdem'in Hz. Havva'yı bakmakla yükümlü olmasından kaynaklanmaktadır. Zira eşi için çalışıp didinen onun için kazanmakla mükellef olan kişi Hz. Âdem'dir.[165] Bu ayet üzerinden Kurtubî ayrıca kocanın hanımının lehine sağlamakla yükümlü olduğu nafakaları belirterek bunların yiyecek, içecek, giyecek ve meskenden ibaret olduğunu da belirmektedir.[166]

Kurtubî'nin açıklamalarına bakıldığında kadının erkeği yanlış yola sürükleyici bir unsur olarak kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca cennetten kovulmada bazı cezalara maruz kalan kadınının cezaları daha önce geçtiği üzere dini bir eksikliğe yol açacak fiziki bir eksiklik olarak açıklanırken erkeğinin eşini bakmakla cezalandırılması ise başka hakları kazanmada erkeğin üstünlüğüne bağlanmaktadır.

2.3. İslâmiyet Öncesi Uygulamalarda Kadın

Kız çocukları ve kadınların Câhiliye toplumunda hor görüldüğü ve istenmediği birçok tarih kitabında anlatılan bir olgudur. Kız çocuklarına serdedilen bu tutumun ve kadının toplumdaki yerinin İslâmiyetle birlikte nasıl evrildiğini görebilmek adına Kur'an'ı Kerim'de aktarılan İslamiyet öncesi kız çocuklarına karşı tutumu açıklamak daha doğru görünmektedir. Bu minvalde ele alınan ayetleri ise Kurtubî'nin tefsirinde verilen açıklamalar üzerinden okumak o dönem içerisinde ki kadın ve kız çocuklarına bakış açısını ortaya koyacağından önemli görünmektedir. Bahsettiğimiz ayetler ise şu şekildedir:

Kurtubî, "*Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek*?"[167] ayetinde

[163] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 1/598-599.
[164] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 11/431.
[165] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 11/431.
[166] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 11/431.
[167] en-Nahl, 16/58-59.

geçen ‘yüzün öfkeden simsiyah kesilmesi’ ifadesinin kişinin kız çocuğu doğumu dolayısıyla kederlendiğini ifade etmek için kullanılan kinaye yollu bir söz olduğunu belirtmekle birlikte Arapların, hoşlarına gitmeyen bir şey ile karşılaşan herkes hakkında “Gam ve kederden dolayı yüzü simsiyah kesildi” ifadesini kullandığını ortaya koymaktadır.[168]

“*Yoksa toprağa mı gömecek”* mealinden ise onların kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüğü anlaşılmaktadır.[169] O dönemde bazı kabilelerin bu işi yaptığı bilinmesi ile birlikte bu fiili işlemekle meşhur olan kavim Temim kabilesiydi.[170] Onların işlemiş olduğu bu fiilin sebeplerini Kurtubî, aşağılanma adı altında kız çocuklarının denk olmayan kimselerle evlenmeleri[171] savaşlarda esir düşerler de ihtiyaç sahibi olurlar veya savaşta yardımcı olamazlar düşüncesi[172] ile birlikte fakirlik korkusuyla ya da sebepsizce[173] bu fiili işlediklerini belirtmiştir. Ayrıca Kurtubî bu sebepsiz öldürme fiilini Rabialılar ve Mudarlılar şeklinde iki kabileye hasretmektedir.[174]

Bütün bunların dışında o dönemde kız çocuklarının öldürülmelerine sebep teşkil eden en çarpıcı unsur ise melekleri Allah’ın kızları olarak görmeleri idi.[175] Kurtubî onların bu şekilde düşünmelerin kız çocuklarını öldürmelerine sebep olduğunu belirtir. Onların bu fiili işlemedeki amacı ise Allah’ın kızlarını tekrar Allah’a gönderme düşüncesidir.[176] Kurtubî Arapların bu düşüncesini iki nokta da eleştirir. Bunlardan birincisi fiilin kendisinden kaynaklı iken ikincisi izafe edilenden kaynaklıdır. Zira Kurtubî, bir cahilin dahi böyle bir izafe durumunda iki cinsten daha üstün olanı Allah’a, daha düşük olanı kendilerine izafe etmeleri gerektiğini belirtmektedir.[177] Dolayısıyla Kurtubî, böyle bir izafe durumunda dahi yaratılışta üstün olan erkeğin izafe edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

---

[168] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 10/183.
[169] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 10/184.
[170] Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 121.
[171] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 10/184.
[172] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 7/167.
[173] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 7/176.
[174] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 7/176.
[175] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 7/176.
[176] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Kur'ân,* 18/443.
[177] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 15/472.

Kurtubî, bu düşüncesini destekler mahiyette Şûrâ/50 "*Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır.* " ayetin de geçen ''erkekler'' kelimesinin başına 'elif-lam' gelmesiyle 'dişiler' kelimesinin başına gelmemesi hususunu erkek ırkının daha üstün oluşuyla açıklamaktadır. Bundan dolayı Allah'ın onları tarif alameti ile belirttiğini ortaya koymaktadır.[178]

Ancak Kurtubî'nin bu ayetler nezdinde yapmış olduğu üstünlük açıklamaları Hucûrat sûresi 13. "*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır*." ayeti nezdinde yapmış olduğu açıklama ile örtüşmemektedir. Zira kendisi bu ayetin açıklamasında insanların yaratılış bakımından eşitliği başlıklı bir bölümde hiçbir insanın hiçbir insana üstün olmadığını üstünlüğün sadece takva ile gerçekleştiğine dair düşünceleri ve bilgileri aktarmaktadır.[179]

Kız çocuklarını diri diri toprağa gömme fiili her zaman erkekler tarafından da gerçekleşmemektedir. Nitekim Kurtubî, bazı kadınlar tarafından bu fiilin gerçekleştiğine dair İbn Abbas'tan gelen rivayetleri tefsirinde aktarmaktadır. Rivayete göre cahiliye kadınlarının doğumu yaptıkları sırada bir çukurun başında bulundukları ve kız doğarsa çukura atıp üstünü örttükleri erkek doğarsa ise onu alıkoyduklarına dair ifade bulunmaktadır.[180] Arapların kız çocuklarına karşı olan bu olumsuz tutumları kız çocuğu doğuran eşlerine de yansımıştır. Zira Kurtubî, kız çocuğu doğurmasına karşılık karısının evinden uzaklaşan evliliklerden bahsetmektedir. [181]

Câhiliye düşüncesinin kız çocuğuna karşı tutumunu Kurtubî, tefsirinde aktardığı bir rivayette, kız çocuğunu beslemektense köpek beslemeyi ailelerin daha çok tercih edeceği bir durum olduğunu belirtilerek[182] kız çocuklarına karşı sergiledikleri tutum ve davranışı ortaya koymaktadır.

---

[178] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/437. eş-Şûrâ/50: ''*Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.*"

[179] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/281. el-Hucûrat /13*: ''Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi birbirinizle tanışasınız diye uluslara ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki Allah katında sizin en şerefliniz, en takvalı olanınızdır. Muhakkak Allah, en iyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.''*

[180] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/433.

[181] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/472.

[182] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/434.

Kurtubî, Câhiliye düşüncesine kök salmış olan bu düşünce yapısının İslâmla birlikte yıkıldığını da ayrıca tefsirinde aktarmaktadır. O, Nahl/59. ‘’(*Aklınca) verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”* ayetinin açıklamasında ‘*Kız Çocuğu Yetiştirmenin Fazileti*’ adlı bir başlık altında kız çocuğu yetiştirmenin kişiyi ateşten koruduğuna dair rivayetleri aktarır. Bu rivayetlerden bir tanesi ise şu şekildedir: ‘’ Enes b. Malik’den de şöyle dediği nakledilmektedir: Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “*Her kim baliğ olacakları yaşa kadar iki kız çocuğuna bakacak olursa kıyamet gününde o bu halde benimle gelir” diyerek parmaklarını birbirine bitiştirdi*.’’[183]

Kız çocuklarına karşı sergilenen bu olumsuz tutum evlilik kurumu içerisinde de kadının söz hakkı olmasını engellemiştir. Nitekim Araplar, eşi ölen kadına söz hakkı bırakmayıp kadın üzerinde hak sahibi olma algısı üzerinden kadınlarla evlenirlerdi. Hatta elbisesini kadının üzerine atan kişinin kadın üzerinde hak sahibi olduğu kabul edilen bir uygulamaydı.[184] Kurtubî, yapılan bu uygulamanın ise ana nedenini kadına eşinden kalan miras payından dolayı gerçekleştiğini belirtmektedir.[185] Dolayısıyla kadın elinde bulundurduğu mal sebebiyle kendisiyle nikâhlanılması hususunda üstünde yarışılan bir varlıktı.

Eşi ölen kadın üzerinden mal sahibi olmayı uman cahiliye erkekleri diğer miras paylaşımında ise kadını devre dışı bırakmışlardır Nitekim o dönemde nesep yoluyla miras almada kadınlar ve küçük çocuklar mirastan mahrum bırakılırdı. Zira miras sadece eli silah tutan ve ganimet toplayan büyük erkeklere ait bir hak olarak görülmekteydi. Bundandır ki ölenin büyük oğlu miras paylaşımında ilk sırada yer alırdı. Bu vasıfta bir oğul olmazsa ise miras babaya, dedeye, erkek kardeş veya çocukları ile amca ve çocuklarına intikal ederdi.[186]

Arap toplumunda gerçekleşen evlenme durumları sadece bu uygulama ile sınırlı kalmamaktadır. Zira o dönemde sıkça yapılan bazı evlilik türleri İslam’ın gelmesi ile geçerliliğini yitirmiştir. Geçerliliğini yitiren bu nikâhlar ise tamamen kadının ve aynı zamanda erkeğin haysiyetini de düşürtücü niteliktedir. Bu nikâhlar

[183]Müslim, ‘’Birr, Salat, Edeb’’, 46.
[184]Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 5/64.
[185]Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 5/64.
[186]Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 67.

içerisinde üvey oğul ile evlenme olan nikâh-ı makt,[187] mehir verilmeksizin birbirine karşılıklı olmak üzere evlendirme üzerine kurulu olan nikâh-şiğâr,[188] süreli olarak yapılan nikâh-ı müt'a,[189]eşi tarafından temizlenme halinde asil bir erkekle birlikteliği sağlayan nikah-ı istibdâ,[190] ya da karşılıklı eşleri değiştirmeyi kapsayan nikâh-ı bedel[191] bunlardan bazılarıdır.

İslâmiyet öncesi toplumda kadının evlendirilmesinin erkeklerin tekelinde olduğu yukarıda zikrettiğimiz uygulamalarda görünmektedir. Aynı şekilde boşanmada da erkeğin kararının esas alındığı görülmektedir. Nitekim cahiliye uygulaması olan îlâ[192] ve zıhâr[193] uygulaması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Kurtubî, ilâ uygulaması hakkında Abdullah İbn Abbas'tan 'Câhiliye döneminde îlâ bir sene, iki sene ve bundan daha fazla olurdu. Onlar ki kötülük yapmak istediklerinde bu yolla kadına eziyet etmeye çalışıyorlardı. Onların bu şekildeki îlâları dört aya indirildi. Bundan daha aşağı olan süre kim yemin ederse o hükmi bir îlâ değildir.' sözünü naklederek o dönemin şartlarında böyle bir uygulamanın var olduğundan ve İslâmla birlikte değiştiğinden bahsetmektedir.[194]

---

[187] Adnan Demircan, "Câhiliye Ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh" *Diyanet İlmi Dergi*, 49/3, (2013), 35. Ayrıca bk. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 122-123. Fahrettin Atar, ''Câhiliye'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 33/112-117.

[188] Demircan, ''Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh'', 36.

[189] Demircan, ''Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh'', 37.

[190] Demircan, ''Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh'', 39.

[191] Demircan, ''Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh'', 40.

[192] Îlâ, kocanın yemin, adak veya bir şarta bağlamak suretiyle eşiyle cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklamasıdır.'' (Hamdi Döndüren, ''Îlâ'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 22/61-62. Bakara/226-227.) '*Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir*.''

[193] Zıhâr, kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir. (Ahmet Yaman, "Zıhâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 44/387-390). Mücadele/2-4. '' *İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.*''

[194] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/259.

Îlâ uygulaması Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında da karşılığını bulmaktadır. Kurtubî, Peygamber'in (s.a.v.) de îlâ yaptığını ve eşlerini boşadığını belirtmektedir.[195] Bunu yapmadaki sebebini ise hanımlarının ondan karşılayamayacağı kadar masraf istemeleri[196] ya da Hz. Zeyneb'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hediyesini geri çevirmesi ve buna kızması sonucunda îlâ yapması[197] şeklinde açıklamıştır. İslâmla birlikte dört aya indirilen bu uygulamayı Kurtubi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerini terbiye etmek için bir ay süreyle kullandığını belirtmektedir.[198]

Bir başka Câhiliye boşanma uygulaması ise zıhârdır. Mücadele suresinin ilk dört ayetinin kendisine zıhâr yapılan kadın hakkında indiği[199] bu boşanmayı Kurtubî, kişinin karısını kendisine mahrem olan kişilere sarih (Örn. Sen benim için annemin sırtı gibisin) veya niyetin esas alındığı kinaye lafızları (Örn. Sen bana karşı annem gibisin, annem konumundasın) ile benzetmesi neticesinde bâin talâkın gerçekleştiği boşanma çeşidi olarak belirtmektedir.[200]

Evlilik noktasında izni alınmayan kadının pek tabi boşanma noktasında da fikri sorulmamaktadır. Kurtubî bu hususta ki cahiliye uygulamasını Bakara/229. ''*Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir*.'' ayetinin üzerinden ortaya koymaktadır. Câhiliyede ki insanlar için belli bir boşanma sayısının olmadığını belirten Kurtubî, böyle bir durumda olan kadınlar için belli bir iddet süresinin belirlendiğini ortaya koymaktadır. Aynı durumun İslâm'ın ilk yıllarında sürdüğü bilinmekle birlikte erkeğin karısını dilediği kadar boşama hakkı bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu halde olan kadınların iddet sürelerinin bitimi yaklaştığında boşamada sınır belirlemeyen eşleri geri dönme noktasında da sınır tanımamaktaydı.[201] Bu durum ise kadının o evlilik içerisinde mahkum pozisyonunda eşinin de gardiyan konumunda olmasını doğurmuştur.

---

[195] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/259.

[196] Buhârî, ''Talâk'', 21. Müslim, ''Talâk'', 5.

[197]Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd Mace el- Kazvînî, *Sünen-i İbn Mace*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakîi (Mısır: Dâru İhyauil-Kütibi'l Arabiyye, t.y.), '' Talâk'', 24.

[198]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/266.

[199]İbn Mâce, '' Talâk'', 25. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî el-Sicistâni, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, nşr. Şuayb El-Arnud, Muhammed Kamil Karabelli (b.y., Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1430/2009), "Talâk'', 17.

[200]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/129.

[201]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/290.

Geçmiş dönemde kalmış gibi görülen bu uygulamalar ise günümüzde farklı isimler altında varlığını devam ettirmektedir. Zira Hz. Peygamber cahiliyeyi geçmişte kalan bir dönem olarak görmemiş aksine o dönemdeki düşüncelerin her daim hayatta zuhur edebileceğini belirtmiştir.[202]

2.4. Evlilikte Kadın

Ailenin temelini teşkil eden evlilik diğer dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de kadın ve erkeğin kendi mahremiyet alanlarını oluşturmalarına ve insan soyunun devam etmesine olanak sağlayan meşru bir ilişki olarak kabul edilmiştir.[203] Nitekim Yüce Allah Kur'an'da geçen '*'Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır…''*[204]ayetiyle de insanları evliliğe teşvik etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünneti olarak görülen bu uygulama İslam âlimleri tarafınca da farz, sünnet, mübah, mekruh ve haram şeklinde çeşitli dini hükümlere ayrılmıştır.[205] Kurtubî, evlilik bahsinde kadının kendi statüsünde bir eşle bu sürece başlaması gerektiğini aksi takdirde evlilik kurumunun çok güçlü olamayacağını belirtmekle birlikte erkeğin de evlilik içerisinde kadına karşı erkek olması hasebiyle bir güç sembolünde olduğunu belirtmektedir. Bu söylediklerimize birazdan açıklık getirmeye çalışacağız.

2.4.1. Kefâet (Denklik)

Sözlükte 'eşitlik, denklik, benzerlik' anlamlarına gelen kefâet sözcüğü fıkıh literatüründe evlenecek eşler arasında belli hususlarda denklik bulunmasını, daha çok da evlenecek erkeklerin kadına denkliğini ifade etmektedir. Bu durumda olan erkeğe de 'küfüv' denmektedir.[206]

---

[202]Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17-19.

[203]Fahrettin Atar, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007),33/112/117. .

[204] Rûm/21.

[205]M. Âkif Aydın, "Aile"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1982), 2/196-200.

[206]Hamza Aktan, "Kefâet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2022), 25/166-168.

Evlilikte kadının haklarını koruyucu bir şart olarak kabul edilen kefâet uygulaması erkeğin kadına denkliğini şart koşarken kadının erkeğe denkliğini şart koşmamaktadır.[207]

Erkeğin kadına uygun olmasını içeren kefâeti Kurtubî, Hz. Peygamber'in Zeyneb bnt. Cahş'la olan evliliği üzerinden delillendirmektedir. Bu hususta Kurtubî, ''*Allah ve resulü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.*''[208]ayetini kefâete açık bir nass olarak görmektedir.[209] Ayrıca Kurtubî, bu ayeti esas alarak kefâetin soy ve sopta gözetilmeyeceğini aksine dini durumun göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.[210]

Kurtubî, denklikte dinin göz önüne alındığının vurgulandığı ''*Mûsâ, "Bu seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana haksızlık yok!..*''[211]ayetinin tefsirinde yukarıda zikrettiğimiz görüşünü destekler mahiyette ifadeler aktarmaktadır. Zira ona göre sahih kefâet mevali erkeklerin Arap ve Kureyş'e mensup kadınları nikâhlamasının caiz olması demektir.[212] Bu düşüncesini de Hucûrat/13. ayet bağlamında Musa'nın (a.s.), Salih'in (a.s.) kızıyla evlenmesine bağlamaktadır. Zira Kurtubî, Musa'nın (a.s.) da Medyenli salih bir zatın yanında yabancı, kovulmuş, korkan, yalnız, aç ve çıplak bir halde bulunduğunu ancak onun dininden kesinlikle emin olan salih zatın kızını bu durumdaki Musa (a.s.) ile evlendirip diğer şeylerden yüz çevirdiğini belirtmektedir.[213]Dolayısıyla bu durum evlilikte din üzerinden bir kefâet aranması gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Kurtubî *''...Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.''* [214] ayetinin tefsirinde din hususunda bir denkliğin ön plana çıktığını diğer türlü kınamaların ise Câhiliye ürünü olduğunu ve yalnızca takvanın esas alınması

[207] Aktan, ''Kefâet'', 25/166-168.
[208] el-Ahzâb/36.
[209] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/108.
[210] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/108.
[211] el-Kasas/28.
[212] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 13/298.
[213] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 13/298.
[214] el-Hucûrat/13.

gerektiğini belirtmektedir.[215] Bu hususu açıklama mahiyetinde bir rivayeti de tefsirinde aktarmaktadır.[216]

İmam Mâlik'in görüşünün bu yönde olduğunu belirten Kurtubî, Ebu Hanife ve İmam Şafiî'nin ise şeref ve malı da denklik hususunda göz önüne aldıklarını belirtmektedir.[217]

Kurtubî bu ayet nezdinde bazen neseb bakımından da kefâetin göz önünde bulundurulabileceğini belirtmektedir. Bunu ise peygamberlik şeceresine nesebinin ulaşması yahut peygamberlerin mirasçısı olan âlimlere ya da zühd ve salah bakımından imrenilen kimselere ulaşması bakımında söz konusu olabileceğini ortaya koymaktadır. Zira ona göre takva sahibi bir mümin, soylu bir günahkârdan faziletlidir.[218] Her ne kadar neseb de bir kefâet unsuru sayılsa da esas olan mümin bir kişi ile bu evlilik bağının kurulmasıdır.

Denklik meselesi göz önüne alınmadan yapılan evliliklerde oluşan durumu Kurtubî, ''*İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir.''* [219] ayeti bağlamında ele almaktadır. Dolayısıyla Kurtubî'nin bu ayet üzerinde de değindiği husus dinde kefâet aranması ile ilgilidir.

Kurtubî, kadının velisinin iznini almadan bir kimse ile evlenmesi durumunda kadının evlenmiş olduğu kişide aranan kefâete göre kişi eğer şerefli ve insanlar arasında yer edinmiş bir şahsiyet ise velisinin bu nikâhı fesh edip etmemekte muhayyer bırakıldığını belirtilmektedir. Ancak eğer kadının evlendiği kişi azad edilmiş, köle, ahlaksız veya sonradan Müslüman olmuş gibi aşağı bir konumda ve belli bir durumu

---

[215] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/289.

[216] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/289. ''Ensardan bir adam bir kadın ile evlendi. Şerefi hususunda ona eleştirilerde bulunuldu. Adam: Ben bu kadın ile şerefi dolayısıyla evlenmiş değilim, ben onunla dini ve ahlaki dolayısıyla evlendim. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*Bununla birlikte Hacib b. Zürara hanedanından olmamasının sana bir zararı yoktur" (ya da: ...ne zararı var?)* diye buyurdu. Sonra Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: "*Şüphesiz ki şanı yüce Allah İslâm'ı gönderdi. İslam sayesinde aşağılarda olanı yükseltti, onun sayesinde eksik olanı tamamladı. İslâm sayesinde kınamayı kaldırdı. Hiçbir Müslümana kınama olmaz. Çünkü bu tür kınamalar ancak cahiliye dönemi kınamalar olabilir.''*

[217] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/290.

[218] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/291.

[219] el-Bakara/221.

olmayanlardan ise o kadının nikâhı caiz kabul edilmekte velinin bu durumdaki muhayyerliği kalkmaktadır. Çünkü bu durumda herkesin ona denk (küfüv) olduğu belirtilmektedir.[220]

Bu durumu daha da açıklığa kavuşturmak isteyen Kurtubî, yoksul bir kimse ile belli bir mevki sahibi olmuş kişi arasında bir fark gözetilmesinin caiz olmadığını çünkü Hz. Peygamber'in öldürme ve daha aşağı cinayetlerde dahi Müslümanlar arasında eşitlik olduğunu belirten "*Müslümanların kanları birbirine denktir*."[221] ifadesinin bu duruma delil olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, bu ifade bağlamında da kanı eşit olanın diğer hususlarda da eşit olduğu görüşünü kabul etmektedir.[222]

Kurtubî yukarı da zikrettiğimiz üzere sadece din ve âlimlerin soyuna izafe yönünde bir kefâet aranacağını belirtmektedir. Ancak kadınların fiziki olarak kendilerine yakışan biri ile birlikte olmalarının da dinen caiz olduğunu kabul etmektedir. Bu noktada ilk hülle örneği olan Abdullah Ubeyy 'in kız kardeşini örnek vermektedir. Rivayete göre Abdullah Ubeyy'in kız kardeşi olup bir gün Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına gelip şöyle demişti: *Ey Allah'ın Resûlu, ebediyen benim başımla onun başı bir araya gelmez. Ben çadırın bir tarafını kaldırdığımda birkaç kişiyle geldiğini gördüm. Baktım ki aralarında en siyah, boyları en kısa, suratı en çirkin olanlarıdır. Hz. Peygamber ona: "Bahçesini ona geri verir misin? deyince kadın: Evet isterse daha fazlasını da veririm, dedi. Hz. Peygamber de onları birbirinden ayırdı*.[223] Dolayısıyla rivayette bakıldığında Kurtubî'nin belirttiği gibi sadece din ya da nesep yönünden bir kefâet aranmadığı görülmektedir.

2.4.2. Kavvâm/Derece Üstünlüğü

Evlilikteki önemli meselelerden birisi erkeğin kadın üzerine kavvâm/gözetici olması meselesidir. Özellikle günümüzde ailede değişen roller nedeniyle bu ayetlerin geçmişte nasıl yorumlandığı ve bugün nasıl yorumlanması gerektiği hususunda farklı fikirler öne sürülmektedir. Kavvâm kelimesi lügatte 'dikilmek, yükselmek ve yukarı

[220] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/222-223.
[221] Ebû Dâvûd, ''Diyât'', 12.
[222] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/223.
[223] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Kur'ân*, 3/307.

kalmak' gibi anlamlara gelmekle birlikte,[224] fa'âl vezninde mübalağa ifade eden bir kelime olup, bir şey üzerinde durmak, onu gözetmek, bütün gayreti ile onu korumak, ona nezaret etmek demektir.[225] Kur'an'da ki kullanımları incelendiğinde ise yönetici ve işleri çeviren,[226] işlerini görüp gözeten,[227] adaleti ve hakkı ayakta tutanlar anlamları karşımıza çıkmaktadır.[228]

Kurtubî, erkeklerin evlilik kurumu içerisinde yönetici oluşunun vurgulandığı bu ayette çok fazla açıklamaya yer vermektedir. Ayette geçen "*Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.*''[229] ifadesi ile erkeklerin kadınların nafakalarını sağlamaları, onları koruyup kollamaları, ümerayla onların görüşmesi ve gazaya çıkmaları, yönetici olarak da onların seçilmesi, kadınlar üzerinde erkeklerin yönetici vasıflarının olmasına sebep teşkil etmektedir.[230]

Bu ayetin Sad b. Er-Rabi' hakkında nazil olduğunu belirten Kurtubî, hanımının Sad b. Er-Rabi'ye serkeşlik etmesi ve onun da hanımına tokat atması üzerine babasının bu durumu Resûlullah'a taşıdığını anlatmaktadır. Ancak rivayetin esas kısmı Resûlullah'ın kocanın lehine bir hüküm vermesi üzerine bu ayeti kerimenin inip kocanın haklılığının ortaya çıkarmasıdır. [231]

Kurtubî ayetin bu olay üzerine indiğini belirtmekle birlikte, ayette geçen bazı kavramların neye tekabül ettiği hususu üzerinde açıklamalar yapmaktadır. Nitekim ayette geçen üstünlük ifadesini Kurtubî, siyak sibak bütünlüğü içerisinde miras üstünlüğü olarak değerlendirilirken bazı açıklamalar da ise üstünlüğü akli olgunluk, derece, ruhi ve karakter bakımından üstünlük olarak anlaşıldığını belirtmektedir.[232] Bu nedenle Kurtubî, erkeklerin karakterlerinde olan kuvvet ve çetinlik vasfı ile kadınların

---

[224]Gökhan Atmaca, "Müfessirlere Göre Kavvâm Kelimesi-Nisâ Sûresi 34. Ayet Bağlamında", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013),16.

[225] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/171.

[226] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/169.

[227] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/170.

[228] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/514, 6/126.

[229] en-Nisâ/34.

[230] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/169.

[231] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/169.

[232] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/170.

karakterinde bulunan yumuşak ve zayıflık vasfının erkekleri kadınların üzerinde yönetici konumuna yükselttiğini ifade etmektedir.[233]

Kurtubî, erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğünün ele alındığı ‘*’Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur.*’’[234] ayetinde ise Nisâ sûresiyle aynı açıklamaları yapmakla birlikte erkelerin kadınlara üstünlüğünün erkek kelimesinin Arapça da tekabül ettiği anlam dolayısıyla da anlaşılabileceğini belirtmektedir. Zira erkek anlamına gelen (racul) kelimesi kuvvet anlamına gelen (er-rucle) den gelmektedir.[235] Nitekim Kurtubî, güç ve kuvveti kendi içerisinde barındıran bu kelimenin lafız itibariyle de erkeğin kadından üstün olduğunu belirtmektedir.

Kurtubî, ayrıca bu ayetin açıklamasında İbnu’l-Arabî’nin erkeklerin kadınlara üstünlüğünün akıllı bir kimsenin bilebileceği kadar aşikâre bir durum olduğunu, hiçbir şey olmasa dahi kadının erkekten yaratılmış olmasının bile bu üstünlüğü ortaya koymada yeterli bir durum olarak kabul edilebileceğini belirten görüşünü aktarmaktadır.[236] Dolayısıyla erkeğin asl olup kadını fer’ olduğu bu konumda kadın erkeğin izni olmaksızın bazı tasarruflardan dahi menedilebilmektedir.

Kurtubî’nin ifadeleri doğrultusunda erkeğin hakkı kadının erkek üzerindeki hakkından daha ağır bir konumdadır. Nitekim Hz. Peygamber’in ‘*’Ben şayet bir kimseye Allah’tan başkasına secde etmeyi emredecek olsaydım, kadına kocasına secde etmesini emrederdim.*’’[237] hadisini de Kurtubî, görüşünü destekler mahiyette zikretmektedir.

Ayrıca erkeklerin boşama hakkını ellerinde bulundurmaları, kadının yatakta erkeğin isteğine cevap verme yükümlüğünün bulunması erkeğin üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Zira erkeğin kadına karşı bu tarz yükümlülükleri yoktur. Bütün bu ifadeleri Kurtubî, Hz. Peygamber’in ‘’ *Herhangi bir kadını kocası yatağına davet eder*

---

[233] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 5/170-171.

[234] Bakara/228.

[235] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 3/288.

[236] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 3/288.

[237] Ebû Dâvûd, ‘’Nikâh’’, 40. İbn Mâce, ‘’Nikâh’’, 4. Ebû Muhammed Andillah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Bahram b. Absussamed Darim, *es-Sünen-i Darimî,* nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Darimî. (Suudi Arabistan: Dâru'l Ma'na, 1143), ‘’Salât’’, 159.

ve o da bu isteğini kabul etmezse sabahı edinceye kadar melekler ona lanet okurlar.'' sözü bağlamında yukarıdaki görüşlerini delillendirmektedir.[238]

Kurtubî bu ayetin mealinde ‘*’Mallarını infak etmelerinden dolayı’’* ifadesine yer vermektedir. Dolaysıyla üstünlüğü erkeğin nafaka ödemede ki yükümlüğü noktasında açıklamaya çalışan Kurtubî, erkeğin kadının nafakasını karşılamayacak duruma gelmesi halinde erkeğin kadın üzerindeki kavvâm özelliğini kaybedeceğini belirtmektedir. Bu durum gerçekleştiğinde ise kadının bu evliliği fesh etme hakkının bulunduğuna dair bu nassın açık bir delil olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Kurtubî'ye göre kendisinden dolayı nikâhın meşru kılındığı maksat ortadan kalkmıştır.[239]

Nisâ sûresinde geçen salihâ kadınlar, kocalarına itaati yerine getiren ve malında kocasının hazır olmaması halinde, kendi nefsinde kocasının hakkını yerine getiren kadınlardır. Bu husus Ebu Hureyre'den (r.a.) aktarılan şu rivayetle daha fazla açıklığa kavuşmaktadır. ''Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: ‘*’Kadınların hayırlısı, kendisine baktığın zaman sana itaat eden, yanında hazır olmadığın takdirde de kendi nefsinde ve senin malında seni (haklarını) koruyan kadındır.* Daha sonra Nisâ sûresi 34.ayeti sonuna kadar okudu. ''[240]

Ayetin sonunda Kurtubî, Allah'ın yüceliğinin belirtildiği kısımda erkeklerin kadınlara güç yetirebilir oldukları halde kudreti elinde bulunduran Allah'ı hatırlamaları ve herhangi bir kimsenin hanımına üstünlük taslamaması gerektiğinin vurgulandığını belirtmektedir.[241]

Bu hususta başka bir ayet ise Nisâ sûresinde geçen ‘*’Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var.*’’ [242] ayetidir. Kurtubî, bu ayetin en-Nisâ sûresi 34. ayet bağlamında Katade'den gelen nüzul sebebini aktarır. Buna göre kadınların erkeklerin mirastan aldıkları payı kendileri için temenni etmeleri üzerine

[238] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/289.
[239] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/171.
[240] Ebû Dâvûd, ''Zekât'', 32 . İbn Mâce, ''Nikâh'', 5.
[241] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/177.
[242] en-Nisâ/32.

indiğini belirtmektedir. Ancak burada dikkat çeken husus erkeklerin miras almadaki kadınlara üstünlüklerinin ahirette de olacağına dair ifadedir.[243]

Kurtubî, ayette erkeklerin kadınlar üzerinde bir nasibi olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde nasibi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca iyiliği karşılığında nasıl ki erkeğe iyiliğinin karşılığında on katı ecir veriliyorsa kadınların da aynı şekilde ecirlendirileceği müjdesinin verildiğini ortaya koymaktadır.[244]

Yapılan açıklamalara bakıldığında kavvâm kavramı üzerinden ataerkil bir okumanın olduğunu görmekteyiz. Bu kavramın açıklanmasında erkeğin kadın üzerindeki ontolojik ve fonksiyonel üstünlüklerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

2.4.3. Nüşûz

Nisâ 34. ‘’(*Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün*.’’ ayetinde geçen nüşûz kelimesi fıkıh literatürün de kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsizlik sergilemesi demektir.[245]

Kurtubî, bu ayetin erkeklerin hanımlarını terbiye etmelerine izin verilmesine dair delil olduğunu ve kadının kocasına karşı haklarını yerine getirdiği takdirde erkeğin karısına iyi davranmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir.[246]

Kurtubî’nin tefsirinde serkeşlik olarak ifade edilen bu kelime kadınlarla ilişkilendirilip Allah’ın kendilerine farz kıldığı kocaya itaat hususunda isyan edip, serkeşlik edip kabarmasından korktuğunuz kadınlar olarak açıklanmaktadır. Ayrıca nüşûzu eşlerin birbirlerinden hoşlanmamaları olarak açıklayan Kurtubî, kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi veya evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsiz olmasının kocasına sert ve zorlu hal olduğunu, erkeğin geçimsiz olmasının ise karısını dövmesi, ona ağır davranmasının bir tezahürü olduğunu belirtmektedir.[247]

Kurtubî, *’’Evlilik hukukuna başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin,’’* mealinde geçen öğüt verin hitabının kocalara olduğunu belirtmekte ve kocanın

---

[243] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 5/161.

[244] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 5/163.

[245] H. Mehmet Günay, “Nüşûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/303-304.

[246] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 5/170.

[247] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 5/173.

eşine güzel geçimi hatırlatması, kendisi üzerindeki üstünlüğünü itiraf etmesi gerektiğini eşlerine hatırlatmalarının gerekliliğini vurgulamaktadır.[248]

Ancak bu ayetin günümüz tartışmalarına en açık olan ve çokça tartışmaya olanak sağlayan kısmı kadının bu serkeşliği yaptıktan sonra kocasının ona karşı takındığı tutum ve davranışlardır.

Kurtubî, kadının yapmış olduğu serkeşliği devam ettirmesi halinde kocasının ona karşı takınacağı ilk tavrın ayette de belirtildiği üzere '' *onları yataklarda yalnız bırakın''* şeklinde olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak ilim adamları bu durum hakkındaki görüşleri ayrı kalma süresinin îlâ yapan kişinin süresi gibi dört ay boyunca sürmemesi gerektiği aksine bir ay gibi bir süre uzak kalmanın yeterli olacağı yönündedir.[249]

Ayetin sonunda geçen '' *onları dövün.*'' ifadesi bu konuda ele alınan en önemli nokta olmaktadır. Kurtubî'ye göre eğer kocanın yukarıda bahsettiğimiz yöntemlerden bir fayda görmemesi durumda kadının dövülebileceğini belirtilmektedir. Çünkü kadını yola getirecek ve kocasının hakkını ödemeye itecek olan davranış budur. Ancak Kurtubî, bu dövme fiilinin kadın üzerinde bir etki, bir iz bırakmayacak şekilde sadece onu yola getirmek amaçlı gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Aksi takdirde kadının bir yerini kıracak, onu helak edecek bir dövme çeşidi kocanın kadına tazminat ödemesini gerektirir. Hatta Kurtubî'ye göre bu yola getirme amaçlı dövme, bir babanın oğluna Kur'an'ı Kerim'i öğretirken kullandığı metoda benzer şekilde gerçekleşmelidir. Zira Hz. Peygamberden gelen bir rivayette de kadınların bu tarz uygulamalara maruz kalmamalarına karşı bir uyarı bulunmaktadır. Zira Allah Resûlu '*'Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Çünkü sizler onları Allah'ın emaneti olarak aldınız.*'' şeklinde erkeklerin kadınlara karşı tutumlarında daha dikkatli olmaları istenmektedir.[250]

Kurtubî, Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın yalnız kadının terbiye edilmesinde ve hadlerin uygulanmasında açıktan açığa dövmeyi zikrettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla kadınların kocalarına karşı olan masiyetleri ile büyük günahlar karşısında yapılan masiyet aynı kategoride ele alınmaktadır. Hatta hadlerde hüküm hâkime

[248] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/174.
[249] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/175.
[250] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/175-176.

bırakılırken kadınlara ceza vermeye yetkili kişi kocalardır.[251] Kurtubî'nin cezalandırma da kadının konumunun esas alındığını belirten görüşlerine göre kadın üstün konumda bulunması halinde kocası onun fiilinin karşılığında onu kınayabiliyorken aşağılık bir kadını ise kırbaçlayabilir şeklinde bir ayrıma gidildiği görülmektedir. [252]

Kurtubî'ye göre serkeşlik fiili evlilik kurumu içerisinde erkeğe karşı yapılmış bir hal olmakla birlikte, erkek bu fiili yapan kadına karşı bazı haklar kazanırken, kadın ise bu fiili yapması halinde kocasına karşı bazı haklardan mahrum kalmaktadır. Kurtubî'ye göre serkeşlik yapan kadının hamile olması hali müstesna nafaka hakkı sakıt olur ki nafaka hakkını da sadece serkeşlik yapmak düşürmektedir.[253]Ayrıca serkeşlik fiiline devam edip, kadın eşine itaate tekrar dönüş yapmaz ise bir görüşe göre kadın terkedilir ancak bu terk etme durumunda kocanın rızası aranmaktadır. Ancak kocanın rızası eşliğinde vekâlet verdiği kimsede bu boşanmayı gerçekleştirebilmektedir. Kurtubî'nin kabul ettiği görüşe göre kişi vekâlet vermese dahi hakemlerin boşama yetkisi olup bu boşama bir bâin talâktır. İmam Mâlik ise devlet başkanının köle ve inninin (iktidarsızın) aleyhine böyle bir boşamayı yapabileceğini belirtmektedir.[254] Dolayısıyla kadının kocasına karşı olan bu serkeşliği günümüz şartlarında küçük bir söz dinleme olmamaktadır. Zira kadının nafaka hakkının dahi sakıt olduğu bu uygulamada kadının yapmış olduğu serkeşlik ciddi bir başkaldırma olarak kabul edilebilecek bir fiil olmalıdır.

Kurtubî'nin tefsirinde Hz. Peygamber'den "*Maruf olan bir hususta size itaatsizlik ederlerse kadınları, iz bırakmayacak bir şekilde dövünüz*."[255] şeklinde bir ifadeye yer verilmektedir. Hz. Ömer'den başka bir rivayeti de aktaran Kurtubî burada da erkeğe karısını neden dövdüğünün sorulamayacağını belirten hadisi aktarmaktadır.[256] Ancak kadının serkeşlikten vazgeçmesi durumunda kadına karşı yapılabilecek herhangi bir zülüm yasaklanmakla birlikte kadınların eşlerini zorla sevmeye zorlanmamaları gerektiği belirtilmektedir.[257]

---

[251] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/177.
[252] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/178.
[253] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/178.
[254] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/181-182.
[255] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/176.
[256] İbn Mâce, ''Nikâh'', 51.
[257] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/177.

2.4.4. Çok Eşlilik

Çok eşlilik tabiri hem kadınlar hem de erkekler için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram hem bir erkeğin birden fazla eş almasını (polygamy, taaddüd-i zevcât) ifade ederken, hem de bir kadının birden fazla eşle evlilik (polyandry, taaddüd-i ezvâc) yapmasını ifade etmektedir.[258] Ancak kültürel bağlamda ve geçmiş İslam coğrafyasında ki uygulamalara bakıldığında çok eşlilikten kastın erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi anlamını barındırdığı görülmektedir.

Her kültürde varlığını gösteren bu uygulama İslâm'ın gelmesiyle tamamen kaldırılmamıştır. Aksine devam eden bir uygulamadır. İslâm'ın gelişi ile birlikte câhiliye örfünde evlilikle ilgili bulunan bazı uygulamalar tamamen kaldırılırken bazıları tadil edilmiş ya da değiştirilmeden varlığına devam etmiştir. Çok eşlilik uygulaması da bazı düzenlemeler getirilerek devam ettirilen bir uygulamadır.[259]

Çok evliliğin kuvvet ve servet göstergesi olarak görüldüğü Arap toplumunda bu uygulama İslam'la birlikte tek eşliliğe teşvike dönüşmekle birlikte çok eşlilikte toplum içerisinde devam eden bir uygulamadır.[260] Bu husus Nisâ sûresinde yetim kızlar üzerinden anlatılmaktadır. "*Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir tane almalısınız yahut sahibi olduğunuz câriye(ler) ile yetinmelisiniz. Bu, sizi haksızlıktan daha çok alıkoyar.*''[261] ifadelerini barındıran ayet çok eşliliği anlama noktasında kilit ayetlerden biri olmaktadır.

Kurtubî bu ayetin açıklamasında cahiliye dönemi ile İslam'ın ilk dönemlerinde görülen kişinin dilediği kadar hür kadınla evlenebilme hükmünü neshettiğini (sonlandırmak) aynı zamanda bu kadınların sayısının dört ile sınırlı kaldığını belirtmektedir.[262]

Kurtubî, ayrıca ayetin mealinde geçen adaletsizlikten korkmak ifadesi hususunda farklı açıklamalarda bulunmaktadır. Nitekim burada aranan adil olmanın

---

[258]K. Kamil Ali, ve Salim Öğüt, "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1993), 8/365-369.

[259]Adnan Demircan, "Câhiliye Ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik" *İstem*, 1/2, (2003), 10.

[260] Ali ve Öğüt, "Çok Evlilik", 8/365-369.

[261] en-Nisâ/3 .

[262] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/562.

mehir ve nafaka hususunda olduğu belirtilerek Hz. Aişe'den gelen açıklama ile bu görüş desteklenmektedir. Hz. Aişe, bu buyruğun velisinin himayesinde bulunan yetim kız hakkında olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde bu kızın malı ve güzelliği ile velisinin hoşuna gittiğini ve onunla evlenmek istediğini belirtmesi halinde ancak mehir konusunda yetim kıza adaletli davranmak istememesi durumunu anlatmaktadır. Dolayısıyla bu ayetle birlikte yetim kızlara ödenen mehrin azami miktarını onlara ödemedikçe onlarla nikâhlanmaları yasaklanmıştır.[263] Bu ayet esas alınarak ortaya konulan diğer bir hüküm ise yetim kıza mehri misil verilmesi gerekirken[264] yetim olmayan kızın mehri misilden daha aşağı bir mehir ile nikâhlanmasının caiz olarak kabul edilmesidir.[265]

Kurtubî, ayetin devamında geçen '*Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane almalısınız*"[266]ifadesinde geçen adalet kavramını kadınlara meyletmek, sevgi beslemek, cima, işret, dört, üç ya da iki hanım arasında günleri paylaştırma hususunda adil olmamakla ilgili olduğunu belirtmektedir.[267] Ayrıca Kurtubî, ayetteki ifadenin çoklu evlilikte adaletin gözetilmesinin vacip oluşuna delil olduğunu belirtmekle birlikte, erkeğin günleri paylaştırmada ve güzel geçinmede adaleti sağlayamaması durumunun, adaleti terke götürdüğü için fazla evliliğin yasaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır.[268]

Kurtubî, adaleti sağlamanın ne ile ilgili olduğunu ve çok eşlilik halinde diğer kadının halini ortaya koyan "*İsteseniz bile kadınlar arasında adalet yapamazsınız. Bari büsbütün meyledip de ötekini askıdaymış gibi bırakmayın'*'[269] ayetinin de yukarıda bahsedilen adaletli olma açıklamasıyla aynı anlamları ifade ettiğini[270] ve üzerine eş alınan kadının böyle bir adaletsizliği yaşaması durumunda hapisteymiş gibi bir hayat yaşayacağını belirtilmektedir. Zira askıda bırakma ne kadını boşamayı ne adaletle onu yanında tutmayı ifade etmektedir.[271] Dolayısıyla hem bu ayet hem de

[263] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/561.
[264] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/565.
[265] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/566.
[266] en-Nisâ/3 .
[267] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/573.
[268] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/573.
[269] en-Nisâ/129.
[270] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/509.
[271] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/510.

zikrettiğimiz bir önceki ayette kadınlar arasında mutlak adaleti sağlamanın güçlüğüne dair bir vurgu bulunmaktadır.

Kurtubî, Allah Teâlâ'nın insanların adaleti sağlamaktaki güçlüğünü bu şekilde ortaya koyduğunu, insanların yaratılışları gereği kalplerinin kimisine meyledip kimisine ise meyletmesini önleme kudretinde olmadıklarını ve bu güce yalnız Allah'ın muktedir olduğunu belirtmektedir.[272] Bu bakımdan Kurtubî, Peygamber'den (s.a.v.) ''*Allah'ım, işte bu benim gücüm dahilin de olan hususlardaki paylaştırmamdır. O bakımdan senin Malik olduğun, benim sahip olamadığım hususlarda beni kınama*!''[273] şeklinde bir söz aktararak, asıl gücün ve kudretin kimde olduğunu ortaya koymaktadır.

Kurtubî, adaletli olma noktasında dikkatli olmayan erkeklere de Hz. Peygamber'den ''*Her kimin iki hanımı bulunur da aralarında adalet yapmazsa kıyamet gününde bir tarafı meyilli olarak gelir.*''[274] şeklinde bir uyarı bulunduğunu belirtmektedir.

Bu durumun zorluğunu belirten Kurtubî, ayette geçen 'ikişer, üçer, dörder' ifadesinin arasındaki 'vav' harfini cem edici olarak görüp sayıları toplamak kaydıyla dokuz kadın ile evlenmenin mübah olduğu ileri sürenleri de Kitap ve sünneti anlamaktan uzak olarak görmekte olup böyle bir çıkarım yapmanın mümkün olmadığını belirtmektedir.[275]

Kurtubî, çok eşli evliliğin sınırlandırmaya tabi tutulduğunu gösteren bir rivayeti de ayrıca aktarmaktadır. Rivayete göre Peygamber (s.a.v.) Sakifli Gaylan b. Ümeyye'nin İslâm'a girdiği sırada nikâhı altında on hanımı bulunmaktaydı. Resûlullah'ta ona bunun üzerine ''*Sen bunlardan dört tanesini seç ve diğerlerinden ayrıl.*''[276] demiştir.

Kurtubî bütün bunların yanında eğer kişi beşinci kadını nikâhlama şeklinde bir fiilde bulunacak olursa, bu kişinin bazı cezalar alabileceğini belirtmektedir. Bu cezalar ise kişinin durumu bilip bilmemesine göre değişiklik arz etmektedir.

---

[272] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/509.

[273] İbn Mâce, ''Nikâh'', 47. Darimî, ''Nikâh'', 25.

[274] Ebû Dâvûd, "Nikâh", 38. Darimî, ''Nikâh'' 24.

[275] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/569.

[276]İbn Mâce, ''Nikâh'', 40. Ebû'l- Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen-ü Dârekutnî,* nşr. Şuayb el-Arnut, Hasan Abdülmün'im Şelebi, Abdullatif Herzellah, Ahmed Barhum (Beyrut: Müessesetu'r Risale, 1424/2004), ''Nikâh'', 1.

Yasaklanmış beşinci nikâhlama fiilinin gerçekleşmesi halinde Mâlik ve Şafiî kişinin bunu bilir halde yapması durumunda ona had cezasının uygulanması gerektiğini belirtirken bazıları ise bunu bilerek yapması durumunda ona recm cezasının uygulanacağını belirtmektedir. Eğer kişi bilmiyor ise de iki haddin daha azı olan sopa vurulacağı ve o kadından bir daha evlenmemek üzere ayrılması gerektiğini belirtmektedir. Bunun dışında evliğin kendisine helal olmadığını bilir halde şahitsiz bu nikâhı kıyması hali dışında ise bütün durumlarda ona had uygulanması gerektiği [277] şeklinde görüşler bulunmaktadır.

Çok eşlilikle ilgili bir başka hüküm nikâh akdi esnasında karşımıza çıkmaktadır. Bu hüküm ise evlenirken kadının koştuğu şartla ilgilidir. Kurtubî bu konu ile ilgili açıklamayı Nisâ/4 ayet[278] bağlamında yapmaktadır. Ayetin tefsirinde işlemiş olduğu hükme göre şayet kadının evlilik akdi esnasında erkeğe kendisinden başka bir kadınla evlenmemesini şart koşup bundan dolayı da mehrinin bir kısmını kocasına bağışlaması durumunda, sonrasında kocasının başka bir kadınla evliliği gerçekleştirmesidir. Kurtubî, bu evlilik durumunda kocanın hiçbir sorumluluğunun olmadığını, zira kadının akid esnasında caiz olmayan bir şartı ileri sürdüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla akitte kadının mehrinin bir kısmını kocasına bağışlaması sahih kabul edilirken böyle bir şartı ileri sürmesi batıldır.[279] Bu nedenledir ki kadın vermiş olduğu mehri geri alma hakkına sahip değildir.

Günümüz âlimlerinden olan Karaman'a göre ise, nikâh esnasında kadın kocasına tek eşlilik şartını getirebilmektedir. Bu şartı kabul eden erkeğin ise bu şarta riayet etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu evlilikten zarar gören kadın hakime başvurabilme yetkisine sahip kabul edilmektedir.[280]

Kurtubî'nin bu başlık altında yapmış açıklamalara bakıldığında konuların daha çok hüküm bazında işlendiği görülmektedir. Ancak toplumda serbest olan böylesi bir uygulamanın toplum psikolojisi yahut sosyolojisi üzerinden herhangi bir değerlendirmeye tabii tutulmadığı görülmektedir.

---

[277] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/571.

[278] وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً ۚ فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنِيئاً مَرِيئاً ''*Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin.''*

[279] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/581.

[280] Zehra Davarcı, "*Hak Dini Kur'an Dili' ve 'Kur'an Yolu' Tefsirlerinde Kadının Sosyal Statüsü*" (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 75.

2.4.5. Mehir

Mehir, evlenirken erkeğin kadına verdiği ya da vermekle taahhüt ettiği mal veya para cinsinden tutar demektir.[281]Sözlükte mehir 'ücret' manasına gelmekle birlikte Kur'an'ı Kerim'de ve hadislerde ''ucur, fariza, saduka, mehir ve sadak'' terimi ile karşımıza çıkmaktadır. Türkçe'de ise bu kelime daha çok mihr şeklinde kullanılmaktadır. [282]

Diğer semavî dinlerde de karşılığı bulunan mehir uygulaması câhiliye Arapların da evlenme akdi içerisinde temel şart olarak kabul edilmekteydi. Câhiliye döneminde akitte kararlaştırılan mehir, akdin tarafı olan kadın yerine velisine ödenmekteydi. Ancak İslâm'ın ortaya çıkmasından çok kısa bir zaman önce uygulama da olan bir değişiklikle mehir kadına verilmeye başlamaktadır.[283] İslâm'ın gelmesiyle de bu uygulama devam etmiş ve mehir tamamen kadınların hakkı olarak görülüp onlara verilmiştir.

Kurtubî, Nisâ sûresinde "*Onarla iyi geçinin.'*'[284] ifadesinin altında kadınlarla geçim konusunu ele almaktadır. Kurtubî burada bahsedilen güzel geçim hitabının genel olarak herkese olmakla birlikle özel olarak kocalara olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu hitap kadının mehri ve nafaka gibi haklarını ona eksiksiz ödemek dışında diğer birçok anlamı da kendi içinde barındırmaktadır.[285]

Kurtubî, mehir uygulamasının kadına sağlanan cinsel menfaat karşılığında verildiğine dair delili '' *O halde onlardan hangisi ile faydalandı iseniz, ondan dolayı onlara tayin edilen şekilde mehirlerini veriniz*"[286] ayeti nezdinde ortaya koymakta ve nikâh akdinin konusunun da kadının bedeni ve cinsel menfaatinin helal oluşuna zemin hazırladığını belirtmektedir.[287]

Yukarı da bahsi geçen erkeğe sağlanan menfaat ve çoğunlukla boşama hakkının kocaya verildiği[288] İslâm hukukunda mehir, kadını hem evliliğe ısındırma

---

[281] H. Tekin Gökmenoğlu, "İslam Hukukunda Mehir", *Mehir Dergisi* sayı:2 (1998), 23-25.

[282] M. Âkif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/389-391.

[283] Aydın, ''Mehir'', 28/389-391.

[284] en-Nisâ/19.

[285] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/67.

[286] en-Nisâ/24.

[287] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/114.

[288]Mâlikîlere göre koca kendisinin olan boşama hakkını başkasına tevkil, tahyir ve temlik yoluyla devredebilir. Tevkil: kocanın eşini boşaması için kendisine vekil kılmasıdır. Mâlikîlere göre tevkil

hem de ona mali bir güç kazandırma düşüncesi bağlamında getirilen bir uygulama olarak görülmektedir.[289] Ancak Kurtubî erkeğe verilen bu mehir ödeme hakkının bir üstünlük olarak kabul edilebileceğine dair görüşler aktarmaktadır.[290]Nitekim Kurtubî, Bakara sûresinde geçen ‘*’Erkeklerin ise kadınların üzerinde bir dereceleri vardır*”[291]ayeti bağlamında erkeğin infak etmesinin kadın üzerindeki üstünlük derecelerinden biri olacağını belirtmektedir.[292] Ancak bu ifadelerin yanında kadının mali anlamda güçlü olmasının erkek üzerindeki bir üstünlük derecesi olarak kabul edilip edilmeyeceğine dair bir açıklamada bulunmamaktadır.

İslâm hukukuna göre alınıp satılması ve kendisinden faydalanılması caiz olan her emtia mehir olarak kabul edilmektedir.[293] Dolayısıyla parasal değeri olan her şey üzerinden verilmesi kabul görülen mehir için fıkıh âlimleri de bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu hususta bazıları mehir için bir üst sınır belirlemezken alt sınır hususunda bazı görüşler ortaya koymuşlardır. Hanefîlere göre bu alt sınır 10 dirhem yani günümüzde iki koyuna tekabül ederken Mâlikîlere göre ise bu sınır 3 dirhemdir. Mehir için üst sınır belirlemeyen âlimlerin dayanağı ise Hz. Ömer’in halifeliği döneminde evlilikleri kolaylaştırmak için mehire üst sınır getirmek istemesi üzerine bir kadının ‘*Onlara kantarla vermiş olsanız da hiçbir şeyi geri almayın’ ayetini okuması üzerine bu düşüncesinden vazgeçmesi*[294] olayıdır.

olan boşamayı daha gerçekleştirmeden koca bu yetkiyi ondan alabilir. Tahyir: Kocanın eşine ‘sen muhayyersin. İstersen nikâhımda kal istersen de boşan’ demesidir. Bu durumda koca tahyiri bir ya da iki boşama ile sınırlandırmasa bu tahyir ile kadın ya eşinin nikâhı altında kalmayı ya da tamamen boşanmayı tercih eder. İmam Mâlik’e göre kadın bir veya iki talâkla boşanmayı tercih edemez. Ya boşanmayı ya da üç talâkla boşanmayı tercih edebilir. Temlik: Mâlikîlere göre erkeğin, boşama yetkisini kadına vermesidir. Bunun anlamı kadın isterse kendini bir talâkla boşayabilir. Temlikte koca yetkiyi verdikten sonra geri alamaz. (Fatih Akbaş, “*Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi*” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14-15.)

[289] Komisyon, *İlmihal* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 2/218. Aydın, “Mehir”, 28/389-391.

[290] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 2/289.

[291] el-Bakara/228.

[292] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 2/288.

[293] Gökmenoğlu, “İslam Hukukunda Mehir”, 23.

[294] en-Nisâ/20. Komisyon, *İlmihal*, 2/218-219. Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aĥkâmi’l-Ḳur'ân*, 5/71. Ayrıca Mâlikîlere göre asgari mehir bir dinarın dörtte biri veyahut da buna eşit bir şeydir. (Oudou Coulibay, *“Nikâh Akdinde Hanefî ve Mâlikî Mezhepleri Arasındaki Tartışmalı Meseleler”* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 29).

Mehir, Mâlikî mezhebine göre evlilik sözleşmesinde bir rükün ya da en azından nikâhın sıhhat şartı olarak kabul edilmekle birlikte,[295] mehir nikâh akdi esnasında belirlenebileceği gibi belirlenmemesi durumunda da akid geçerlidir. Ancak bu durumun doğurduğu bazı sonuçlar bulunmaktadır. Nitekim mehrin, nikâh anında belirlenmesi durumunda kadının alacağı mehir, mehr-i müsemma olurken belirlenmemesi durumda alacağı mehir, mehr-i misildir. Ayrıca ödeme zamanlarına göre de farklı isimler alan mehir, peşin ödendiği durumlar da mehr-i muaccel, ödemesi sonraya bırakıldığında ise mehr-i müeccel adıyla anılmaktadır.[296]

Kur'an'da ise bu hususun işlendiği ayetler içerisinde ilk gözümüze çarpan en-Nisâ sûresinde ki ayettir. Kurtubî, bu ayette geçen ''*kadınlara mehirlerini hoşnutlukla verin*…''[297] ifadesinin kocalara olup, erkek için evleneceği kadına mehir vermesinin vücubuna delalet ettiğini belirtmektedir. Bu konu üzerinde âlimlerin icmâsı da bulunmaktadır.[298] Aynı şekilde mehrin çokluğunun sınırı olmadığı hususunda da icmâ bulunmakla birlikte azlığı hususunda da bir görüş birliği bulunmamaktadır.[299] Bu azlığı ise Kurtubî, tefsirinde bir başka yerde ''*Mal az olsun çok olsun mehir caizdir. Bir misvak çubuğu dahi olabilir*.'' [300] rivayetini zikrederek belirtmektedir.[301]

Kurtubî yukarıda zikrettiğimiz görüşüne benzer bir görüşü ise ''*Öncekilere yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile…*''[302] ayeti bağlamında ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ayet nezdinde mehri yüksek tutmanın caiz olduğunu da belirtmekle birlikte,[303] ayetin devamında geçen "*Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarsa…*'' bağlamında ayeti bakire ya da dul ayrımı gözetilmeksizin kadının mehrini eşine bağışlamasının caiz oluşuna delil kabul edilmiştir.[304] Kurtubî bu bahis altında İmam Mâlik'in görüşünü de zikretmektedir. Buna göre bakirelerin mehirlerini kocalarına hibe etmeleri kabul edilebilir bir durum olurken, mehrin

---

[295] Coulibay, *"Nikâh Akdinde Hanefî ve Mâlikî Mezhepleri Arasındaki Tartışmalı Meseleler",* 28.

[296] Komisyon, *İlmihal,* 2/219.

[297] en-Nisâ/4.

[298] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/578.

[299] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/579.

[300] Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'id b. Hazm el-Endülüsi, *el-Muḥallâ bi'l Âsâr,* nşr. AbdulGaffar Süleyman el-Bendari (Beyrut: Dâru'l Fikr, t.y.),''Şehâdet'' 19.

[301] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/113.

[302] en-Nisâ/20.

[303] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/71.

[304] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/580.

mülkiyetinin kadının elinde olmasına rağmen velinin elinde olması gerektiğini belirtmektedir.[305]Ancak ilim adamları kendisi adına tasarrufta bulunma yetisine sahip kadının mehrini kocasına bağışlaması durumunda bu bağışın gerçekleşeceğini ve kadının artık bu bağıştan vazgeçme hakkının bulunmadığını ittifakla kabul etmektedirler.[306]

Çok eşlilik başlığında da bahsi geçtiği üzere Kurtubî, kadının nikâh akdi sırasında kendisinden başka bir kadınla evlenmemesini eşine şart koşması ve bundan dolayı da mehrinin bir kısmını eşine bağışlayacak olma durumunda mehrin bir kısmını her durumda vermesi sahih kabul edilmektedir.[307]

Kurtubî, bazı durumlarda ise kadının mehir hakkının kendisinden alınacağını da belirtmektedir. Nitekim bu hususa "*Onlar apaçık bir hayâsızlık işlemedikçe…*''[308] ayeti üzerinden değinmektedir. Kurtubî ayette geçen hayasızlık ifadesinin zina olarak anlaşılması durumunda ve bu fiili yapan kişinin bakire kadın olması halinde ona yüz sopa vurulup sürgüne gönderileceği ve kocasından almış olduğu mehri ona geri iade etmesi gerektiğini belirtmekte olup, ayrıca kocanın bu fiili yapan karısından ise fidye alıncaya kadar onu sıkıştırmasında hiçbir mahzur görülmeyeceğini söyleyen görüşleri aktarmaktadır.[309] Bu ifadeyi serkeşlik olarak anlayan Mâlik' e göre de kocanın karısının malını alması hak olarak kabul edilmektedir.[310]

Evlilik hali içerisinde bazı durumların yaşanması durumunda da faklı mehir ödeme uygulamaları bulunmaktadır. Bu uygulamaların gerçekleşmesi halinde kadının eşinden alacağı mehir miktarları farklılık gösterebilmektedir.

Kurtubî, hangi durumlarda mehrin gerektiği hususunu Nisâ sûresi "*Hem birbirinize karışmış... iken onu nasıl alabilirsiniz?"*[311] ayetinde geçen 'karışmış' ifadesi bağlamında açıklamaktadır. Bu konuyu dört görüş etrafında toplayan Kurtubî, görüşleri şu şekilde sıralamaktadır. 1) Mücerred halvet[312] ile mehrin ödenmesi gerekir.

---

[305] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/580.

[306] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/580.

[307] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/581.

[308] en-Nisâ/19.

[309]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/65.

[310] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/66,70-71.

[311] en-Nisâ/21.

[312]''Kimsenin göremeyeceği ve ansızın gelemeyeceği bir yerde evlilerin baş başa kalmalarına 'halvet'i sahiha' denmektedir.''(Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku,* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 3/336-337.

2) İlişki olmadıkça mehir tahakkuk etmez. 3) Kadının zifaf odasında kocası ile baş başa kalması ile mehrin ödenmesi gerekir. 4) Erkeğin evinde olması ile kadının evinde olması arasında farklı hükümlerin ortaya çıkacağını belirtmektedir. Ancak kendisinin doğru kabul ettiği görüş kayıtsız şartsız mehrin tahakkuk edeceği şeklindeki görüştür.[313] Bu noktada Hz. Peygamberden gelen ‘’Resûlullah buyurdu ki: ‘’*Kim kadının örtüsünü açar ve ona bakarsa mehir ödemek icab eder*.’’ rivayetini aktarmaktadır.[314]

Kurtubî, mehrin hangi durumlar üzerinden verileceğini ise el-Bakara sûresinde daha derinlemesine işlemektedir. Bu hususun geçtiği "*Kendileriyle temas etmediğiniz veya kendilerine mehir tayin etmemiş olduğunuz hanımları boşarsanız, üzerinize vebal yoktur*.’’[315] ayeti üzerinden Kurtubî, mehrin ister tayin edilmiş olsun ister olmasın kendisiyle gerdeğe girilmeden, cimada bulunulmadan kadın boşayan kimsenin[316] mehrin tümünü vermesine gerek olmadığını aksine tespit edilen mehrin yarısını vermesinin yeterli olacağını belirtmekle birlikte, mehir tayin edilmemiş kadın için müt'anın gerekli olacağını ortaya koymaktadır.[317]

Mehir tayin edilmeden yapılan her nikâh akdine tevfiz nikâhı denilmektedir. Kurtubî, bu nikâh şeklinin bu ayet nezdinde caiz kabul edildiğini belirtmekte, aynı zamanda mehir tayininin sonradan belirlenip akde katılması halinde bu akiti caiz kılacağını ve boşanma gerçekleşmesi durumunda da böyle bir akitte mehrin yarısının ödenmesi gerektiğini belirtir.[318]

Kurtubî'ye göre nikâh akdinde mehir tayini olmadan kadının kocasını kaybetmesi halinde, eğer kadın kocası ile gerdeğe de girmemiş ise kadına kendisi gibi olan mehri misli verilmesi kabul edilir. Aynı zamanda bu kadın için iddet ve mirasta söz konusudur.[319] Ancak ilim ehli mirasın söz konusu olduğu yerde mehrin verilmeyeceğini söylemektedir. İmam Şafiî'nin de görüşü bu yöndedir. Bu konuda ki

[313] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/75.
[314] Dârekutnî, ‘’Nikâh’’, 1.
[315] el-Bakara/236.
[316] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/383.
[317] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/384.
[318] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/385.
[319] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/385.

üçüncü ve son görüş ise üzerinde mehir söz konusu olan kadın için mirasın da söz konusu olacağı yönündedir.[320]

Ancak Kurtubî, kadına mehir tespit edilmiş olup onunla gerdeğe girdikten sonra ölen kişinin, kadına tespit edilen mehri eksiksiz vermesi ve kadının hak ettiği mirası alması ve iddet beklemesi noktasında icmâ bulunduğunu belirtmektedir. Fakat karısı ile halvette bulunup ondan ayrılıncaya kadar cimâ etmeyenin durumu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler ise ya mehrin tamamını ödemesi gerektiği ya da duhul olmasa bile mehrin tam verilmesi şeklindedir.[321]

Ölüm hali dışında bir kadının eşinden boşanması halinde de mehirin verilme miktarı hususunda farklılıklar bulunmaktadır. Kurtubî bu durumları dört başlık altında sunmaktadır. Bunlar ise; 1) Mehri tespit edilmiş ve kendisi ile gerdeğe girilmiş olan boşanmış kadının mehrinden herhangi bir şey alınmaz ve bu kadının iddeti üç kar'dır. 2) Mehri tespit edilmemiş ve kendisiyle gerdeğe girilmemiş olan boşanmış kadın. Bu kadın için mehir söz konusu değildir, iddette beklemez. 3) Kendisiyle gerdeğe girilmemiş ve mehir tespit edilmiş boşanmış kadın. 4) Kendisiyle gerdeğe girilmiş fakat mehir tespit edilmemiş kadın.[322]

Mehir uygulaması Kurtubî'nin ifade ettiği gibi kadından sağlanan menfaat noktasında ona ödenen bir miktar olarak görülmektedir. Dolayısıyla üzerine hüküm bağlanan bütün noktalar bu durum üzerinde delillendirilmektedir. Ancak kadının evlilik sırasında kocasına şart koşup kocasının bu şartı gerçekleştirmediği takdirde hiçbir sorumluluğunun olmaması ve kadının parayı ödemekle yükümlü tutulması diğer uygulamalarda ne kadar kadını hak sahibi yapıyor ise de bu uygulamada kadına karşı verilen sözün bir ehemmiyetinin erkekler nezdinde olmaması sonucunu doğurmaktadır.

2.5. Boşanmada Kadın

İslâm hukukunda her ne kadar evlilik fikri vurgulansa da bazı kaçışı olmayan sonuçlar neticesinde evlilik birliğinin bozulması mümkün olabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'den gelen ‘*'Yüce Allah'a en sevimsiz gelen meşru işlerden biri*

[320] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/390.
[321] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/395.
[322] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/384.

boşanmadır.''[323] rivayetinde ifade edildiği üzere boşanma çirkin görülmekle birlikte meşru bir haktır.

2.5.1. Talâk

İslâm hukuk literatüründe talâk, dar anlamıyla evliliğin koca ve belli durumlarda kadın tarafından tek taraflı irade beyanı ile sona erdirilmesini ifade etmektedir. Fıkıh eserlerinde ise talâk "belirli bir lafız ya da onun yerine geçen bir sözle hemen ya da gelecekte nikâh bağının ortadan kaldırılması" ve "bir sebebe bağlı olmadan kocanın nikâhı sona erdiren tasarrufu" gibi tanımlarla açıklanmaktadır.[324]

Boşanma hukukun da evvela gözetilmesi gereken husus ciddiyettir. Zira Allah, ''*Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onlara zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın.*''[325] ayetinde kendi koyduğu hükümlerin bir alay mevzusu olmaktan çok uzak olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda nikâhın ciddi oluşu hadis rivayetlerinde de karşılık bulmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.):"*Her kim hanımını boşar, kölesini azad eder, nikâh yapar ya da başkasına nikâhlar sonra da şaka yaptığını iddia ederse bilsin ki o ciddidir.*''[326] buyurarak boşanma konusunun alayı veya şakayı kaldırmadığını belirtmektedir. Ancak kişinin bu durumu iyice düşünüp karar vermesi halinde yaptıkları bu talâk mübah kabilindendir.

Kurtubî "*Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir.''*[327] ayeti bağlamında boşanmanın mübah oluşuna ve bu süreci zorlaştırmadan iki tarafında saygı çerçevesinde ayrılmalarını ifade etmektedir.

Kurtubî, sünnet üzere olan boşanmanın nasıl gerçekleşmesi gerektiğinin insanlara bu ayet üzerinden öğretildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hanımını

---

[323] Komisyon, *Hadislerle İslam* (İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 4/163.

[324] H. İbrahim Acar, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496-500.

[325] el-Bakara/231.

[326] Ebû Dâvûd, ''Talâk'', 9. İbn Mâce, '' Tâlâk'', 13.

[327] el-Bakara/229.

kendisiyle temas kurmadığı bir temizlik halinde sünnete ve Allah'ın belirtmiş olduğu iddete uygun olarak boşayan kişi ile kendisiyle temas kurduğu kadına iddeti bitmeden ric'at yapan yahut iddeti bittikten sonra diğer talipler gibi ona talip olabilen kişinin yaptığı fillin Allah katında bir mahzurunun olmadığı üzerinde icmâ vuku' bulmuştur.[328]

Kurtubî, ayette geçen boşanmanın iki farklı boşanma şeklinin esas aldığını belirtmektedir. Bunlardan birincisi Kur'an ve sünnet üzere olan boşanma olup diğeri ise bid'at üzere yapılan boşanmadır.[329] Sünnet üzere olan boşama bilindiği gibi şeriat esas alınarak yapılan boşamadır. Yani bid'at olarak nitelendirilen uygulamalardan uzak durmaktır. Bid'at boşama ise erkeğin eşini ay halinde, lohusalık halinde veya bir sözle üç defa boşaması olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kişi bid'at olarak nitelendirilen şeyleri yapsa dahi icmâ ehline göre o boşama gerçekleşmektedir.[330]. ancak Mâlikîlere göre eşini bid'i talâkla boşayan kişinin dönüş hakkı varsa eşine dönmesi farzdır. Geri dönmemesi halinde hakimin onu hapisle, dayakla ya da kırbaçla tehdit etmesi kabul edilen bir hükümdür. Ancak eş bütün bunlara rağmen dönmezse hakim zorla onun dönmesine hükmedebilmektedir.[331]

Boşamanın sayısının iki olarak belirtilmesi bazı ihtilafları da beraberinde getirmektedir. Kurtubî, ayetin içeriğinde olan iki boşanma konusunda ki görüşlerini ise şu şekilde aktarmaktadır. Yukarıda bahsi geçen Bakara 229. ayetindeki'' *Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir.''* ifadesiyle iki boşamayı gerçekleştiren kişinin üçüncüsünü yerine getirme hususunda Allah'tan korkması gerektiği belirtilmektedir. Zira bu iki boşamadan sonra ya kişi ona hakkını vermekle zulmetmeyecek ya da onunla güzel geçinmek şartıyla onu yanında tutacaktır.[332]

---

[328] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/291.

[329] Mâlikî mezhebinde bid'i talâk mekruh ve hara diye iki kısma ayrılmaktadır. Haram olan bid'i talâk, kadının hayızlı veya nifaslı iken boşama, hayız döneminde veya temizlik döneminde üç talâkla boşama ve kadını, talâkın bir kısmıyla veya kadının vücudunun bir kısmını boşamaktır. Mekruh olan bid'i talâk ise, kadın temizlik halinde olmakla beraber cinsel ilişkiden sonra boşama, boşamadan sonraki temizlik döneminde bir daha boşama ve kadını aynı anda iki talâkla boşamadır. (Akbaş, "*Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi"*, 19).

[330] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/297-298.

[331] Akbaş, *"Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi*", 20.

[332] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/290.

Kurtubî, ayetin mealinde geçen kadını iyilikle tutmanın ona zulmetmeme ve haksızca söz söylememe[333] anlamları olduğunu belirtilmekle birlikte kadının serbest bırakılmasını ifade eden bölüm de açıklamalara yer vermektedir.

Kurtubî'de ''salmak'' olarak açıklanan serbest bırakılma ifadesinin iki anlama tekabül ettiği belirtilmektedir. Muhtemel manalardan birincisi ikinci defa karısını boşayan kocanın boşandıktan sonra kadının beklemesi gereken iddetini tamamlayıncaya kadar terk etmesi ve böylelikle kadın üzerinde hak sahibi olmasıdır. İkinci ihtimal ise üçüncü defa boşandıktan sonra serbestçe bırakıp salmasıdır. Kurtubî ikinci anlamı daha isabetli görmektedir. Zira bu konuda ki deliller ikinci görüşü daha isabetli kılmaktadır.[334] Bu rivayetler ise 1) Ey Allah'ın Resûlu, yüce Allah: "Boşama iki defadır" diye buyurmaktadır, bu neden üçe çıktı? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır.'' 2) Salmak (tesrih) talâk lafızlarındandır. Nitekim: "Eğer boşamaya karar verirlerse" (el-Bakara, 2/227) buyruğundaki (boşama anlamına gelen): "Talak" lafzının yerine, bir kıraatte: "es-Serah" lafzının kullanıldığı görülmektedir. 3) Bu kelimenin kipi (tefil) ikinci boşamadan ayrı tekrarlanan bir fiilin de meydana geldiği anlamını vermektedir. Hâlbuki terk etmek anlamını ifade etmek için bu kipin kullanılmadığı bilinir. Dolayısıyla iki boşamadan sonra üçüncü boşanmanın olduğu hususunda görüş birliğine varılmıştır.[335]

Bu görüşler göz önüne alındığında koca tarafından gerçekleştirilen bir veya iki boşamada geri dönüş varken üçüncü boşamada böyle bir dönüş hakkı erkeğe tanınmamaktadır. İslam hukukunda bu tür boşanmalar iki başlık altında değerlendirilip bahsettiğimiz geri dönüşü barındıran boşanmaya ric'i talâk üçüncü ve son boşanma hakkını ifade eden boşanmaya ise bâin talâk denilmektedir.

Kurtubî, ayette geçen 'salmak' kelimesinin boşanma bildiren bir kelime olduğunu belirtilmekle birlikte, kelimelerin boşanma üzerinde belirleyici bir unsur olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu ifadelerin ise kesin ya da kinayeli olarak boşanmayı çağrıştırması gerektirmektedir. Buna göre sarih lafızlar bu durumda daha çok karşımıza çıkmaktadır. Zira bu lafızlar talâkı ihtiva eden lafızlardır. Mesela kişi

[333] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/292.
[334] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/292.
[335] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/292.

eşine karşı sen boşsun, sen boşanmışsın yahut seni boşadım, talâk, serah (salıvermek), firak(ayrılmak), haram haliyye (serbest bırakmak), beriyye (salınmış, kendiliğinden uzaklaştırılmış) lafzını kullanması halinde boşanma gerçekleşmektedir.[336]

Boşanmanın tek seferde ya da üç ayrı seferde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı ilim adamları üç talâkın tek bir boşama yerine geçtiğini belirtirken bazıları ise böyle uygulamanın geçerli olamayacağını kabul etmektedir. Ancak Kurtubî, kendi mezhebinin ilim adamları ve selefin de kabul ettiği tek bir boşama ile de üç talâkın gerçekleşeceğine dair görüşü esas almaktadır. Zira selef, tek bir söz içerisinde üç boşamayı zikretmesiyle bunu ayrı ayrı zikretmesi hususunda herhangi bir farklılık olmadığını belirtmektedir.[337] Dolayısıyla bir arada talâk veren kimsenin kullanmış olduğu sözleriyle üç boşama gerçekleşmektedir.

Sarih ifadeler dışında kalan diğer ifadeler ise kinaye lafızları olarak kabul edilmektedir. Bu ikisinin arasındaki en büyük fark ise niyettir. Kurtubî'ye göre sarih lafızla boşama yapan kişinin herhangi bir niyet yapmasına gerek yokken kinaye lafzı kullanıldığında niyete ihtiyaç vardır.[338]Kişi ister eşiyle temas kurmuş olsun yahut olmasın eşine 'seni boşadım' demesi malinde boşanma sarih olarak gerçekleşir. Ancak kişinin 'sen boşsun' ifadesini daha fazlasına niyet etmeden kullanması halinde tek boşama gerçekleşmekle birlikte üç defa 'benim sana ric'atim yoktur' şeklinde üç boşamaya niyet etmesi halinde de boşama gerçekleşmektedir. Dolaysıyla Kurtubî'ye göre boşanma kişinin niyetinde belirttiği kadardır.[339] Ric'i talâkla boşanan bir kimse ric'at dönemi içerisinde eşine dönmek isterse Mâlikîlere göre niyet etmesi şarttır. Bu durumda erkeğin niyet etmeden eşiyle cinsel temasta bulunması halinde ric'at gerçekleşmemiştir. Doğru olan ise, niyet ettikten sonra cinsel temasta bulunmasıdır.[340]

Kurtubî'ye göre sair kinaye lafızları ise kendisiyle temas edilmiş bütün kadınlar hakkında üç talâka işaret etmektedir. Temas edilmiş kadınlar hakkında boşanmada fazlasını niyet edip etmemesine bakılırken kendisiyle duhul gerçekleşmemiş kadınlarda niyete bakılmaksızın tek bir boşamayla boşanmanın gerçekleştiğine hükmedilir. Ancak boşama da 'elbette' lafzının kullanılması halinde

---

[336] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/299.
[337] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/294.
[338] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/299.
[339] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/300.
[340] Akbaş, *"Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi"*, 21.

erkekle kadının temasına dahi bakılmaksızın boşamanın gerçekleşeceği belirtilmektedir.[341]

Boşanmada niyetin esas alınması gerektiğini kabul eden Kurtubî, bu konu da Hz. Peygamber'den gelen ‘*’ Rükane b. Abd Yezid hanımı Süheyme'yi elbette ifadesiyle ile boşamıştı. Durumu Peygamber'e (s.a.v.) haber verince Hz. Peygamber ona: "Yalnızca bir defa boşamayı kastettiğine dair Allah adına yemin eder misin?" diye sormuş Rükane de: Allah'a yemin ederim yalnızca bir defa boşamayı kastettim, deyince Resûlullah (s.a.v.) hanımını ona geri vermişti*.''[342] rivayetini aktarmakta ve niyetin boşanma da belirleyici unsurlardan biri olduğunu kabul etmektedir.[343]

Kurtubî'nin kabul ettiği şekilde üç talâkın tek seferde verilmesi evlilik kurumu içerisinde geri dönüşü olmayan sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Halbuki aile kurumunun korunması İslâm'ın üzerinde çokça ehemmiyet verdiği bir mesele olmaktadır.

2.5.1.1.Hul'

Boşanma bazı durumlarda ise kadın tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durumun fıkıh literatürüne yansımış şekli olan muhâlea, kadının kocasına vermiş olduğu belli bir bedel karşılığında ondan boşanmasını ifade etmektedir. [344] Mâlikîlere göre hul'un geçerli olabilmesi için hul' lafzen olmalı, icap ve kabul aynı mecliste olmalı ve icap ve kabul arasında malda veya bedelde uyum olmalıdır. İcap ve kabul meclis birliği olmadan yapılıp, hul' bedelinin ödenmesi şarta bağlanırsa o zaman mecliste olmasa da hul' geçerli olmaktadır.[345]

Kurtubî'ye göre boşanma karşılığında kocanın karısından fidye alması, muhâlea kapsamında caiz kabul edilmekle birlikte, kadın tarafından gerçekleşmeyen bir sebepten ötürü kocaya ödeme yapılması ve kocanın da bu ödemeyi alması icmâen haram kabul edilmiştir.[346] Ancak Kurtubî, kadının eşine karşı oluşan tiksinti ve eşlik görevini yerine getirememekten korkması durumunda kadının fidye vermesi kocasının

[341] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/301.
[342] Ebû Dâvûd, ''Talâk'', 14. İbn Mâce, '' Talâk'', 19 .
[343] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/302.
[344] Acar, "Talâk", 39/496-500.
[345] Akbaş, *"Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi",* 32.
[346]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Kur'ân,* 3/304.

da almasında bir beis görülmediğini belirtmektedir.[347] Bu duruma verilebilecek en iyi örnek İslam tarihinde ilk kez vuku bulan hul' örneğidir. İlk hul' yapan kişi Abdullah Ubeyy'in kız kardeşi olup bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelip şöyle demişti: *Ey Allah'ın Resûlu, ebediyen benim başımla onun başı bir araya gelmez. Ben çadırın bir tarafını kaldırdığımda birkaç kişiyle geldiğini gördüm. Baktım ki aralarında en siyah, boyları en kısa, suratı en çirkin olanlarıdır*. Hz. Peygamber ona*: "Bahçesini ona geri verir misin?* deyince kadın*: Evet isterse daha fazlasını da veririm, dedi. Hz. Peygamber de onları birbirinden ayırdı*.[348] İlk örneği teşkil eden bu uygulamada kadının makul bir gerekçe ile evliliğini sonlandırmak istediği ve karşılığını da bir bedel ödediği görülmektedir.

Kurtubî, "*Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur*.''[349] ayeti nezdinde hul', sadece kadının zarar görmesi ve ayrılmayı istemesi durumunda ya da mazereti olmaksızın kazanılan bir haktır.[350] Bununla birlikte kadının kocasının hakkını hafife alması, ona iyi bir şekilde itaat etmemesi, senin için cünüplükten gusletmem, senin hiçbir yeminine bağlı kalmam demesi ya da eşinden tiksindiğinde ve onu sevmediğinde erkeğin kadına mehir olarak verdiği şeylerin hepsini ya da[351] fazlasını geri alması helal olarak kabul edilmektedir.[352] Tıpkı Hz. Peygamber'in Sabit b. Kays ve hanımına yaptığı uygulama gibi. Kadının serkeşlik yapması durumunda da sonuç değişmemekte ve erkeğin eşinden bu süreç sonunda fidye almasında herhangi bir mahzur görülmemektedir.[353]

Hul'un hangi mal üzerinden yapılacağı ise tartışma konusudur. Kurtubî, İmam Mâlik ve İbnu'l Kasım'ın kabul ettiği görüşü esas alarak gararlı (sonu bilinmeyen) mal üzerinden de hul'un gerçekleşeceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla kocanın eline salimen ulaştığında mal onun kabul edilirken, bu malların kocanın eline ulaşmaması halinde boşanma gerçekleşip koca bir hak da talep edememektedir.[354] Herhangi bir şey

[347]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/304.
[348] Buhârî, ''Talâk'', 12.
[349] el-Bakara/229 .
[350] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/308.
[351] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/308.
[352] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/306.
[353] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/307.
[354] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/309.

olmadan da gerçekleşen boşamanın, fasid bir ivaz karşılığında da gerçekleşmesi mümkündür.[355]

Kurtubî'ye göre hul', sadece kadının malî bir şey sunmasıyla da gerçekleşmez. Kurtubî, kadın eğer çocuğunu iki yıl emzirme şartını koşup hul' yapmak istemesi halinde de bunun geçerli bir bedel olacağını kabul etmektedir.[356] Kurtubî çocuğun bu iki yıl içerisinde ölmesinin de sonucu değiştirmediğini ve kocanın iki yıl boyunca hul' bedelini karısına ödemek zorunda olduğu belirtmektedir.[357] Kadının hamile olmasında da durum pek farlı değildir. İmam Mâlik'in görüşünü aktaran Kurtubî, kocanın çocuğunun nafakasını sağlamakla yükümlü olması hasebiyle, koca kadına hul' bedeli olarak çocuğun bakımını şart koşmuş olsa da dahi nafaka bedelini ödemekle yükümlü olduğunu belirtmektedir.[358]

2.5.1.2.Hülle

Boşanma gerçekleştikten sonra eğer koca ya da kadının tekrar birbirlerine dönmeyi istemeleri insanın fıtratı neticesinde karşılaşılan bir durum olmaktadır. Bu durum ise Kur'an üzerinde açıklanarak insanın böyle bir hal ile karşılaşması halinde Allah'ın koyduğu kurallar neticesinde hareket etmesi beklenmektedir.

Boşanmış olduğu eşinin başka biri ile olan birlikteliğini kabul edilememesi ya da kadının bu süreci yüzeysel bir şekilde atlatmak istemesi olayına 'hülle' denilmektedir. İslâm fıkhında 'hülle' ise bâin talâkla boşanmış bir kişinin ilk eşine dönmek için şartları sunî bir şeklide yerine getirmek kaydıyla ilk eşine dönme olayına denilmektedir.[359]

Kurtubî, '*'İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riayet edecekleri kanaatine varırlarsa, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur.*''[360] ayettinde bahsi geçen boşanmış karı ve kocanın birbirlerine dönmek istemeleri halinde kadının sahih

[355] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/310.
[356] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/310.
[357] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/311.
[358] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/311.
[359] Saffet Köse, "Hülle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/475-477.
[360] el-Bakara/230.

bir nikâhla başka biri ile evlenmesinin gerekliliğine işaret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca evlenen bu kadının eşiyle cima gerçekleştirmesi ve doğal şartlar sebebiyle eşinden ayrılması halinde ilk eşine dönmesi helal kabul edilmiştir.[361]

Nitekim 'Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "*Erkek hanımını üç defa boşadığı takdirde bir başka koca onu nikâhlamadıkça ve her birisi ötekinin balcağızından tatmadıkça ilk kocasına bir daha helal olmaz*."[362] ifadesiyle hükmün nasıl gerçekleştiği ve insanların nasıl bir yol izlemesi gerektiği sünnette karşılığını bulmaktadır. Kurtubî, kadının birinci eşine dönmek için evleneceği erkeğe hülle yaptığını belirtip evlenmesi halinde nikâhın fasid olarak kabul edileceğini ve kadının yeni evlendiği kişi ile ilişki kurmasının dahi onu ilk eşine helal kılmayacağını belirtmektedir.[363] Ayette böyle bir duruma cevaz verilmemekle birlikte Hz. Muhammed'in (s.a.v.) böyle bir fiili işleyenleri lanetleyerek[364] yapılan işin çirkinliğini ortaya koymakta ve bu işin İslam hukukunda geçerli bir zemine oturmadığını göstermektedir. Ayrıca Kurtubî, bu konu üzerinde Hz. Ömer'in bu şekilde davrananlara ağır bir tutum olarak recm uyguladığını da aktarmaktadır.[365]

2.5.2. İddet

İddet lügatte sayı manasına gelen 'aded' kelimesinden türemiş olup, saymak hesaplamak ve müddet manalarına gelmektedir.[366] İslâm fıkhında ise evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeniden evlenebilmek için beklediği süreyi ifade etmektedir.[367]

İddet bekleme durumu kadınların evlilik kurumu içerisinde eşleriyle boşanma durumları ya da kendi fiziksel halleri kapsamında kısımlara ayrılarak açıklanmaktadır.

---

[361] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/319.

[362] Müslim, ''Nikâh'', 17. Buhârî, ''Tâlâk'', 4, 7. İbn Mâce, ''Nikâh'', 32. Darimî, ''Tâlâk'', 4.

[363] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/319.

[364] Ebû Îsâ Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, *el-Cami'u'l Kebir,* nşr. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l Arabi'l İslâmî, 1996),''Nikâh'',28.. Darimî, ''Nikâh'',53. İbn Mâce, ''Nikâh'', 33. "*Resûlullah (s.a.v.) muhallile ve kendisi için hülle yapılana lanet etmiştir.*''

[365] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/323.

[366]Ahmet Ekiz, "İslam Hukukunda İddet Bekleyen Kadının Hak ve Sorumlulukları" *Mehir, 3* (1999), 75.

[367] H. İbrahim Acar, "İddet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466-471.

Dolayısıyla hamile bir kadın, eşi vefat etmiş kadın ya da ay halinden kesilmiş kadınlar hakkında farklı hükümlerle karşılaşmaktayız.

Boşanan kadınların iddet süresinin ne kadar olması gerektiği ayette belirtilmektedir. "*Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler.* "[368] ayeti Kurtubî'ye göre genel anlamda bütün kadınları içine alırken özel anlamda kendisiyle gerdeğe girilmiş kadınları belirtmektedir.[369] Bu noktada ortaya çıkan husus ise kendisiyle gerdeğe girilmemiş kadın için iddetten söz edilemeyecek olmasıdır. Kurtubî, bu durumda olan kadınların kocalarının onları boşamasıyla yeni bir nikâh akdi yapma hakkına sahip olduklarını ortaya koymaktadır.[370]

Kurtubî'ye göre sünnete aykırı boşama olan ay hali içerisinde boşama durumunda da bu kadınların iddet sürelerini beklememeleri gerektiğini ''*Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir sorumluluğunuz yoktur.*''[371] ayeti bağlamında kabul etmektedir. Dolayısıyla kocasıyla birleşme yaşamayan bu kadını ay halinde boşayan koca içinde herhangi bir vebal bulunmamaktadır.[372]

İddet süresinde belirleyici unsur olarak kabul edilen Bakara 228. ayetin Arapça metnin de geçen ve temizlik süresi olarak da bahsedilen ''قُرُوٓءٍ'' ifadesidir. Kurtubî de temizlik süresi olarak kar' ifadesini kullanmaktadır. Kar' ifadesi ay hali, temizlik hali ya da her ikisi için kullanılan bir terim olmakla birlikte Kurtubî'ye göre ayette kullanılmasındaki maksat ise istibra yani kadının rahminde çocuk olmadığının ortaya çıkmasını belirtmektir.[373]

Talâk bahsinde geçtiği gibi sünnet üzere olan talâkta kadının temizlik halinde boşanması esas alınmaktaydı. Dolayısıyla sünnete göre gerçekleştirilecek olan bir boşanmada da kadının iddeti üç kar' döneminden oluşmaktadır. Bu duruma göre Kurtubî, her temizlik döneminde kadına verilen talâk ile üç kar'ın tamamlanmasıyla boşanmanın gerçekleştiğini belirtmektedir.[374] Temizlik halinde kadının boşanmasının gerekliliğine delil olarak Kurtubî, "*Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman*

[368] el-Bakara/228.
[369] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/272.
[370] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/365.
[371] el-Bakara/236.
[372] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/384.
[373] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/272-273.
[374] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/276.

iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. "[375] ayetini esas almaktadır. Buna göre temizlik hali içerisinde kadının boşanması iddet süresinin başlangıcı sayılırken kocanın ay hali sürecinde karısını boşaması iddetten sayılmamaktadır.[376] Zira iddet ayette de belirtildiği gibi temizlik durumlarında gerçekleşmelidir. Aksi takdirde kadının ay halindeki o süre iddet süresinden düşmemektedir.

İddet süresinin bitimi kadının kocasının nikâhından çıktığının belgesidir. İddetin bitmesinin belirtisi ise üçüncü ay halinde ilk kanın görülmesiyle gerçekleşmektedir. Bu hususta Kurtubî, temizliğin başının ve sonunun esas alınamayacağını belirtmektedir. Hz. Peygamber'den gelen cima olmaksızın temiz olan kadının boşamasına izin vermesi olayında da bir başlangıçtan ve sondan bahsedilememesi bu görüşün doğru olmasına sebep teşkil etmektedir.[377]

Kurtubî'ye göre, iddet süresi içerisinde erkeğin eşine dönme hakkı bulunmakla birlikte eşiyle gerçekleşen bir münasebetle eşine ric'ati de kabul edilir. Ancak kocanın bu ric'atin gerçekleştiğine dair şahit tutması gerekmektedir. Bu duruma delil ise ''*Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin.*''[378] ayetinde bahsi geçen iki adaletli şahit ifadesidir.[379] Kurtubî, şahit tutmanın iki tarafı da mağdur etmeme adına birçok faydası[380] olması sebebiyle şahit tutulması gerektiğini belirtmekte ancak İmam Şafiî'nin kabul ettiği vacip olduğu şeklinde bir görüşü kabul etmemektedir.[381] Ayrıca bu ayet nezdinde Kurtubî, iddeti biten kadının kendisi hakkında tasarrufta bulunmasına imkân sağlayacak ölçüde bırakılması gerektiğini belirtmektedir.[382]Dolayısıyla iddeti dolan kadın kendi hakkında karar vermeye herkesten daha çok hak sahibi olarak görülmüştür.

---

[375] et-Talâk/1.

[376] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/276.

[377] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/277.

[378] et-Talâk/2.

[379] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/427.

[380] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/428. Şahit tutmanın faydaları: 1) Karşılıklı olarak inkâr etmemeleri, 2) Kocanın kadını nikâhı altında haksız yere tuttuğu hususunda itham edilmemesi, 3) Karı ya da kocadan birisinin ölüp diğerinin miras almak maksadıyla evliliklerinin devam ettiğini itham etmemesi.

[381] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/428-429.

[382] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/427.

Ölüm hali ya da ölüm hali bulunduğu durumlarda kocanın yapmış olduğu boşamalar sonunda kadının beklemesi gereken iddet ve haklar noktasında farklılıklar görülmektedir. Ric'at yapabileceği şekilde hanımını boşamış bir kimsenin eşine dönüş yapmadan vefat etmesi durumunda kadının vefat iddeti bekleyip mirasa da ortak olması gerektiği kabul edilirken, kocanın ölüm hastalığı sırasında üç talakla boşamış olduğu karısının iddeti ise Kurtubî'ye göre talâk iddeti olmaktadır. Ayrıca kadın adamın eşi konumunda olmadığı için miras hakkına da sahip değildir.[383] Ancak Kurtubî kocanın ölmeden önce kadını bilerek mirastan men etmek için boşamış olması hali hakkında da herhangi bir açıklamaya yer vermemektedir.

Kadınlar boşandığında ya da eşleri vefat ettiğinde beklemiş olduğu sürenin kendi içerisinde birçok hikmeti bulunmaktadır. Boşanan kadınların beklemeleri gereken süre aile de nesebin karışmasını önlemeye yönelik bir hikmeti kendi içinde barındırdığı gibi kocasını kaybeden kadının acısını yaşaması bakımından da bu sürenin geçirilmesi hikmete uygunluk içermektedir. Zira Câhiliye döneminde kadınlar karınlarında olan çocuklarını gizleyip onu evlenecekleri diğer adam isnad etmekteydiler.[384] Bu durum ise Kur'an da yasaklanan bir uygulama olmaktadır. Allah Teâlâ bu durumu *''Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz.''*[385] şeklinde buyurarak yapılan bu uygulamanın yanlış ve kabul edilemez olduğunu belirtmektedir.

Kurtubî'ye göre, bu ayet üzerinden kadınların rahimlerinde olanın yalnızca onlar tarafından bilenebileceği kabul edilmekte ve onların bu hususta ki sözlerinin itibar alınması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla bu noktada en güvenilir kişiler bu halin kendinde vuku bulması hasebiyle kadınlardır.[386]

Kurtubî, *''İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler…''*[387] ayetinin altında dört ay on gün beklemekle yükümlü olan kadınları altı maddede sıralamaktadır. Buna göre 1) Hür kadın, 2) Küçük ya da büyük kadınlar, 3) Ay hali görecek yaşa varmayanlar, 4) Ay hali görenler, 5) Ay halinden kesilenler ile 6) Kendisiyle gerdeğe girilmiş yahut

[383] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/363.
[384] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/280.
[385] el-Bakara/228.
[386] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/280.
[387] el-Bakara/234.

girilmemiş olan –şayet hamile değil ise- Ehl-i kitap kadınlarıdır.[388]kendisiyle hiç gerdeğe girilmemiş kadınlar ise hiçbir iddet süresi içinde zikredilememektedir.

Kadının hamile olmayıp eşinin vefatı durumunda beklemesi gereken iddet süresi yukarı da belirtildiği gibi dört ay on gündür. Kurtubî'nin de kabul ettiği görüşe göre dört ay on gün ifadesi ''*İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler.*''[389] ayetinde geçen bir yıllık iddet süresi neshedilmiş ve dört ay on günlük süre mecbur kılınmıştır.[390] Kurtubî'ye göre Bakara/240[391] ayetindeki durum bu ayetle neshedilmiş ve kocası ölen kadının beklemesi gereken iddet süresi dört ay on gün olarak belirlenmiştir.

Kurtubî, kadının eşi öldüğünde hamile olması halinde ise kadının beklemesi gereken iddet müddeti için bir sayının ayetlerde zikredilmediğini o kadın için esas alınan sürenin çocuğun doğumu olduğunu belirtmektedir.[392] "*Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer.*''[393] ayeti bu durumda esas alınan kıstasın doğum olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, kocasının ölümü ile kadının küçük bir parça dahi düşürmesi halinde iddet süresini tamamlanmış olacağını kabul etmektedir.[394] Bu durumda kadının yeniden evlenmesinde ise bir beis görülmemektedir.

Kocası ölen kadının iddet süresi içerisinde yas tuttuğu izlenimini verecek şekilde üzüntüsünü dışa vurmasını ve çevresinin yadırgayacağı şekilde mutlu mesut görünmemesini ifade eden ihdâd,[395] Kurtubî'ye göre iddetin vücub hükümlerinden biri olarak kabul edilmektedir.[396] Böyle bir durumda kocası ölen kadının üç günden fazla yas tutmasının mübah olacağını belirten Kurtubî, koca dışında birisi için üç günden fazla yas tutulmasının haram olduğunu dolaysıyla böyle işin yapılmaması gerektiğini

---

[388] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/364.

[389] el-Bakara/240.

[390] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/353.

[391] وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً ۛ وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ ۚ ''*İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler*.''

[392] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/355.

[393] et-Talâk/4.

[394] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/438.

[395] Mustafa, Baktır, "İhdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/530-532.

[396] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/362.

belirtmektedir.[397] Ayrıca Kurtubî yas süresi boyunca kadının bu yas sürecine yakışır şekilde süs sayılabilecek uygulamalardan uzak durması gerektiğini belirtmektedir.[398]

Kadının iddet beklemesi hali kadının ay haline bağlı olmaktadır. Kadının ay hali dikkate alındığında ise kadının erken durumlarda adetten kesilmesi ya da daha adet görememesi gibi durumlar kadının beklemesi gereken iddet süresini belirlemektedir. Bu hususun belirtildiği "*Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. "* [399] ayeti ile de bu süre üç ay olarak belirlenmektedir.

İddet bekleyen kadına verilen bazı haklar olduğu bilinmektedir. Bu hakların bir tanesi kadının süknâ (yer temini) hakkı olurken bir tanesi de nafakadır. Nafaka burada zikredilmeyip ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

Kadınların iddet süresinde meskenlerde tutulmasını yani süknâ hakkı bulunduğunu belirten ‘*’ Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa kendisine yazık etmiş olur.*’’[400] ayeti bağlamında kocanın iddet bekleyen karısını evden çıkarma hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca kadının açık bir zaruret hali dışında dışarıda bulunması da caiz kabul edilmemekle birlikte kadının zaruretsiz dışarı da bulunmasıyla günahkâr kabul edileceği belirtilmektedir.[401]

Kur'an ve sünnet çerçevesinde kadının evde kalmasının gerekliliğini ortaya koyan diğer bir ayet ise Bakara 234. ‘’ *İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler*.’’ ayetinde ki bekleme süresini kadının evde durmasına delil olarak kabul eden Kurtubî, bu konu da rivayet edilen ‘*’Peygamber'in (s.a.v.) ise kocası vefat etmiş bulunan Malik b. Sinan'ın kızı Furey'a'ya şöyle dediği sabittir: "Yazı vadesini dolduruncaya (iddetin bitinceye) kadar evinde dur." Furey'a der ki: Ben de orada dört ay on gün iddet*

[397] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Kur'ân,* 3/359.
[398] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/362.
[399] et-Talâk/4.
[400] et-Talâk/1.
[401] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/422.

bekledim.''[402]ifadesini kadının iddet süresinde evinde beklemesi gerektiğine delil olarak getirmektedir.[403]

Kurtubî, bu ayetin tefsirinde bu süknâ hakkı üzerinde durmaktadır. Kadının kocasının ölümü üzerine ya kocasıyla olan evine dönmesi ya da bulunduğu yerde iddetini tamamlaması gerekliliği yönünde görüşler olmakla birlikte Kurtubî'nin esas kabul ettiği görüş ilk görüştür. Bu görüş neticesinde iddet bekleyen kadınların hac ve umre yapmamaları da gerekmektedir.[404] Bu hükümlere bakıldığında kadının böyle bir durumdayken dinen farz olan ibadeti yapmaması istenilmektedir. Dolayısıyla Kurtubî'nin yaptığı açıklamalar neticesinde iddet süresinde evde bulunma kişin yapacağı farz ibadetten daha evla görülmektedir.

2.5.3. Müt'a

Sözlükte 'faydalanmak ve menfaat' anlamlarına gelen müt'a kelimesi fıkıh literatüründe boşanmış kadınlara ve özellikle kendilerine mehir belirlenmeden yapılan nikâh sonrasında, temas olmadan boşanan kadına verilen maddi ödemedir.[405]

Boşanmanın gerçekleştiği durumda kadının acısını dindirmek ve gönlünü almak için kadına yapılan ihsan demek olan müt'a, Kur'an'ın farklı yerlerinde zikredilmektedir.

Müt'anın kimlere verilmesi gerektiğinin zikredildiği ve ne kadar verilmesi ya da erkeklerin vermeleri gereken bir ihsan oluşunu Allah Teâlâ şu ayetlerle Kur'an'da belirtmektedir.

"*Boşanmış kadınlara faydalanacakları uygun bir şeyler verilmesi, Allah'ın rızasını gözetenlerin borcudur.*''[406]

"*Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayınız*.''[407]

---

[402] Ebû Dâvûd, ''Talâk'', 44.
[403] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/356.
[404] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/357.
[405] İbrahim Kafî, Dönmez, ''Müt'a'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/174-180.
[406] el-Bakara/241.
[407] el-Ahzâb/49.

Kurtubî ‘ *’Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir sorumluluğunuz yoktur. Zengin gücü yettiği kadar, eli darda olan da gücü yettiği kadar olmak üzere, onlara mâkul, gönül alıcı bir şeyler verin; iyiler için bu bir borçtur*.[408]ayetlerinde de de geçtiği üzere müt’anın mehir belirtilmemiş ya da temas gerçekleşmemiş kadınlara verilmesi gerektiğini belirtmekte ve kendisiyle gerdeğe girilmiş olsa dahi boşanan her kadına müt’a vermenin mendup olduğu görüşünü kabul etmektedir. Ancak Kurtubî, kendisiyle gerdeğe girilmemiş olmakla birlikte mehri tayin edilmiş kadına ise mehri vermenin yeter olacağı görüşündedir.[409]

Müt’a boşanmaya sebep olan kedere karşılık olarak verilmektedir. Bu bakımdan hul’ yapan, mübâree yapan[410], liân yapan kadın için, ister gerdeğe girmeden olsun yahut girdikten sonra oldun müt’a yoktur.[411] Çünkü ayrılık kadın eksenli gerçekleşmektedir. Bu yüzden de onlara mehirleri dışında bir ödeme yapılmaz. Ancak boşanma veya nikâh altında kalma hususunda muhayyer bırakılan kadının ya da üzerine cariye bir kuma getirilen hür kadının boşanmayı istemesi halinde erkeğin kadına müt’a vermesi gerektiği kabul edilir. Zira bu durumda ayrılık koca tarafından gerçekleşmektedir.[412]

Müt’anın ne olması gerektiği ya da ne kadar verilmesi gerektiği hususunda ise bir ayet bulunmamaktadır. Nitekim yukarıda bahsi geçen ayette herkesin gücü yettiği ölçüde bir ödeme yapması makul görülmüştür. Ancak bu konuda fakihler arasında farklı içtihadlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu miktar Şafiîlere göre otuz dirhem ve onun kıymetini karşılayan herhangi bir şey olabilirken Hanefîler de ise elbise, başörtüsü şeklinde asgari miktar müt’adan bahsedilmektedir.[413] Kurtubî, ise ayetin mealinde geçtiği üzere müt’anın kişinin verebileceği ölçüde olması gerektiğini dolaysıyla bunun için alt veya üst sınırının bulunmadığını belirtmektedir.[414]Ayette açık

---

[408] el-Bakara/236.

[409] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 3/384.

[410] Mübâree: Evliliğin devamının istemeyen eşler boşanma konusunda her ikisinde ortak karar alıp kadının kocasına vereceği bedel karşılığında kocanın onu boşamasına denir. Mâlikîler de bu hul’ anlamına gelmekle beraber ondan farkı mübâree, kadının kocasından boşanma karşılığında sadece kocası üzerindeki bir haktan vazgeçmesidir. Bu durumda mübâree hul’dan daha dar kapsamlı bir tabirdir. (Akbaş, “*Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi*”, 22-23).

[411]Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur’ân,* 3/389, 3/427.

[412] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 3/389.

[413]Vehbe Zuhaylî. *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Komisyon, (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 9/253..

[414] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 3/390.

bir şekilde zenginin ve fakirin kendi imkanı ölçüsünde vermesi gerektiği ifade edilirken bunun kadının onuruna yakışacak bir miktar olarak tayin edilmesi gerektiği hususu açıktır. Bir başörtüsü bu noktada kadının onurunu onura edecek bir miktar olmaktan çok uzak görünmektedir.

2.5.4. Nafaka

Boşanma sürecinde yahut boşanmadan sonra ki iddet sürecinde kadının kazandığı bir diğer haklardan biri de nafaka hakkıdır.

Sözlükte nafaka, ‘’harcama, ölme, revaç bulma, eksilme, azalma, fakirleşme, tüketme, çıkmak, gitmek ve sarfetme’’ manalarına gelmekle birlikte asıl olan kişinin ailesine ya da sorumlu olduğu kişilere harcadığı ya da ailesine harcadığı şeydir. Çünkü sorumluluğu altında bulunanlara yapılan harcamada infâk edilen malın helak olması söz konusudur ki bu da kavramın dalalet ettiği noktayı ortaya çıkarmaktadır.[415] Bizim bu başlık altında ele alacağımız kısım ise kadının iddet süresinde almaya hak kazandığı nafaka ile sınırlı kalmaktadır. Bu durumun işlendiği ayetler içerisinde kadının nafaka almakla erkeğin de bu ödemeyi yapmakla yükümlü olduğu ifadeleri bir arada görmekteyiz.

‘*’İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır*.’’[416]

‘’Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir.’’[417]

Kurtubî, üç talâk ile boşanmış veya kocanın ric’at hakkına sahip olduğu ric’i talâkla boşanmış bir kadının hamile olması durumunda nafaka almasının vacip olduğunu belirtmektedir. Yukarı da zikrettiğimiz Talâk 6. ayette geçen *‘’doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın’’* ifadesi de hükmün daha anlaşılır kılınmasını

---

[415] İ. Hayrullah, Erdem, “*İslam Hukukunda Nafaka*”, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

[416] el- Bakara/234.

[417] et-Talâk/6.

sağlamaktadır. Kurtubî, eşini kaybeden hamile kadın için nafakadan bahsedilmeyeceğini nasıl ki anne baba hayatta iken çocuğunun nafakasını sağlamakla mükellef olup vefat ettikten sonra üzerlerinden bu hak sakıt oluyorsa eşi vefat eden hamile kadının da nafakadan sakıt olması gerektiğini belirtmektedir. Zira ölüm sakıt olması için gerekli şartı sağlamış olmaktadır.[418] Ancak Mâlikîlere göre böyle bir kadın için süknâ hakkı bulunmaktadır.[419]

Kadının iddet süresinde hak sahibi olduğu süknâyı da nafaka içerisinde değerlendiren Kurtubî süknânın olmadığı durumlarda nafakanın da olmayacağını kabul etmektedir. Bu duruma göre eşinden üç talâkla boşanıp hamile olmayan kadın için hem süknâ hem de nafaka hakkı bulunmamaktadır. Bu hususu delillendirme noktasında ise Kurtubî, kocasının kendisini Peygamber (s.a.v.) döneminde boşamış bir kadının almış olduğu düşük nafaka sebebiyle Rasûlullah'a (s.a.v.) gidip 'Eğer benim bir nafaka hakkım varsa, halimi düzeltecek kadarını alırım. Şayet bir nafaka hakkım yoksa hiçbir şey almam, demesi üzerine Resûlullah'ın (s.a.v.) O: "*Senin nafaka hakkın da yoktur, süknâ hakkın da yoktur*"[420] diye buyurması üzerine hükmün açıkça ortaya konulduğu söylemektedir.

Nafaka kadının aldığı bir hak olması hasebiyle miktar da bu hususta önemli kabul edilmektedir. Nitekim müt'a da bahsi geçen miktar konusu nafaka üzerinde de konuşulmaktadır.

'*'Varlıklı olan varlığından harcasın, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır*.''[421] ayetinde verilecek nafaka ücreti, nafaka verilecek olanın ihtiyacı nispetinde verilmesini ifade etmektedir. İmam Şafiî'nin belli bir miktarı şart koştuğu nafaka uygulamasında Kurtubî, böyle bir sınır çizmenin mümkün olamayacağını belirtmektedir. Burada esas alınacak husus erkeğin zenginlik ve fakirlik durumu ile birlikte kadının da zenginlik ve fakirlik durumudur. Dolayısıyla fakir kadının ihtiyaçları ile zengin kadının ihtiyaçları bir görülmemekte ve buna göre alacakları nafaka miktarı değişiklik

[418]Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/367. Benzer ifadeler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/440.

[419] Akbaş, *"Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi"*, 22.

[420] Müslim, ''Talâk'', 36.

[421] et-Talâk/7.

göstermektedir. Hatta bu husus Bakara 233. ayette '' …*münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur*.'' şeklinde belirtilerek erkek ve kadın hakkında iyi olanın tercih edilmesini gerektirmektedir.[422]

Müfessirimiz kadınların boşanma durumlarında bir bedel almalarını gerekli görürken alınacak miktarlar hususunda herhangi bir belirleme yapmaktan kaçınmaktadır. Süknâyı da bu haktan sayan Kurtubî, nafaka konusunda daha çok iki tarafında imkânların esas alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.6. Dini Ve Toplumsal Uygulamalarda Kadının Rolü

Kadının bireysel olarak varlığını ne kadar ele alsak da bir insanı insan yapan şey onun toplumda ne kadar yer bulduğu ile alakalıdır. Zira toplumda yok hükmünde sayılan bir insanın kendi varlığından söz etmek de pek mümkün görünmemektedir. Çünkü toplumda yer bulamayan bir kişi bir süre sonra kendi varlığından dahi şüpheye kapılabilmektedir. En nihayetinde insan, toplumsal bir varlıktır ve bunun tezahürünü kendi yaşantısında görmek ister. Bu sebeple Kurtubî'nin kadına yaklaşımını daha iyi anlayabilmek adına kadını ilgilendiren toplumsal hükümlere dair onun getirdiği yorumlara bakmakta fayda olduğu görülmektedir.

2.6.1. Siyasal ve Kamusal Düzlemde Kadın

Birey olarak insanın kendi kararlarını alabilmesi elzem bir konudur. Çünkü kişi aldığı kararlardan mesul kabul edilmektedir. Başkasının mükellef bir insan için sürekli kararlar alması o kişinin kendi hayatını yönetmesini zora sokmaktadır.

Günümüzde kadının toplumda birçok konuda söz sahibi olduğunu görmekteyiz. Önceleri kısıtlı ya da hiç var olmayan bu hakkı kazanan kadın ne tarafta durması gerektiğine kendi karar verebilir nitelikte kabul edilmiştir.

Siyasi anlamda kadının yöneticiliği de tartışılan bir konu olmaktadır. Kurtubî'nin bu konuda ki ilk açıklamalarına erkeğin kavvâm olması bahsinde karşılaşmaktayız. Zira orada da bahsi geçtiği üzere erkeğin kadın üzerinde yönetici olmasını erkeğin yönetici olarak seçilebilme özelliğine bağlamaktadır.[423] Bu ifade de kadınların böyle bir haklarının olmadığını göstermektedir.

---

[422] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/445.
[423] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/169.

Bu hususta kadın bir yönetici olan Belkıs üzerinden açıklamalar yapılmaktadır. ‘*’Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var.*’’[424] ayetinde kadın bir yöneticiden bahsedildiği görülmektedir. Kurtubî ise bu ve benzeri ayetler üzerinden yönetici kadın fikrinin olumsuzluğunu ortaya koymaktadır.

Kurtubî, ayetin tefsirinde aktarmış olduğu ‘’Peygamber (s.a.v.) Farsların, Kisra'nın kızını başlarına kraliçe tayin ettikleri haberini alınca: “*İşlerinin başına bir kadın getiren bir kavim, asla iflah olmaz”* diye buyurdu.’’[425] rivayeti üzerinden kadınların yönetimde olmaması gerektiği kabulünü benimsemektedir. Hatta Hz. Ömer zamanında kadınların çarşı muhtesipliği (denetleyici) yaptığına dair rivayetleri kabul etmemekte ve bu tür rivayetlerin bidatçiler tarafından İslam’a sokulduğunu belirtmektedir.[426]

Karaman, bu konu için esas alınan rivayetin tarihsel zemin içerisinde yorumlanmadığını dile getirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in bu sözü söylemesindeki asıl neden ona göre, ülke başkanlarına gönderilen mektuplardır. Bu mektuplardan birinin Farsların lideri olan Kisra’ya gönderilmesi sonucunda Kisra’nın bu mektubu parçalaması ve bu haberin Hz. Peygamber’e ulaşması sonucunda ‘onlar da paramparça olsun’ buyurmuş, bir süre sonra vefat eden Kisra’nın yerine kızının geçmesiyle Hz. Peygamber yukarıda zikredilen rivayeti dile getirmiştir. Sahâbeden Ebû Bekre ise bu olayı ‘*’Allah Resûlunden duyduğumuz bir sözden faydalanmasa idim az kalsın Cemel savaşında savaşacaktım*.’’[427] şeklinde nakletmektedir. Dolayısıyla Karaman’a göre fıkıhçılar tarihsel yaşanmışlıkları dikkate almadan ve Ebû Bekre’nin yorumladığı gibi genel bir şekilde bu olayı yorumlamışlar ve kadından devlet başkanı olmaz diye bir çıkarıma varmışlardır.[428]

Kurtubî’nin bu hususta kabul ettiği görüş, İbn Arabî ile aynı olup kadınların meclise çıkmaları ve erkeklerle karşılaşmalarının mümkün olmadığı aynı zamanda birbirine denk iki kişinin tartıştığı gibi erkek ve kadının tartışamayacağını şeklindedir.

---

[424] en-Neml/23. bk. Sebe'/23.

[425]Buhârî, "Meğâzî’’, 84.

[426]Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 13/158.

[427]Buhârî, ‘’ Meğâzî’’, 81.

[428]Hayreddin Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi” *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997), 276-277.

Zira kadın genç olduğu takdirde ona bakmanın ve dinlemenin haram olduğu kabul edilmekle birlikte yaşlı kadının da kalabalık içerisinde sıkışık bir şekilde oturması kabul edilmemiştir. Hatta kadının böyle ortamlara girmesini savunanların artık iflaha gelmeyeceği kanısına varmaktadırlar.[429]

Kurtubî, kadının topluma karışmasının ya da varlık göstermesinin engellenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu da yukarı da zikredilen görüşleri açıklar mahiyettedir. Kurtubî, Âl-i İmrân suresi 14. ayetinde[430] geçen 'kadınlar' bahsi altında Hz. Peygamberden ''*'Kadınlarınızı yüksek odalarda iskan etmeyiniz ve onlara yazı yazmayı öğretmeyiniz'*'' rivayetini aktarmaktadır. Bu rivayet nezdinde erkeklere bir uyarı yapıldığını ve eğer erkekler bu durumu engellemezse onlar için bir fitne ve belaya sebebiyet verebileceğini belirtmektedir.[431] Kurtubî'nin üzerinde açıklama yaptığı hadisi şerif ulema tarafından uydurma kabul edilmekle birlikte kadınların eğitim almalarına da cevaz vermişlerdir. Bu hususta delil olarak kullandıkları hadis ise Ebu Dâvûd'un *Sünen*'inde ki Şifa bnt. Abdullah'tan rivayet olunan قالت: دخل علي النبي و أنا عند حفصة فقال لي: ألا تعلمين رقية النملة كما علمتها الكتابة hadisi şerifidir.[432] Hadiste geçen ifade "*birgün ummehât-ı mu'minînden Hz. Hafsa'nın yanında iken Cenâb-ı Peygamber (sav) içeriye teşrif buyurmuşlar ve bana hitaben: 'Şuna, kitâbeti ta'lîm eylediğin gibi karınca yuvası ta'bir olunan hastalığın efsununu da ta'lim etmez misin?'*" buyurmuşlardır. Bu hadisin isnadı İbrahim b. Mehdî'den gelen rivayet dışında sahih olup İbrahim b. Mehdî'de sika olan bir ravidir.[433]

Kurtubî'nin bu görüşleri esas alındığında kadının yönetici olmak bir kenara günlük çalışma hayatında bir kadınla bir erkeğin aynı ortamda çalışamayacağını ortaya koyduğu görülmektedir. Bu düşüncesini daha ileri götüren Kurtubî'nin kadınların evden çıkmamaları gerektiği şeklinde bir düşüncesiyle karşılaşılmaktadır.

---

[429] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 13/158.

[430] زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ.

[431] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/124.

[432] Ebû Dâvûd, ''Tıbb'', 18.

[433] Kadir Güler, "Kadınların Okuyup Yazması Meselesi 'Lâ Tuallimû'n-Nisâe Hattan' لا تعلموا النساء خطا Hadisinin Ravisine Cevap" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, v/10 (2/2006), 170.

2.6.2. Şahitlik

Bir kimsenin hazır bulunup görmek veya duymak suretiyle bildiği haberi vermesi şahitlik olarak tanımlanmaktadır.[434] Şahitlik Kur'an'ın da üzerine çokça durduğu bir husustur. Nitekim Kur'an yaşanan bazı olaylar da şahitlerin bulundurulmasını şart koşmaktadır. Kur'an'ın tedvininde dahi iki şahit usulüyle Kur'an metninin toplandığı bilinen bir durumdur.

Kur'an'da geçen şahitlik hususu bazı yerlerde karı ile kocanın evliliğinin bitmesi esnasında aranırken bazı yerlerde ise alışveriş durumlarında şahitlerden bahsedilmektedir.

Kadının evlilik birliği içinde zinayla suçlanması durumunda şahit getirilmesinin gerektiğini belirten ayetlere bakıldığında[435]kadına karşı getirilen böyle bir suçlamaya karşı şahit istenildiği görülmektedir. Dört şahitten bahsedilen bu ayetlerde şahitlerin özelliklerinden ise bahsedilmemektedir. Ancak Kurtubî, şahitlerde bazı şartların olması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim Kurtubî, ayette geçen ''içinizden'' ifadesindeki zamirin erkeklere racî olduğunu belirterek şahit olmanın birinci şartının erkek olması gerektiğini ve bu konuda ümmetin icmânın bulunduğunu ortaya koymaktadır.[436]

Boşanma da bahsi geçen şahitlik Kur'an'da *''Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin.''*[437] ayetinde geçmektedir. Kurtubî, ayette adaletli iki kişiden bahsedilmekle birlikte hem

---

[434] H. Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/278-283.

[435] en-Nisâ/15. *''Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.''*

en-Nûr/4. *''İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını" söylemesidir. İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır. Kadının beşinci tanıklık ifadesi, "eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramayı dilemesi" olacaktır." Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.''*

[436] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/48.

[437] et-Talâk/2.

ayette geçen (ذَوَيْ) ifadesinin müzekker olması hem de ricatte şahitlik etmenin erkeklere daha çok mahsus olması hasebiyle erkeğin şahitliğinin ön planda olduğunu belirtmektedir.[438]

Kadının şahitliğine geçmeden önce son olarak vasiyet konusu ile ilgili olarak verilen ‘’ *Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda (konu hakkında) şahitlik etsin.’’*[439]ayetinde ise herhangi bir ayrıma gidilmediği görülmektedir. Zira ayette geçen ‘’içinizden’’ ifadesinin kabile ve aşiretler olarak anlaşılacağını belirten Kurtubî, aşiret içerisindeki kadın ve erkekler diye bir ayrım yapmamaktadır.[440]

Kadının şahitliği hususunda en çok ele alınan ayet ise Bakara sûresinin ‘*’Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar.*’’[441] ayeti olup asıl hükmün burada ortaya konulduğu görülmektedir.

Kurtubî, ayette geçen ‘yazın’ ifadesinden kastın şahit tutmak olduğunu belirtmekle birlikte bu konuda Hz Âdem ile ilgili rivayeti aktarmış olduğu rivayette de yazı ile şahit tutulduğunu belirtmektedir.[442]

Şahitlerin kimlerden olması nasıl vasıfları taşıması gerektiği de ayetin tefsirinde orta koyulmaktadır. Nitekim Kurtubî’ye göre ayette erkeklerin şahitliğinden

---

[438] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 17/429.

[439] el-Mâide/106.

[440] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 6/478.

[441] el-Bakara/282.

[442] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 4/15. ‘’ Resûlullah (s.a.v.) aziz ve celil olan Allah’ın: “Belirlenmiş bir vadeye borçlandığımız zaman onu yazın...” ayeti hakkında dedi ki: “İlk kabul etmeyen kişi Âdem (a.s.)’dır. Allah ona zürriyetini gösterdi. Nuru yukarılara doğru yükselen parlak beyaz tenli bir adam gördü. Rabbim bu. kimdir? dedi. Bu, senin oğlun Dâvûd’dur dedi. Rabbim onun ömrü ne kadardır? diye sorunca; altmış yıl, diye buyurdu. Rabbim, ömrünü artır, deyince; hayır diye buyurdu. Ancak sen ona kendi ömründen verirsen (olur). Peki benim ömrüm ne kadardır? diye sorunca; bin yıl diye buyurdu. Hz. Âdem: Ben ona kırk yıl bağışlıyorum, dedi. Yüce Allah ona dair bir yazı yazdı ve meleklerini ona §ahit tuttu. Hz. Âdem’in vefatı gelince melekler yanına geldi. O: Benim ömrümden daha kırk yıl kalmıştır, deyince melekler: Sen bunu oğlun Dâvûd’a bağışladın, dediler. Âdem: Kimseye ben bir şey bağışlamadım, deyince yüce Allah o yazlı belgeyi çıkardı ve melekleri ona karşı da şahitlik etti. -Bir rivayette de şöyle denilmektedir: Yüce Allah Dâvûd’un ömrünü yüzyıla tamamladı Âdem’in ömrünü de bin yıla tamamladı.’’

bahsedilmesi kafirlerin, çocukların ve kadınların şahitliğinin reddedileceğine dair açık bir mahiyettedir.[443]

Ayette bir erkek iki kadının şart koşulması ile birlikte bir erkeğin bulunmaması durumunda bir erkek şartı sağlayacak olanın iki kadın olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Kurtubî, bu ayet üzerinden kadınların sadece mali konular üzerinde şahitlik yapabileceğini diğer konularda şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.[444] Mali konularda ise şahitliklerinin kabul edilebilir olmasını bu konuların umûmü'l-belvâ (çok karşılaşıldığı ya da toplumda yaygınlaştığı için kaçınılması zor durumlar) olmasına bağlayan Kurtubî, kadınların sadece kendilerinin bilebileceği hususlarda şahit tutulmalarını ise caiz kabul etmektedir.[445] Nitekim el-Bakara sûresinde kadınların kendi vücutlarında gerçekleşen şeyleri bilmede herkesten daha güvenilir olduğunu belirtmektedir.[446]

Tefsir ilminin medreselerde ağırlıklı olarak okutulan bir ilim olması ve bu ilmin erkeklere verilmesi bunun yanı sıra umumi hitap ve ifadelerde müzekker siganın kullanılması erkek cinsinin daha faziletli olduğunu düşüncesini doğurmaktadır.[447] Dolayısıyla müfessirimizde bu noktada yaptığı açıklamalar bu durumu göstermektedir.

2.5.3. İbadethanelerde Kadın

İbadet yerleri bireylerin ya da cemaat gibi grupların bağlılık, saygı ve dini ibadetlerini yapmak için geldikleri özel olarak tasarlanmış yapılardır. Bu amaçla yapılan binalara da çoğunlukla ibadethane denilmektedir. Değişik kültürler ve dinler noktasında farklı isimlendirmelere tabi tutulan ibadethaneler, tapınaklar, kiliseler, havralar ve camiler olarak isimlendirilmektedir.

Dini grupların kendi dini ibadetlerini gerçekleştirdikleri bu özel mekânlar o dinin mensuplarını karşılamaktadır. İslâm da daha çok cami ve mescit ifadeleri ile karşılaştığımız ibadethane motiflerinde de durum aynıdır. Bu dine mensup olan yahut olmayan herkese kapılarının sonuna kadar açık olduğu belirtilen bu alanlarda

---

[443] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/24.

[444] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/26.

[445] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/26-27.

[446] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 3/280. وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللهُ فِيْ اَرْحَامِهِنَّ

[447] Akif Tokgöz, "*Klasik ve Modern Tefsirde Kadın ve Erkeğin Toplumsal Konumu (Nesefî-Süleyman Ateş Kıyaslaması)*"(Ardahan: Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 67.

insanların ibadet, tefekkür, Kur'an okuma gibi faaliyetlerde bulunması ise kurumun beraberinde getirdiği algıdan kaynaklanmaktadır.

Klasik eserlerde kadının evinde yaptığı ibadetinin cami de yaptığı ibadetten daha hayırlı görülmesi fikri neticesinde günümüzde bazı tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu konuyu Kurtubî, kadının cuma namazı ile mükellef olup olmadığı bahsinde açıklamaktadır.

'*'Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın.*''[448] ayetinde ki hitap Kurtubî'ye göre mükelleflere yönelik olup kadınlar, hastalar, köleler ve yaşlılar bu ayet delil alınarak hitabın dışında tutulmaktadır.[449] Ancak Kurtubî, yine bu ayetin açıklamasında cuma namazının Allah Teâlâ tarafından her Müslümana farz kılındığını belirtmektedir. Bu hususta Peygamber'den (a.s.) "*Cuma namazına gitmek her Müslüman üzerine farzdır*.'' hadisini de aktarmakta, Kur'an ve sünnet çerçevesinde Cuma namazının vücubiyet belirttiğini ortaya koymaktadır. [450]

Bu bahsin işlendiği "*Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar;*

Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler;'' [451] ayetlerinin tefsirinde Kurtubî, hanımların mescide gitmelerinin hükmü başlığını açmaktadır. Bu başlık altında ayette geçen '*kişiler*' kelimesini '*yiğitler*' olarak açıklamakta ve muhatabın erkekler olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla kadınların bu ayetten yola çıkarak mescitte bir paylarının olmadığını cuma kılma ve cemaatle namaza katılmak gibi bir mesuliyetlerinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Kadının evinde kılacağı namazın mescitte kılınacak namazdan daha faziletli olacağını savunan Kurtubî,[452] bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle bir rivayet nakletmektedir: "*Kadının namazını odasında*

[448] el-Cuma/9.
[449] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/337.
[450] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/341.
[451] en-Nûr/36-37.
[452] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 12/431.

kılması, evin genişçe bir yerinde kılmasından daha iyidir. Evinin iç taraflarında kılması, orta yerlerindeki geniş bir yerinde kılmasından daha faziletlidir.[453]

Kadının Cuma namazı ile mesul olmadığını dolayısıyla mescitte bir payları olmadığını savunan Kurtubî, Ahzâb suresi 33. ayette[454] iffetli ve namuslu kadınların Cuma kılmaya gittiklerine dair rivayeti aktarmaktadır. İbnu'l-Arabî'den aktarılan rivayet ise şu şekildedir: ''İbnu'l-Arabi dedi ki: Ben yaklaşık bin kasabaya girip çıktım. İbrahim el Halil'in (s.a.v.) ateşe atıldığı yer olan Nablus hanımlarından daha iffetli, namuslarını daha çok koruyan kadınlar görmedim. Orada ikamet ettiğim süre içerisinde cuma günü müstesna, gündüzün yolda tek bir kadın görmedim. Cuma günü namaza çıkarlar ve mescidi doldururlardı. Namaz bitti mi hemen evlerine geri dönerlerdi, bir dahaki cumaya kadar onlardan birisine gözüm ilişmezdi. Ben Mescid-i Aksa'da öyle iffetli kadınlar gördüm ki, Mescid'in içinde şehit düştükleri vakte kadar itikâf ettikleri yerlerden dışarı çıkmamışlardır.[455] Bu rivayete bakıldığında Kurtubî'nin daha önce zikrettiği kadınların mescitlerde bir payı olmadığı şeklindeki görüşü eksik kalmaktadır. Zira kadınların evlerde ibadet etmelerini savunan Kurtubî, aktarmış olduğu bu rivayette ise kadınların mescitte itikâfa girdiklerini belirtmektedir.

İbadetlerin dışında da mescitlerin kullanıldığı biline gelen bir durumdur. Kurtubî, kadının evi olmadığı durumlarda ya da ihtiyaç hali oluşması halinde kadınların mescitte uyumalarının caiz olacağını ifade etmektedir. Bu hususta da kemer çalmakla itham edilen siyahi bir cariyenin mescitte kıl çadır içinde kalmasını örnek vermektedir.[456]

Genel olarak bakıldığında kadının ibadetinin eve hasredildiğini görmek mümkündür. Ancak zorlayıcı durumlar halinde mescitte bir payı olduğu ifade edilen kadın, ibadetlerde ise Kurtubî'nin ifadelerine göre pay sahibi olarak görülmemektedir. Ancak Kurtubî'nin burada da iki farklı tutum sergilediği görülmektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere hem mescitten men edilen bir kadın hem de mescitte ibadet yapmaları ile övünülen kadın algısı şeklinde iki tutum ortaya konulmuştur.

---

[453] Ebû Dâvûd, ''Salât'', 54.

[454] وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ۚ.''*Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor*.''

[455] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/99.

[456] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 12/422-423.

2.6.3. Tesettür

Tesettür, sözlükte "örtünmek, kuşanmak; başkaları ile kendisi arasına perde koymak, bir şeyin içinde veya arkasında gizlenmek" anlamlarına gelmekle birlikte terim olarak ilgilileri ve ölçüleri dinen belirlenmiş örtünme yükümlülüğünü ifade etmektedir.[457]

Tesettür dediğimizde evvela akla avret mahallerinin (vücutta dinen örtülmesi gereken ve başkasının bakması haram olan yerler) örtülmesi gerekliliği gelmekle birlikte kadının sesi de tesettür bahsinde değerlendirilmektedir. Zira o da gizlenmesi gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadına tesettürün gerekli kılınmasının bildiğimiz ya da bilmediğimiz birden çok hikmeti bulunabilmektedir. Evvela kadınlara söylenen örtünme fiili ile ilgili ayetlerin nüzul sebebi ise '*'Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler."*[458] ayetinde açıklanmaktadır. Kurtubî, kadınların örtünme sebebini Câhiliye döneminde hür kadınları câriyelerden ayırmak için olduğunu belirtmektedir. Bunu yapmalarında ki amaç ise tuvalet bulunmayan evlerde eğer hür kadın dışarıya çıkacak olursa erkeklerin çirkin bakışlarına maruz kalmamalarından ötürüdür.[459] Burada ifade Hz. Peygamber'in hanımları üzerinden bütün kadınlara hamledilmektedir.

Tesettür denilince ilk akla gelen avret mahallinin tesettürü olup bunun vacipliği üzerinde görüş birliği bulunmaktadır. Nitekim '*'Ey Âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar.'*'[460]ayetinin bu durumun vücubiyetini ortaya koyduğunu savunan Kurtubî, bu ayette ki ifade ile Allah Teâlâ'nın Âdem soyunun avretini örtecek şeyleri yarattığına dair de delil kabul etmektedir.[461]

---

[457]H. Yunus Apaydın, "Tesettür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/538-543.

[458] el-Ahzâb/59.

[459] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/186-187.

[460] el- A'râf/26.

[461] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 7/305.

Bu ayet üzerinden kadının yüz ve elleri müstesna her yeri avretten kabul edilmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'den "*Her kim bir kadın ile evlenmek isterse, onun yüzüne ve ellerine baksın.*" rivayetini aktaran Kurtubî, bu hadis üzerinde el ve yüz sınırlanmasını, ihramlı iken açık bırakılan kısımlar üzerinden değerlendirildiğini belirtmektedir.[462]Sadece ellerin ve yüzün açık bırakılabileceğine dair Hz. Aişe'den (r.a.) gelen, ''Ebu Bekir'in kızı Esma (r.a.), üzerinde şeffaf elbiseler olduğu halde Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna girdi. Resûlullah (s.a.v.) ondan yüzünü çevirip ona: "*Ey Esma! Kadın baliğ olup ay hali olmaya başladı mı onun şu kısmı müstesna görülmesi uygun olmaz"* deyip yüz ve ellerine işaret etti. ''[463] rivayetini de delil kabul eden Kurtubî, kadının dışarda bu kısımlarının açık olmasında bir mahzur görmemektedir.

Bu hüküm beraberinde farz namazı edâ eden kadının elleri ve yüzü açık olduğu halde namaz kılabileceği şeklinde bir hükmü de doğurmaktadır. Bu hususta Ümmü Seleme yoluyla gelen "*Ona: kadın hangi elbiseler ile namaz kılar, diye sorulmuş, O da şu cevabi vermiştir: Kadın dış gömlek ile ayaklarının üst taraflarını dahi örten bürüyücü başörtüsü içerisinde namaz kılar."* rivayetini de delil kabul eden Kurtubî, namaz da dikkat edilmesi gereken hususu bu şekilde ortaya koymaktadır. [464]

Kurtubî nezdinde namaz elbisesinde bir kıstasın ortaya konulduğu görülmektedir. Ayrıca kadının dışarı çıkarken de dikkat etmesi gereken bir sınır olduğunun da belirtildiği göze çarpmaktadır. Bu hususu da Ahzâb suresi 59. ayetinde geçen ''جَلَابِيبِهِن '' yani cilbâb kavramı üzerinden açıklama yoluna giden Kurtubî, bu ifadenin kadının bütün vücudunu örten elbise anlamına geldiğini[465] ve bu elbisenin de kadının tenini ya da vücut çizgilerini belli etmeyen elbise olduğunu belirtmektedir.[466]

Kadınların dışarı çıkarken giymiş oldukları elbiselerin dışında takmış oldukları başörtünün nasıl takılması gerektiği ayette belirtilmektedir. Kurtubî, ''*Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar.*''[467]ifadesinin nüzul sebebini kadınların câhiliye dönemlerinde taktıkları başörtülerini sırtlarının arka taraflarına atmaları neticesinde

[462] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Ḳur'ân,* 7/306.
[463] Ebû Dâvûd, ''Libâs'', 34.
[464] Ebû Dâvûd, ''Salât'', 84.
[465] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/187.
[466] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/188.
[467] en- Nûr/31.

yakalarının açık kalması şeklinde açıklamakta, Nabatili kadınların da boyun ve göğüs kısımlarını ve kulaklarının da örtmeksizin açıkta bıraktıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla burada örtülmesi gereken kısım göğsü örtmek maksadı ile yakanın üzerinde örtünün salınmasıdır.[468]

"*Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar.*"[469] ayetinde gözlerin haramdan sakınılmasının vurgulandığı görülmektedir. Kurtubî, bu ayet üzerinde hamamlarda dikkat edilmesi gereken tesettür ölçülerini belirtmektedir. Kurtubî, ayetteki ifadeden yola çıkarak peştamalsız hamama gitmenin haram olduğunun kabul edildiğini belirtmekte birlikte, erkeğin peştemallı bir şekilde hamamı kullanabileceğini söylemektedir. Ancak kadınların zaruret hali olamadığı takdirde yani ay hali, lohusalık ya da hastalık gibi bir durumları olmadığı hallerde kadınların evlerinde temizlenmelerinin onlar için daha evla olduğunu belirtmektedir.[470] Ancak günümüzde insanların dikkatsizlikleri neticesinde hükümlere riayet edemeyeceğini belirten Kurtubî, fazilet ve din ehli kimselerin hamama gitmesini haram olarak görmektedir.[471]

Yukarıda zikrettiğimiz ayetin devamında gelen ''*Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar.* ''[472] ayetinde de hitap kadınlara olup haramdan gözlerini sakındırmaları istenilmektedir. Kurtubî, bu ayetin tefsirinde kadının erkeğe bakmasının nasıl haram kabul edileceği gibi erkeğinde kadına bakmasının aynı şekilde haram kabul edileceğini belirtmektedir. Zira iki cinste birbirlerine ilgi maksadı güderek bakmaktadır.[473] Bu olayın yansıması ise hadis külliyatında şöyle yer bulmaktadır. Peygamber (s.a.v.) İbn Ümmü Mektûm'un bulundukları yere girdiğinde, Peygamber (s.a.v.) ona ve Meymune'ye: "*Hicabın arkasına geçiniz''* demiştir. Onlar: Ama o âmâdır deyince, kendisi: "*Siz de mi körsünüz, siz onu görmüyor musunuz?*" diye buyurmuştur. [474]

Kadının avret yerlerinin görülmesi hususunda bu ayet üzerinde Kurtubî'nin yapmış olduğu iki açıklaması dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki mümin bir

---

[468] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 12/361.
[469] en- Nûr/30.
[470] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 12/352.
[471] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 12/353.
[472] en- Nûr/31.
[473] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 12/356.
[474] Ebû Dâvûd, ''Libâs'', 37. Tirmizî, ''Edep'', 29.

kadının bedeninin müşrik bir kadın önünde caiz olmadığı yönündeki açıklamalarıdır. Hatta Hristiyan kadınlarla Müslüman kadınların selamlaşma esansında birbirlerini öpmelerini ve avret yerlerine bakmalarını mekruh hükmünde kabul etmektedir.[475]

Bu ayet üzerinden işlemiş olduğu konularda dikkatimizi çeken bir başka nokta ise kadınlara meyli olmayan erkeklerin yanında ziynetlerini göstermelerini mümkün görmektedir.[476]

Tesettür konusu sadece bahsettiğimiz gibi kadının vücuduna tekabül etmemekteydi. Zira kadının sesinin de bu kategoride ele alındığı bilinmektedir. Ahzâb suresinde ki ‘*’Ey peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer günahtan sakınmak istiyorsanız sözü edalı bir tavırla söylemeyin ki, kalbinde çürüklük olan kimse ümide kapılmasın. Ayrıca düzgün söz söyleyin*.’’[477] ifadesi özelde Peygamber hanımlarına söylenmekle birlikte genel olarak diğer ayetlerde olduğu gibi bütün kadınları muhatap almaktadır. Ayette sözün edalı bir tavırda söylenmesi uygulamasının Arap kadınlarına mahsus bir uygulama olduğu ve bu davranışın kadınlara yasaklandığı belirtilmektedir.[478] Ayrıca Kurtubî, bir kadının yabancılarla muhatap olması ve sıhri akrabalık dolayısıyla kendisine haram olanlarla konuşması durumunda onlara sesini yumuşatmadan konuşması gerektiğini çünkü kadının sesini kısmakla emrolunduğunu belirten ifadelere de bu ayet tefsirinde yer vermektedir.[479]

Kurtubî, cilbâb konusunda çok fazla açıklamaya gitmeden sadece bedenin hatlarını belli etmeyen dış giysisi olarak açıklamaktadır. Burada Kurtubî’nin diğer müfessirlerden ayrıldığı husus hamamlardaki örtünme ile müşrik kadınlar ve hünsa-i müşkile karşı kadınların dikkat etmesi gereken örtünme kurallarını işlemiş olmasıdır.

2.6.5. Miras

Birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye anlamlarında olan v-r-s kökünden türeyen miras kelimesi, fıkıh literatüründe ölen bir kimsenin mal varlığının akıbetini düzenleyen kuralların bütününü ifade etmektedir.[480] İslâm miras hukukunda

[475] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 12/365.
[476] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 12/369.
[477] el- Ahzâb/32.
[478] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 14/94-95.
[479] Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḥkâmi’l-Ḳur'ân,* 14/95.
[480] Hamza Aktan, “Miras” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/143-145.

ferâiz ilmi olarak da adlandırılan bu hukuk dalı, bir hakiki şahsın (gerçek kişi) ölümünden sonra para ile ölçülebilen bütün hak ve borçlarının (terekesinin), kimlere nasıl ve ne şekilde intikal edeceğini düzenleyen hukuk kurallarını içermektedir.[481]

Ölenin ardından mirasçılarına tekabül eden tereke belli bir usul üzerinden taksim edilmektedir. Kadın ve erkeğin alacağı miktarlarda oluşan farklılık Allah Teâlâ'nın ilahi adalet kapsamında herkese hak ettiğini vermesiyle alakalıdır.

Kadın ve erkeğin alacağı miktar günümüz dünyasında tartışıla gelen bir mesele olmaktadır. Zira kadınların toplumsal hayat da görünürlüğünün çokça öne çıkması ile bu konuda gün yüzüne çıkmakta ve eşitlik kavramı dahilinde değerlendirmelere tabi tutulmaktadır.

Kur'an'da kadınların mirasta hak sahibi olduklarının anlatıldığı "*Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay*.''[482] ayetini Kurtubî, az olsun veya çok olsun kadınların mirastan bir pay almalarının farz olduğuna delil bulunduğunu belirtirken, miras taksiminde ne kadar bir paya sahip olduklarının ise bu ayette zikredilmediğini ortaya koymaktadır.[483]

Miras bahsinin işlendiği, kadınlar ve erkeklerin alacağı miras miktarının belirtildiği *'Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder.'*[484] ayetlerinin ilk kısmında geçen *'Allah size çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder'* ifadesi, üzerinde en çok konuşulan kısımdır. Kurtubî, çocuklar ifadesinin herhangi bir şeyle kayıtlanmadığını dolayısıyla ister fiilen var olsun isterse cenin olarak bulunsun, ister yakın biri isterse uzak bir olsun, ister erkek isterse dişi olsun kafir dışında bütün çocukların miras alabilir kapsamında değerlendirebileceği belirtmektedir.[485]

Kurtubî, bu ayet üzerinde mirasın on yedi kişi üzerinde paylaşıldığını belirtmektedir. Yapmış olduğu bu paylaşımda erkeklerden on kişinin mirasçı olduğunu ve onların ise oğul ve aşağıya doğru istediği kadar gitse de oğlun oğlu, baba ve istediği

---

[481] M. Sait Yıldırım, "*Kur'ân Açısından Kadının Şahitliği ve Mirastaki Konumu*" (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 81.

[482] en- Nisâ/7.

[483] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 4/611.

[484] en- Nisâ/11-12.

[485] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/17.

kadar yukarıya gitse de babanın babası (ced, dede), erkek kardeş ile erkek kardeşin oğlu, amca ve amcanın oğlu, koca ve nimet mevlası (azat etmiş bulunan efendi).[486]Kadınlara ise bu taksimden yedi kişi kaldığını belirten Kurtubî, mirasçı olanların sırasıyla kız, aşağı doğru ne kadar giderse gitsin oğlun kızı, anne ve ne kadar yukarı doğru giderse gitsin nine, kız kardeş, hanım ve nimet mevlası olduğunu ortaya koymaktadır.[487]

Kurtubî, farz hisseleri ayette belirtildiği üzere altı başlık altında vermektedir. Bu başlıklara göre, 1) Farz hissenin yarısını almaya hak kazananlar. Bunlar beş kişi olup vefat edenin neslinden kız çocuğu, oğlun kızı, anne-baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeş ve kocadır. Ancak bu gruptakiler kendilerini bu hisseyi almaktan engelleyecek (hacb) bir kimse bulunmadığında hisse sahibi olabilmektedirler. 2) Farz hissede dörtte bir hak sahibi olanlar. Bu kimseler ise engelleyici bulunmadığı takdirde mirastan dörtte birlik hak sahibi olan koca ve hanım ya da hanımlardır. 3) Sekizde bir hak sahibi olanlar. Engelleyici kimsenin bulunması halinde hanımın ya da hanımların alacağı miras miktarıdır. 4) Üçte iki pay alanlar. Bunlar dört kişi olup vefat edenin neslinde iki veya daha fazla kız çocuğu bulunması, oğlun kızları, anne-baba bir yahut baba bir kız çocuklarıdır. Ancak bu gruptakiler kendilerini engelleyici kimse bulunmadığında bu miktarı alabilmektedirler. 5) Üçte bir hisse alanlar. Bu hisse iki kesimin olmakla birlikte bunlardan ilki çocuğun ve oğlun çocuğunun olmaması ile erkek ve kız kardeşlerden iki ve daha yukarısının bulanmaması halinde annenin alacağı paydır. İkinci kesim ise anne bir çocuklardan iki veya daha fazlasının payıdır. Koca ya da hanım ile birlikte anne ve baba bulunması halinde de annenin alacağı pay üçte bir olarak tespit edilmiştir. 6) Altıda bir hak sahibi olanlar. Bu gruptakiler ise yedi kişi olup, onlar anne, baba, oğul ve oğlun oğlu ile birlikte dede, nine ve birden çok olmaları halinde nineler, nesil yoluyla kız ile birlikte oğlun kızları, anne-baba bir kız kardeşle birlikte baba bir kız kardeşler ile erkek yahut dişi olsun anne bir tek çocuktur.[488]

Kurtubî, bu hisse paylaşımının Kur'an'dan çıkarıldığını ancak hisse sahibi olan ninenin mirasının ise sünnet ile sabit olduğunu belirtmektedir.[489] Kurtubî, ninenin mirası hususunda bir başlık açmakla birlikte ölenin annesinin bulunmaması halinde

[486] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/16.
[487] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/16.
[488] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/15.
[489] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/16.

ninenin altıda birlik bir hisseye varis olacağının icmâ ile ortaya konulduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, annenin sağ olması durumunda hacbin gerçekleşeceğini ve annenin hem kendi annesini hem de eşinin annesini hacb edeceğini belirtmekte ve kocanın hacb hakkının bulunmadığı yönünde de icmâ olduğunu da kabul etmektedir.[490]

Kurtubî, erkeğe iki kadın hisse verilmesinin sebebi hakkında miras ayetleri üzerinden her hangi bir açıklamaya gitmemekle birlikte Nisâ sûresi 32[491],34.[492] ve Bakara suresi 228.[493] ayetlerde erkeğin kadının üzerindeki üstünlüğünü, miras taksiminde erkeğin iki kadın payı hisse alması şeklinde açıkladığını erkeğin kavvâm oluşu bahsinde ele almıştık. Kurtubî'ye göre kadınların miras hususunda erkeklerden az aldıklarını ifade etmeli üzerine Allah Teâlâ tarafından Nisâ 32. ayet indirilmiştir. Kurtubî, bu ayette zikredilen üstünlüğü ise erkeklerin kadınlara karşı nafaka ve mehir yükümlülüğü bağlamında değerlendirip erkeğin bu ödemeler yönünden iki kadın hissesi almasının adalete en uygun olan yöntem olduğunu belirtmektedir.[494]

Kurtubî, anne babanın hissesinin de erillik ve dişilik üzerinden belli olacağını belirtmekte ve bu paylaşımda erkeğin fazla hisse almasını İbn Arabî'den aktardığı görüş neticesinde ortaya koymaktadır. Böylelikle durum erkeğin erkek olmasına ve geçimi sağlamakla yükümlü oluşuna bağlanmaktadır. Kadının ise az hisse sahibi olması sadece akraba olması hasebiyle aldığı asıl pay olarak görülmektedir.[495] Ancak sayıca çok olsalar dahi erkek ile kız çocuklarının mirasta eşitlendiği bir nokta olduğunu belirten Kurtubî, ''*Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar''*[496] ayeti bağlamında anne dolayısıyla mirasçı olan bu grubun, birbiriyle aynı miktarda hisse alacaklarını belirtmektedir. Ancak bu uygulamanın sadece böyle bir durum gerçekleştiğinde aksi durumlarda ise böyle bir yol izlenilmeyeceği belirtmektedir.[497]

Kız çocuklarının mirastaki payları iki halde farklılık göstermektedir. İlki ölenin tek kızı olması halinde alacağı miktar mirasın yarısı olurken ikiden fazla bulunmaları

---

[490] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/28.

[491] وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ ۚ .

[492] اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَّاءِ بِمَا فَضَّلَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَّا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ ۚ .

[493] وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۪ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ .

[494] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/170.

[495] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/30.

[496] en- Nisâ/12.

[497] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/41.

durumunda mirasın üçte ikisinde hak sahibi olabilecekleri belirtilmektedir. Kurtubî, yarı hisse üzerinde herkesin ittifakının bulunduğunu ancak üçte ikilik hissenin iki kız kardeşe kıyasen mi yoksa iki kız çocuğunun kıyas olmaksızın bu hisseye mirasçı olduklarını ortaya koyan bir görüş bulunmadığını belirtmektedir. Kurtubî, ise buradaki hissenin sahibin iki kız çocuğu olduğunu belirtmekte ve ayetin sebebi nüzulünde zikredilen hadisi bu konuya delil getirmektedir.[498] Rivayete göre *Sa'd b. er-Rabi'in hanımı dedi ki: Ey Allah'ın Resûlu! Sa'd öldü, geriye de iki kız çocuğu ve kendi kardeşi kaldı. Kardeşi kalkıp Sa'd'ın bıraktıklarını aldı. Kadınlar ise sahip oldukları mallar üzere nikâhlanırlar. Hz. Peygamber o mecliste kendisine cevap vermedi. Daha sonra ona tekrar gelip dedi ki: Ey Allah'ın Resûlu Sa'd'ın kız çocukları (ne olacak)? Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ''Bana (Sa'd'ın) kardeşini çağır.'' Kardeşi gelince ona şöyle dedi: ''İki kız çocuğuna üçte iki, hanımına sekizde bir ver, geri kalanı da senindir.''*[499]

Kurtubî, bu ayet üzerinden farklı bir hükme de kapı aralamaktadır. Hünsanın mirastaki konumunu bu ayetler üzerinden işleyen Kurtubî, hangi durumlar da hünsanın erkek ve dişinin aldığı mirası almaya hak kazanacağını ortaya koymaktadır. Buna göre kişinin mirasta hangi cins içerisinde yer alacağının işareti küçük abdestini yaptığı yer kabul edilmiştir. Şayet kişi erkeklerin küçük abdestini bozduğu yerden abdestini bozuyorsa erkeklere verilen miraslara hak sahibi olur, ancak kadınların bozduğu yerden bozuyorsa o halde kadınların mirastaki hükümlerine tabi olur. Kurtubî, her iki kısımdan da küçük abdestini yapması durumunda kişinin hünsa-i müşkil durumunda olacağına, bu durumda vücudundaki bazı hallerin dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir.[500]

Miras konusunda müfessirimiz miras ayetlerinde erkeğin üstünlüğü ya da kadının eksikliği gibi bir ayrıma gitmezken bu ifadeleri miras ayeti dışında yaptığı açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. Erkeğin mirastan fazla almasının adalete daha uygun düştüğünü düşünen müfessirimiz ayrıca hünsa-i müşkilin durumuna bu başlık altında da değinmektedir.

---

[498] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/19-20.
[499] İbn Mâce, ''Ferâiz'', 2. Ebû Dâvûd, ''Ferâiz'', 4.
[500] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/22-24, 1/586.

2.6.6. Câriye

Köle ve câriye, tarihte hukuki, iktisadi ve sosyal bakımdan hür insanlara göre daha aşağı bir statüde bulunan bir sınıfın adıdır. Bu sınıfın kadınları için 'câriye, eme, memlûke' tabiri kullanılmaktadır.[501]

Köleliğin tarihinin çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Eski medeniyet ve semavî dinlerde karşılığı olan bu uygulama hem İslâmiyet öncesi dönemde de hem de sonraki dönemde varlığını devam ettirmiştir.[502] İslâm geldikten sonra da devam eden bu uygulama tek taraflı olarak kaldırılmamış, zaman içerisinde bu uygulamanın kalkmasını sağlayacak uygun ortam hazırlanmıştır.[503]

İslâm hukukunda köleliğin esas kaynağı savaş esirleri olmakla birlikte bunun tabii bir sonucu olarak köle bir anneden dünyaya gelmekte köle olmanın ikinci kaynağıdır. Zira çocuk kölelikte anneye tabii kabul edilmektedir.[504]

Köle, mülkiyet ve hukukî işlemlere konu olması bakımından 'eşya' olarak kabul edilse de hukukun diğer dallarında hürlere nispetle kısmî haklara sahiptirler.[505] Nitekim tesettür bahsinde de geçtiği üzere câriye kadınların örtünmesi hür kadınlarınkinden farklı olup hürler gibi örtünmeleri de yasaklanmıştır.[506]

İnsanın elinin altında bulunan bu insanlara, İslâm her zaman iyi davranmayı emretmektedir. Nitekim Kur'an'da ''*ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin.*''[507] buyrularak bu duruma vurgu yapılmıştır. Kurtubî bu ayetin tefsirinde Hz. Peygamber'in böyle kişiler için kölem veya câriyem ifadesi yerine 'fetam' (oğlum) veya 'fetati' (kızım) ifadesini kullanmalarının daha doğru olacağına dair rivayeti aktarmıştır.[508]

Kurtubî'de câriye konusunun daha çok evlilik bahsi üzerinden işlendiği görülmektedir. Güç yetiremeyenlerin ya da günaha düşmekten korkanların câriye ile

---

[501] İsmail Karagöz (ed.), *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 82.

[502] Detaylı bilgi için bk. Şafak Baran, "*Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Câriyelik''* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

[503] M. Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/237-246.

[504] Aydın ve Hamîdullah, "Köle", 26/237-246.

[505] Aydın ve Hamîdullah "Köle", 26/237-246.

[506] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/186-187.

[507] en-Nisâ/36.

[508] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/199.

evlenmesinden bahsedildiği Nisâ/25. ayette[509] de Kurtubî bu bahsi derinlemesine ele almaktadır. Kurtubî, bu ayet üzerinden nikâhlanmanın hükümlerinin hafifletildiğini söylemekle birlikte[510], evlenmeye güç yetirebilmeyi açıklamıştır. Ona göre bu güç yetirebilme dört şekilde gerçekleşmektedir. 1) Bolluk ve zenginlik, mehir verebilme kuvveti.[511] Dolayısıyla kişinin câriye ile evlenmesinin iki şartı bulunmaktadır. Bunlardan birisi mali bir genişlik olurken bir diğeri de günaha girme korkusudur.[512] Ancak kişi mehri bulmakla birlikte, nafakayı bulamamışsa İmam Mâlik'e göre evlenmesi caiz değildir.[513]2) Nikâh altında hür kadın bulunan câriye nikâhlayamaz. Bu kişinin mali bir genişliği ya da günaha düşme korkusu olsa dahi sonuç değişmemekte, yanındaki hür kadın sebebiyle güç yetirebilir kabul edilmektedir.[514]3) Güç yetirebilme bir câriyeyi sevip, aşık olan kişinin onu nikâhlamayıp sabredip direnç göstermesidir.[515] 4) Câriye ve Hristiyan kadını nikâhlamak.[516] Kitap ehli hür bir kadını nikâhlayan birisinin câriyeyi de nikâhlayabileceğini belirten Kurtubî'nin aktardığı bir görüşe göre Müslüman olması bakımından câriye hür kadından daha hayırlıdır. Ancak böyle bir evlilikte kadın her ne kadar Ehl-i Kitap'ta olsa hürdür bundan dolayı câriyeden üstündür. Zira bu kadının doğurduğu çocuk köleleştirilemezken câriyenin çocuğu köleleştirilebilmektedir.[517] Ancak Ehl-i Kitap ve Mecusi olan bir câriye ile evlilik hiçbir şekilde caiz görülmemektedir.[518]

Bütün bu sıralamayı yapan Kurtubî, Nisâ/25. ayetini kayıtsız şartsız câriyenin nikâhlanmasına delil olarak kabul etmektedir. Zira herkesin üzerinde ittifak yaptığı

---

[509] وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِۚ وَاللهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْۚ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍۚ فَاِذَا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِۚ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْۚ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. ''İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alabilir. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.''

[510] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/124 .

[511] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/124.

[512] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/125.

[513] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/126.

[514] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/125.

[515] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/125.

[516] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/125.

[517] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/127.

[518] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/129-130.

husus hür bir kimsenin, adalet yapamayacağından korkması halinde dahi dört kadınla (câriye) evlenebileceği şeklindedir. Zira gün paylaştırmada hür kadına iki câriyeye bir gün ayrılamamasında bir beis görülmemektedir.[519]

Talâk bahsinde kısmen câriye üzerine alınan hür kadının muhayyerliği hakkında bilgi verilmiştir. Burada bu durumdaki hür kadının muhayyerliği iki seçenek olarak açıklanmaktadır. Buna göre bu kadın ya eşiyle kalacak ya da ayrılacak yahut da câriyenin nikâhını kabul ya da fesh edecektir.[520] Kişinin iki câriyesi olup üzerine hür kadınla evlenildiği takdirde hür kadının durumu bilmemesi hali yine muhayyerliği doğurmaktadır. Ancak İmam Mâlik âlimlerin bu noktada üzerinde ittifak ettikleri görüş olmasaydı erkeğin dörde kadar almasının helal olduğunu belirtmektedir. Zira Allah bu duruma dört ile sınır getirmektedir.[521] İmam Mâlik ve Hanefî'ye göre nikâh altına alınabilecek câriye sayısı dört olurken Şafiî'ye göre bu bir tanedir.[522]

Kurtubî, '' *Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir*.''[523] mealinin tefsirinde en değerli olanın takva olduğunu da vurgulamaktadır. Dolayısıyla zaruret gerçekleşmesi halinde câriye ile evlenmekte herhangi bir mahsur görülmemektedir. Bu câriye ister esaretten yeni kurtulmuş olsun, yahut dilsiz ve benzeri bir durumda olsun bu durum değişmemektedir. Kurtubî, bu ifadelerden yola çıkarak bir câriyenin imanının, kimi zaman bazı hür kadınların imanından daha üstün olacağını söylemektedir.[524]

Kurtubî'ye göre câriyelerin sahiplerinin izinleri olmadan evlenemeyeceklerini kabul etmektedir. Böyle bir evlilik sadece sahibinin izni noktasında gerçekleştirilirken, izin olmadığı takdirde akid fesh edilir. Kurtubî, fesh edilmesinin sebebini kadının dişilik özelliğinden kaynaklı velayet eksikliği bağlamaktadır.[525] Ayrıca Kurtubî, en-Nisa /25. ayette '' *mehirlerini de âdete uygun olarak verin*'' ifadesinde mehrin vacip olduğunu ve câriyeye ait olduğunu bu ayeti delil göstererek kabul etmektedir.[526]

---

[519] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/126.
[520] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/126.
[521] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/127-128.
[522] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/128.
[523] en-Nisâ/25.
[524] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/130.
[525] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/131-132 .
[526] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/132.

Câriyelerin had cezaları da hür insanlarınkinden farklılık göstermektedir. Nitekim İslâm hukukunda kabul edilen görüşe göre Müslüman bir câriyenin had suçu gerektirecek bir şey yapması durumunda hür kadına uygulanan haddin yarısı uygulanmaktadır. Kurtubî, Müslüman bire câriyenin evli olduğu takdirde zina etmesi durumunda Allah'ın Kitabı gereğince ona celde vurulacağını belirtmektedir. Evlenmeksizin bu fiili yapması halinde ise yine celde vurulacağını ve recmin uygulanamayacağını belirtmektedir. Çünkü hür kadının yarısı olan ceza recm bölünemeyeceğinden geçerli değildir.[527] Bu celde miktarı ise zina da elli olurken zina iftirası ve içki de kırk olarak kabul edilmektedir.[528]

Câriyeler için hadlerin eksiltilmesindeki faydayı Kurtubî, üç madde halinde sıralamaktadır. 1) Câriyeler hür kadınlardan daha zayıftır. 2) Câriyeler hür kadınların vardıkları gibi murada varamazlar. 3) Cezada nimete göredir. Ahzâb sûresi 33. Ayet bağlamında Peygamber hanımlarının nimetinin de cezalarının da fazla olması gibi.[529]

Kurtubî, câriyenin haddini uygulaması gereken kişinin sahibi olduğunu söylemektedir. Nitekim bu konuda sünnet de bu uygulamayı sahibin yapması gerektiğini ortaya koymaktadır.[530] Ancak Hanefî mezhebinde böyle bir cezanın devlet başkanı tarafından uygulanması gerektiği kabul edilmektedir. İmam Mâlik ise sadece el kesme cezasını yöneticiye bırakmaktadır.[531]

Kurtubî'ye göre zina yapıp had uygulanmadan azat edilen köleye artık efendisi tarafından had uygulanmaz. Durumun sabit olması halinde sultan had uygulayabiliyorken zina yapan kadının evlenmesi durumunda efendisi yine haddi uygulayamaz. Çünkü koca bu durumda zarar görebilmektedir. Ancak Kurtubî, zina yapan câriye kadının evlendiği adamın da efendisinin hizmetinde olması durumunda o kadına had cezasının efendisi tarafından uygulanacağını söylemektedir.[532]

Kurtubî'ye göre câriyenin zina yapıp sonra azat edilmesi durumunda câriyelere uygulanan had uygulanmaktadır. Eğer câriye azat edildiğini bilmediği halde zina ederse, sonra da azat edildiğini öğrenirse ve câriyeye hadde uygulanmamışsa, bu

[527] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/135.
[528] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/138.
[529] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/137.
[530] Tirmizî, "Ĥudûd", 13, İbn Mâce, " Ĥudûd", 8 .
[531] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/136.
[532] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/136.

takdirde hür kadına uygulanan haddin kalan kısmı tamamlanır.[533] Ancak Kurtubî bu had uygulamalarında efendinin herhangi bir imtiyaz kullanamayacağını belirtmektedir. Zira efendinin câriyeyi af etme yetkisi yoktur.[534]

Kurtubî'ye göre zina eden câriyeyi satmak o câriyenin sahibi için bağlayıcı ve vacip değildir. Ancak bununla birlikte onun satılmasını daha çok tercih edileceğini belirtmiştir. Ayrıca yaptığı fiilin durumun yüzüne vurulmaması had uygulandıktan sonra satılması gerektiğini belirtmiştir.[535]

Kurtubî ayetin devamında gelen '' *sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır* '' ifadesin tefsirin bekârlığa katlanmanın, câriye ile evlenmekten daha iyi olduğunu belirtmektedir. Çünkü câriye ile evlenmek çocuğun köleleşmesine sebebiyet vermektedir. Oysa kişinin kendisini koruması ve üstün ahlaki değerlere sahiplenmeye devam etmesi bayağılıklara düşmekten iyidir. Nitekim Hz Ömer'de (r.a.) *''Hür herhangi bir kimse, bir câriye ile evlenecek olursa kendini yarı yarıya köleleştirmiş olur*."[536] buyurmaktadır. Bu hususta Hz. Peygamber'den gelen *''Her kim temiz ve arındırılmış olarak Allah'ın huzuruna çıkmak istiyorsa hür kadınlarla evlensin*.''[537] rivayeti de Kurtubî'nin bu görüşünü destekler mahiyettedir.

Sonuç olarak bakılacak olursa her ne kadar câriye ile evliliğin mümkünlüğü üzerinde durulsa da en nihayetinde hür kadınla evlenmenin esas olduğu vurgusu yapılmaktadır.

2.7. Ahirette Kadın

Hûr kelimesi 'beyaz olmak, beyazlaşmak' anlamındaki 'haver' kökünden sıfat olan 'hâvra'nın çoğuludur. Türkiye de kelimenin tekili olarak kullanılan 'hûrî' kelimesi ise Arapların kullanımında bulunmamaktadır.[538] Bu ifadenin sözlükteki karşılığına baktığımızda ise ceylan gözlü veya beyaz tenli kadın olarak açıklandığını görmekteyiz.[539]

---

[533] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/137.

[534] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/137.

[535] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/138.

[536] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/139.

[537] İbn Mâce, "Nikâh", 8.

[538] Bekir Topaloğlu, "Hûri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 18/387-390.

[539] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Śader, 1414), ''Ĥvr'' md..

Kur'an'da hûr kelimesi dört yerde yer de iri kara gözlüler anlamında 'hûru'l-în' olarak geçerken,[540] bir yer de ise 'maḳṡurat' ifadesi ile birlikte 'otağlarında kapanmış hûriler' olarak kullanılmıştır .[541] Diğer ayetlerde hûr ifadesi kullanılmadan güzel bakışlarını eşlerinden ayırmayan hanımlar,[542] iyi huylu güzel kadınlar[543] ve tertemiz eşler[544] olarak anlatılmıştır.

Kurtubî'nin de bu kavramın açıklamasına fazlaca yer verdiği görülmüştür. Nitekim Duhân suresinde geçen 'el-hur' ifadesi Katade ve genelin açıklamasına göre beyaz tenli kadınlar demektir. 'حوراء ' kelimesinin çoğulu olan bu kelime elbisenin arkasından bile bacakları görülen beyaz tenli kadın demektir. Öyle ki ona bakan tıpkı bir aynaya bakar gibi ayak topuğunda yüzünü görür. Bunun nedeni ise teninin inceliği, parlaklığı ve renginin oldukça arı olmasından kaynaklanmaktadır.[545] Ayrıca Kurtubî, gözünün ileri derecede beyaz olmasından dolayı böyle bir isimlendirmenin de yapılacağını belirtmiştir.[546] Ancak kendisi kelimenin beyaz tenliler anlamına geldiğini belirterek[547] genel kabulle aynı görüşü paylaşmaktadır.

Bir başka ayette bu hûrilerin güzel gözlü ve inciler misali güzel olduğu[548] belirtilmektedir. Kurtubî, bu ayetin açıklamasında hûrilerin neyden yaratıldığı hususunda derinlemesine bilgi vermektedir. Hûrilerin, zaferandan yaratıldığına[549] dair görüşleri aktaran Kurtubî'nin, ayrıca İbn Abbas'tan hûrilerin yaratılışı ile ilgili aktarmış olduğu rivayet ise çok dikkat çekici görünmektedir.[550] Bir başka ayette ise hûriler, '*ceylan gözlü, gün görmemiş güzel tenli kadınlar*'[551]olarak açıklanmaktadır. Ancak Kurtubî, buradaki '*gün görmemiş'* şeklinde ifadeyi '*Sanki onlar sarılıp*

---

[540]ed-Duhân/55, et-Tûr/20, el-Vâkıa/22.

[541] er-Rahmân/72.

[542] es-Saffât/48, er-Rahmân/56, Sâd/52.

[543] er-Rahmân/70.

[544] el-Bakara/25, Âl-i İmrân/15, en-Nisâ/57.

[545] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/601.

[546] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/602.

[547] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/602.

[548] el-Vâkıa/22-23.

[549] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/24.

[550] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 17/25.İbn Abbas Allah huru'l îni ayak parmaklarından diz kapaklarına kadar zaferandan, diz kapağından göğsüne kadar Ezfer miskinden, göğsünden boynuna kadar beyaz amberden, boynundan başına kadar beyaz kâfurdan yaratmıştır. Onun üzerinde yetmiş bin elbise vardır. Sana doğru geldiğinde yüzü güneşin dünya ehline parıldadığı gibi yukarı doğru yükselen bir nur ile parıldar. Geri dönüp gittiğinde elbiselerinin ve teninin inceliğinden dolayı ciğeri görülür. Başında ezfer miskinden yetmiş bin perçemi vardır.

[551] es-Sâffât/48-49.

sarmalanmış deve kuşu yumurtası gibidir.' şeklinde tercüme etmiştir. Dolayısıyla bu minvalde yaptığı açıklamada hûrilerin renginin deve kuşunun toz ve kirden korumak için saklamış olduğu yumurtasındaki sarımtırak renge benzediğini belirtmekle birlikte, bu renginde kadınların sahip olduğu en güzel renk olduğunu söylemiştir.[552]

Cennetteki bu kadınların bir başka özelliği ise *"Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan yaşıt dilberler vardır.*''[553] ayetinde ortaya konulmaktadır. Kurtubî, bu ayetteki 'yaşıt' ifadesini hepsinin doğumunun aynı, hem gençlikleri hem de güzellikleri itibariyle birbirine yaşıt, otuz üç yaşında kızlar olarak açıklamaktadır.[554] Benzer ifadenin geçtiği Vâkıa sûresinde[555] ise Kurtubî, aynı ifadeleri kullanmakla birlikte otuz üç yaşına kısmen atıf yapmaktadır. Arapların kadınlar arasında çocukluk yaşını aşmış ve yaşlılık dönemine henüz girmemiş kadınlardan daha çok hoşlandığını[556] belirterek ahirette yaş ortalamasının bu minvalde sebebini ortaya koymaktadır.

Bu kadınların bir diğer özelliği ise bakire olmalarıdır. Bu kadınların bakire olduklarına Kur'an'da Vâkıa sûresinde[557] değinilmekle birlikte Kurtubî, bazı ayetlerin tefsirinde de bu ifadeye yer vermektedir. Nitekim Nebe/33. ayette geçen '*Gencecik yaşıt kızlar*' ifadesini tefsirinde 'memeleri tomurcuklanmış yaşıt kızlar' şeklinde tercüme eden Kurtubî, bu kızları bakire kızlara benzetmektedir.[558] Bu konuya Yâsîn sûresinde de değinen Kurtubî, ''*O gün cennetlikler safa sürmekle meşguldürler.*''[559] ayetindeki meşguliyetin ne olacağı hususunda farklı görüşler zikretmektedir. Nitekim bazılarına göre bu meşguliyet bakire kızlarla birlikte olmak olurken, bazılarına göre ise cennetliklerin içerisinde bulunmaktan kaynaklı lezzet ve nimetlerle, şarkı ve çalgı ile ya da Allah'ın emirlerine uyup cennete girdikten sonraki sevinçle meşgul olmak

[552] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/490.
[553] es-Sâd/52.
[554] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/115.
[555] el-Vâkıa/37. عربا اترابا
[556] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,*17/33.
[557] el-Vâkıa/36. فجعلناهن ابكارا
[558] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 18/351.
[559] Yâsîn/55.

olarak anlaşılmaktadır.[560] Ancak aktarmış olduğu rivayetlere[561] bakacak olursak ilk görüşe daha yakın olduğu görülmektedir.

Kurtubî, Arapların bir şeyi güzellik ve temizlik ile nitelemek istedikleri zaman 'o sanki tüylerle örtülmüş deve kuşu yumurtasıdır' dediklerini[562] belirterek hûrilerin bir özelliği üzerinden kadının temiz olmasına da değinmektedir.

Kadınların temiz olması daha önce kimsenin onlara el sürmemiş olmasıdır. Nitekim bu ifade Kur'an'da "*Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.*''[563] şeklinde geçmektedir. Kurtubî, bu ayetteki ifadeden yola çıkarak hûrilerle kocalarından önce kimsenin cimâ etmediğini söylemekle birlikte, bu ayetin cinlerin de insanlar gibi ilişki kurduklarına, cennete gireceklerine ve cinlere cennette cinden hanımlar verileceğine işaret olduğunu belirtmektedir.[564] Ayrıca Kurtubî, bu ayeti cinlerin âdemoğulları kızları ile ilişkiye girmelerinin mümkün oluşana delil olarak görmektedir. Kurtubî, bu konuda Mücahid'ten aktarılan, erkek cimâ esnasında eğer besmele çekmeyecek olursa, cin onun organı üzerine katlanır ve onunla birlikte cimâ eder, görüşünü kabul etmektedir.[565] Bu görüşünü ise hem İsrâ süresi 64. ayetteki '*mal ve evlatlarına ortak ol'* ifadesi bağlamında hem de Neml sûresi 44. ayet bağlamında Belkıs'ın ebeveynlerinden birinin cin olması şeklinde delillendirmektedir.[566]

Kadınların temiz olması ile ilgili Kurtubî, Bakara/25. ayette belirtildiği üzere cennetliklere mükâfat olarak verilen tertemiz eşlerin ay halinden, tükürükten ve buna benzer âdemoğlu kadınlarının birtakım pisliklerinden uzak olduğunu da belirtmektedir.[567] Bu minvalde ah hali gören kadın dahi cennette temiz eşlerden sayılamamaktadır.

---

[560] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/431.

[561] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/433.Ebu Said el-Hudri Hz. Peygamber'den 'Cennetlikler hanımları ile cima ettikleri her seferinde tekrar bakireye dönerler. İbn Abbas: Cennet ehli olan bir kimse yetmiş yıl hurinin boynuna sarılır. Ondan usanmaz. Ona vardığı her seferinde bakire olduğunu görür. Ona varmak istediği her seferinde de tekrar şehveti avdet eder. Yetmiş erkek gücüyle onunla cima eder. Erkeklerden de hurilerden de meni gelmez.

[562] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 14/490.

[563] er-Rahmân/56.

[564] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/584.

[565] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/585.

[566] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 10/437, 13/197.

[567] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,*1/507.

Âdemoğulları kızlarına cinler tarafından dokunulmasına karşın hûru'l-înin bundan uzak olduğunu[568] belirten Kurtubî, tefsirinde cennette âdemoğullarından olan kadınların mı yoksa hûrilerin mi daha faziletli olduğu yönünde bir bahis işlemektedir. Ancak bu bahis altında hûrilerin daha faziletli olduğu[569] veya âdemoğulları kadınlarının daha faziletli olduğu şeklinde görüşleri aktarmakla birlikte,[570] doğrusunu en iyi bilenin Allah olacağını belirterek herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

İki kadın grubunun fazileti hakkında rivayetleri zikreden Kurtubî, "*Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var.*''[571] ayetinin tefsirinde ise iki kadın gurubundan hangisinin daha güzel olduğu noktasında rivayetleri aktarmaktadır.[572] Kurtubî, bu konuda da görüş ayrılığı olduğunu belirtmekte birlikte, Kur'an ve sünnette zikredilmelerinden dolayı hûrilerin daha güzel kabul edildiğini belirtmektedir. Bu hususta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cenaze namazında ölen kimseye yaptığı '*Ve ona kendi hanımından daha hayırlı bir eş ver.*'[573] duası bunu göstermektedir. Kurtubî ayrıca Âdemoğulları kadınlarının da üstün olduğunun kabul edilebileceğini söylemektedir.[574]

Kurtubî'nin bu ayet nezdinde yapmış olduğu başka bir açıklama ise hûrilerin dünya kadınlarından olmamasıdır. Ona göre bu kadınlar cennette yaratılmıştır. Zira Rahmân/56. ayette '*kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur'* ifadesi de bunu ortaya koymaktadır. Çünkü dünya kadınlarının çoğunluğuna el sürülmüş olmakla birlikte Hz. Peygamber'den cennetteki (dünyalı) sakilerin (içki dağıtan) en azının kadınlar olması[575] şeklindeki rivayet bu sonucu gerektirmektedir. Kurtubî'ye

---

[568] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/585.

[569] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/603, 16/593.

[570] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 15/603, 16/593-594.

[571] er-Rahmân/70.

[572] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/593-594.Hûrul'în birbiriyle el ele tutuşup o güzel sesleri ile 'Biz hoşnut olanlarız, asla kızıp öfkelenmeyiz. Biz (evlerinde) kalanlarız, asla göçüp gitmeyiz. Biz ebedi olanlarız, asla ölmeyiz. Biz nimetler içerisinde olanlarız asla yoksul düşmeyiz. Biz güzel huylu ve güzel yüzlüleriz. Üstün ve değerli kocaların sevgili eşleriyiz. Buna cevaben Hz. Aişe'den aktarılan 'Hûru'l-în bu sözleri söylediği zaman dünya ehlinden olan mümin kadınlar onlara söyle cevap verir. Bizler namaz kılan kadınlarız, siz ise kılmadınız. Biler oruç tutan kadınlarız, ama siz tutmadınız. Bizler abdest alan kadınlarız, siz abdest almadınız, siz sadaka vermediniz. Hz. Aişe dedi ki: 'Allah'a andolsunki bu sözleri ile onları susturacaklardır.'

[573] Sıddîk Hasan Ĥan, *Feṫḥu'l-beyân fi maḳāśıdi'l-Ḳur'ân,* nşr. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî (Beyrut: el- Mektebe'l- Asriyyeti li'daba'ti ve'neşr, 1312/1992), 'Rahmân', 80 .

[574] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 16/594.

[575] Müslim, "Rikak", 1.

göre erkeklerden her birine bir kadın isabet etmeyeceğinden, onların hepsine hûru'l-în vaat edilmiştir. Bu da hûrilerin cennette yaratıldığını ortaya koymaktadır.[576]

Kurtubî'nin tefsirindeki kadınlar hakkındaki olumsuz tutuma hûriler başlığı altında rastlanılmamaktadır. Aksine Âdemoğlu kadınlarının yine bir eksikliğine ve kirlilik haline vurgu yapan Kurtubî, hadislerden etkilenerek cennette dünyadaki kadınlarının çok azının bulunacağının belirterek ataerkil düşünceyi baskın kılmıştır

[576] Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 16/594.

SONUÇ

Bu çalışmada, var oluşu ve varlığını sürdürmesi bakımından tarih boyunca tartışmanın odağında yer alan kadın olgusu, Kurtubî'nin ahkâm tefsiri özelinde incelenmiştir. Bugün değişen dünyayla birlikte kadının toplumdaki statüsüne dair soru ve sorunlar bitmemiş, Müslümanlar da tabi olarak Kur'an'da kadınlarla ilgili ayetlerin yorumunda farklı görüşler içerisine girmişlerdir. Bu çalışmanın ana sorusu, ahkâma dair en geniş tefsirlerden birisi olan Kurtubî tefsirinde kadın tasavvurunu ve kadına dair hükümlerinin gerekçelerine/hikmetlerine dair müellifin bakış açısını ortaya koymaktı.

Kurtubî, yaratılış bahsinde genel kabul olan kadının kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşünü kabul ederken bu durumu hünsaların hak kazanmaları için bir kıstas olarak ortaya koymaktadır. Ancak bu görüşüne zıt olarak kadının erkekle aynı cinsten yaratıldığı şeklinde bir görüşten daha bahseden Kurtubî, ilk görüşü esas almakta ve erkeklerin kadınlardan üstün olmasını bu bağlamda açıklama yoluna gitmektedir. Oysa Havva'nın Âdem'den yaratılmasının bir üstünlük sebebi olduğuna dair bir ifadenin ne Kur'an'da ne de sahih sünnette yer aldığını söylemek mümkün değildir.

Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılışı meselesinde olduğu gibi Kurtubî, Hz. Âdem'in cennetten kovulmasını da Ehl-i kitap bilgilere paralel olarak Hz. Havva'nın hatası olarak görmektedir. Asli günah sonucunda kadının yaratılış olarak eksik olduğunu da belirten Kurtubî, kadının bu bakımdan aklen ve dinen eksik bir konumda olduğunu içeren ifadeleri aktarmaktadır. Bununla birlikte açıklamalarda verilen kadının doğurmakla cezalandırılması şeklindeki rivayetler, Ehl-i kitap bilgileri ile fazlaca benzerlik göstermektedir. Esasen isrâiliyat konusunda görece diğer müfessirlere göre daha temkinli olan Kurtubî, kadının yaratılışı ve cennetten çıkarılma gibi konularda İsrâîli bilgilere teslim olmaktan kurtulamamıştır.

Evlilik kurumu içerisinde kadının ilk hakkının kendine uygun birini seçmesi olarak gören Kurtubî, bu konuda insanları zenginlik, fakirlik, eğitim ya da benzeri sınıflamalara tabi tutmamaktadır. Erkekle kadının uyumlu olması gerektiğini Hz. Peygamber'in Zeyneb bnt. Cahş ile olan evliliği üzerinden açıklayan Kurtubî, denklikte tek aranacak hususun din ve dindar bir soy olduğunu vurgulamaktadır. Buna

örnek olarak Hz. Musa'nın yolda kalmış ve hiçbir şeyi olmayan biri iken sırf dindar bir zat olması hasebiyle Salih'ın (a.s.) kızıyla evlenmesini örnek vermektedir. Ayrıca Hucurât 13. ayetteki ifadeden yola çıkarak kadın ve erkek kimsenin kimseden üstün olmadığını, üstünlüğün sadece takva ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Ancak güzellik bakımından kişinin kendisine uygun birini seçmesini de caiz kabul etmektedir. Dolayısıyla bu da kişinin evleneceği kişide aradığı güzellik ya da yakışıklılık gibi görünüş içeren hallerin de denklik noktasında dile getirilmesinin caiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Evlilik birliği içerisinde kadının erkeğin yönetici vasfını kabul etmesi gerektiğini belirten Kurtubî, erkeğin bu üstünlüğünü ise mali yükümlülükler üzerinden açıklamaktadır. Bu mali yükümlülükler ise kadının yeme, içme, barınma ve azami miktarda giyinme ihtiyacının karşılanmasıdır. Ancak bu durumun tersine dönmesi halinde kadının evliliği bitirme gibi bir hakkı olmaktadır. Ancak çok eşliliği içeren bir evlilikte ise kadının eşini boşama yetkisi bulunmamaktadır. Hatta kocasına evlilik akdi sırasında böyle bir şartı dahi koşmasının geçersizliğinin vurgulandığı bu uygulamada kadının herhangi bir söz hakkından bahsedilmemektedir. Kurtubî'ye göre sadece hür kadınlar bu durumdan istisna edilebilir. Bu da onların boşanmayı dile getirebileceklerini ve karşılığında mali bir ödemeye hak kazandıklarını ortaya koymaktadır.

İslâmiyet öncesinden devam eden çok eşlilik İslâmiyet ile ıslah edilmiş ve evlilik dört kadınla sınırlandırılmıştır. Ancak Kurtubî, kişinin eşleri arasında adaleti sağlama yani günleri paylaştırmada, sevgi besleme hususunda ya da birine meyledip diğerini bırakma noktasında bir kadına dünyada cenneti yaşatırken diğer kadına cehennemi yaşatması halinde tek evliliğin tercih edilmesinin kişiye vacip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca eğer ısrarcı bir şekilde beşinci eşi alma yolunda hükmü bilip bilmeme durumuna göre recm, sopa gibi hadlerin uygulanması gerektiğini belirtmektedir.

Kurtubî, kadından sağlanan cinsel menfaat karşılığında erkeğin ödemekle yükümlü olduğu tutar olan mehirin evlilik akdinin yapıldığı anda ya da sonrasında kararlaştırılması gerektiğini belirtir. Ancak bunun için bir sınırlandırma koymaz. Üst sınırın olmadığı bu uygulamada ise alt sınırın olabileceğini belirtir. Ancak örnek vermiş olduğu misvak çubuğunun dahi mehir olabileceğini belirtirken her kadını aynı

statüde değerlendirmiştir. Ancak boşanma hususunda bile hür kadını diğer kadınlardan üstün değerlendiren Kurtubî, bu hususta hepsini eşit kabul etmiştir.

Allah tarafından sevilmemekle birlikte yapılması mübah kabul edilen boşanma mevzusunda Kurtubî, temizlik sürelerinde kadını boşamak olan sünnete uygun boşama üzerinde çokça durmaktadır. Ancak bid'at üzere boşamayı da geçerli kabul eden Kurtubî ay halinde kocanın karısını boşayabileceğini ancak bu sürenin iddetten sayılamayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla bu uygulama kadının boşandıktan sonraki bir süreci tamamen yok saymaktadır. Ayrıca ölmek üzere olan eşin eşini mirastan men etmek için mi yoksa başka bir sebepten mi boşadığına hiç değinmeyen Kurtubî, böyle bir boşanmanın kabul edileceğini ve kadının mirastan men edileceğini belirtmektedir.

Boşanma içinde ciddiyeti de barındırdığından bu hususta kişinin kullandığı kelimeler oldukça önemli kabul edilmektedir. Kurtubî, bu durumda kişinin kullanmış olabileceği sarih ve yahut da kinaye lafızları ile boşanmanın gerçekleşeceğini belirtmektedir. Ancak boşanma sayının kişinin niyet ettiği boşama sayısına bağlı kılmaktadır. Dolayısıyla kendisiyle gerdeğe girilmiş yahut girilmemiş olsun boşamada niyetin esas alınması gerektiği vurgulanmıştır. Kadının eşinin onu boşaması durumunda kocasıyla yapacağı anlaşma neticesinde ona karşı bazı mali ödemeler yapması karşılığında eşine karşı ödeme yapmasını caiz kabul eden Kurtubî, kadının serkeşliği üzerinde gerçekleşen boşamada erkeğin ücret almasında bir mahsur görmemiştir.

İddet sürecinde beklenilen süre aslında kadının kendini hem ruhsal hem de fiziksel olarak toparlaması için gerekli görülmektedir. Kurtubî iddetin hükümlerinden biri olarak kabul ettiği ihdâdı (yas tutma) eşinden boşanan ve eşi vefat eden her kadının yapmasının mübah olduğunu belirtmiştir. Üç gün süren bu yas sürecinde Kurtubî, kadının herhangi bir süs malzemesinden uzak durması şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca bu süreç içerisinde erkeğin eşlerine bakmakla yükümlü olduğunu da vurgulamıştır. Dolayısıyla boşanan kadınlara müt'a verilmekle birlikte, mali anlamda nikâh birliği altından çıktıktan sonra kadına erkek tarafından bir hediye olarak verilmesinin uygunluğu kabul edilmektedir. Ancak eşi vefat eden kadının ise müt'a hakkı bulunmamaktadır. Zira o kadın için miras hak olmuştur. Günümüzde uygulanan nafaka uygulamasından süreklilik yönü ile farklı olan bu uygulama erkekler için

nafaka yükünün günümüze kıyasla daha mutedil bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal uygulamalar dediğimiz ve günümüzde çok fazla tartışmayı beraberinde getiren kadının toplumda görünür olması, ev dışında ibadet edebilmesi gibi dini yahut sosyal uygulamaları içeren konulara bakıldığında Kurtubî'nin kadının görünür olmasına çok sıcak bakmadığı görülmektedir.

Kurtubî, kadının siyasetin içinde olamayacağını belirtmekle birlikte bunun yalnızca erkeklere ait bir özellik olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında kadının ev dışında erkeklerle bir çalışma hayatının olamayacağını, olsa bile iki tarafından birbirinden sakınmada problemler yaşayacağını belirtilmiştir. Ayrıca ibadethaneleri kullanma noktasında kadınların evlerinde kıldıkları namazın daha faziletli olduğuna dair Ehl-i Kitap kültüründe de karşılaştığımız kadın ibadetini evinde yapsın anlayışı karşımıza çıkmaktadır.

Örtü hususunda derinlemesine bir açıklama yapmayan Kurtubî ayette geçen cilbâb ifadesini vücut hatlarını belli etmeyen dış giysisi olarak anlarken daha çok namaz ve dışarıda kadının örtmesi gereken avret mahalleri üzerinden açıklama yapmaktadır. Ona göre el ve yüz dışında her yer mahrem olurken kadının sesi de avret mahallindendir.

Kurtubî, şahitlik hususunda kadının, herkes tarafından bilinebilecek konularda ya da vücudunda gerçekleşen konularda söz sahibi olduğunu ve şahitliğinin kabul edileceğini belirtmektedir. Miras konusunda da erkeğin kadından üstün yaratılışlı olduğu yönünde bazı düşüncelerine miras ayetleri üzerinden değinmeyen Kurtubî, adalet gereği erkeğin iki de bir hisse almasını erkeğin kadına karşı nafaka ile yükümlü olmasına bağlamaktadır. Ayrıca hünsaların miras konusundaki durumlarını da idrar çıkış yerlerine yahut vücudunda iki cinsten hangisine daha fazla yatkınlık bulunması durumuna göre taksim edilmesini kabul etmiştir.

Câriye hukukunu daha evlilik bahsi üzerinden ele almakla birlikte hür kadınlardan aşağı olan câriyelerle evliliğe cevaz verilmiştir. Ancak doğacak çocuğun köleleşmesi sonucunu doğuran bu evlilikten uzak durulması gerektiğini de savunan Kurtubî, insanın kendisini aşağıya düşürecek şeylerde kaçınması gerektiğini belirtmiştir.

Ahiret hayatında kadının derinlemesine ele alan Kurtubî, erkekler için yaratılan hûrilerin fiziksel özelliklerine oldukça fazla yer vermektedir. Huriler üzerinden cinlerin dünyadaki kadınlar ile cinsel temasta bulunabileceğini savunan Kurtubî, dünyada el sürülmemiş neredeyse temiz kadın kalmadığını belirtmektedir. Ayrıca cennette çok fazla kadın olmayacağını belirten Kurtubî, hûrilerin cennette yaratıldığını savunmaktadır. Dolayısıyla bakıldığında dünya hayatında olumsuzluk çağrıştıran kadın figürü ahirette bir hediye olarak algılanmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, H. İbrahim. "İddet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 466-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Akbaş, Fatih. "Mâlikî Mezhebine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Hanefî Mezhebi İle Mukâyesesi". Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019.

Aktan, Hamza. "Kefâet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:166-68. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:143-45. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

Ali, Kevser Kâmil, ve Salim Öğüt. "Çok Evlilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8:365-69. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Altıkulaç, Tayyar. "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:455-57. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Apaydın, H. Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:278-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Apaydın, H. Yunus. "Tesettür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40:538-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33:112-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Atmaca, Gökhan. "Müfessirlere Göre Kavvâm Kelimesi-Nisâ Sûresi 34. Ayet Bağlamında". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013): 215-31.

Aybakan, Bilal. "Şâfiî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:233-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydın, M. Akif. "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28:389-91. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Aydın, M. Akif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Aydın, M. Akif, ve Muhammed Hamîdullah. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:237-46. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Baktır, Mustafa. "İhdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:530-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:21-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Buhârî. *Ṣaḥiḥ-i Buhârî Muhtasarı*. çev. Abdullah Durmuş. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2016.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Buhârî el-Cûfi. *el-Câmiʿu'ṣ-Saḥîḥ*. 9 c. Bulak: el-Matbaâtü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1311.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları 2019.

Coulibay, Oudou. "Nikâh Akdinde Hanefî ve Mâlikî Mezhepleri Arasındaki Tartışmalı Meseleler". Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 1: 551-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Dârekutnî, Ebû'l- Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *Sünen-ü Dârekutnî*. 5 c. Beyrut: Müsessetü'r- Risâle, 1424.

Darimî, Ebû Muhammed Andillah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Bahram b. Absussamed Darim. *es-Sünen-i Darimî*. 4 c. Suudi Arabistan: Dâru'l Ma'na, 1143.

Davarcı, Zehra. *"Hak Dini Kur'an Dili" ve "Kur'an Yolu" Tefsirlerinde Kadının Sosyal Statüsü"*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Demircan, Adnan. "Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh". *Diyanet İlmi Dergi* 49/3 (2013): 21-42.

Demircan, Adnan. "Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik". *İstem*, sy 2 (2003): 9-32.

Demirci, Mehmet. *"Kurtubî'nin El-Cami'li Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi"*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Doktora Tezi, 2009.

Döndüren, Hamdi. "Îlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22:61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Dönmez, İ. Kâfi. "Müt'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:174-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî el-Sicistâni. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. 7 c. Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1430.

ed-Dâvûdî. *Ṭabaḳātü'l- Müfessirîn*. 2 c. Kahire: Mektebetün Vehbetün, 1392.

Ekiz, Ahmet. "İslâm Hukukunda İddet Bekleyen Kadının Hak ve Sorumlulukları". *Mehir* 3 (1999): 74-45.

Erdem, İ. Hayrullah. "*İslam Hukukunda Nafaka"*. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

el-Hulî, Emin. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995.

Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7:17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Gökmen, Ramazan. *"Kurtubî Tefsiri Mukaddimesinin Tefsir Usulündeki Yeri"*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. "İslam Hukukunda Mehir". *Mehir Dergisi*, sy 2 (1998): 23-25.

Güler, Kadir. "Kadınların Okuyup Yazması Meselesi 'Lâ Tuallimû'n-Nisâe Hattan' لا تعلموا خطا النساء Hadisinin Ravisine Cevap". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* v, sy 10 (Şubat 2006): 165-72.

Gülşen, Ekrem. *"Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl"*. Sakarya Universitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Günaltay, Şemsettin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.

Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 33: 303-4 İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Güngör, Mevlüt. *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve ilk Fıkhî Tefsir*. İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996.

Güven, Şahin. *Konulu Tefsir Metodu*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.

Hocaoğlu, Mustafa. "*Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi (Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri).*" Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

İbn Haldun. *Mukaddime*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'id b. Hazm el-Endülüsi. *el-Muḥallâ bi'l Âsar*. 2 c. Beyrut: Dâru'l Fikr, tarih yok.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd Mace el- Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 c. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütibi'l Arabiyye, tarih yok.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 c. Beyrut: Dâr Sader, 1414.

Karagöz, Mustafa, ed. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 3. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Karagöz, Mustafa, ed. *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.

Karaman, Hayreddin. "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997): 271-78.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. 3 c. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Kaya, Eyyüp Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27:519-35. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kızılay, Ayşe. "*Kurtubi Tefsiri'nde Ehl-i Kitap'a Yönelik Teolojik Eleştiriler"*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2020.

Koca, Ferhat. "Hanbelî mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:525-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Komisyon. *Hadislerle İslam*. 7 c. İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Komisyon. *İlmihal*. 2 c. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Köse, Saffet. "Hülle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18:475-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Kurtubî. *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳurân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 20 c. İstanbul: Buruc Yayınları, 2005.

Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. El Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysaburi. *Ṣaḥiḥ-i Müslim*. 4 c. Kahire: Dâru'l İhyâi'l- Kütübi'l-Arabiyye, 1374.

Özdemir, Mehmet. "Endülüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11:225-32. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

Öztürk, Mustafa. *Câhiliyeden İslamiyet'e Kadın*. 7. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Sert, H. Emin. "*Tefsîr Tarihinde Fıkhî Tefsîrler ve İmam Şafiî'ye Nisbet edilen Ahkâmü'l-Kur'an"*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Sıddîk Hasan Han, Ebü' Tayyib Muhammed Sıddık Bahadır han b. Hasen b. Ali el-Kannevici. *Fetḥu'l-beyân fi maḳāṣıdi'l-Ḳur'an*. 15 c. Beyrut: el Mektebe'l Asriyyeti li'd-daba'ti ve'n- neşr, 1332.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî. *el-Cami'u'l Kebir*. 6 c. Beyrut: Dâru'l Arabi'l İslâmî, 1996.

Tokgöz, Akif. *"Klasik ve Modern Tefsirde Kadın ve Erkeğin Toplumsal Konumu (Nesefi-Süleymen Ateş Kıyaslaması)"*. Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Topaloğlu, Bekir. "Hûri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18:387-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yaman, Ahmet. "Zıhâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44:387_390. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yıldırım, M. Sait. *"Kur'ân Açısından Kadının Şahitliği ve Mirastaki Konumu"*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Zehebî, M. Hüseyin ez-. *Tefsir Tarihi et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Tercümesi*. çev. Halil Aldemir. 4 c. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.

Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkhı Ansiklopedisi.* çev. Komisyon. 10 c. İstanbul: Risale Yayınları, 1994.